ПРАВДА

МІСЯЧНИК ПОЛІТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

ВИПУСК IX.

за місяць червень 1889.

Видає і за редакцію відповідає:

Іван Стронський.

ЗМІСТ:

У ЛЬВОВІ, 1889.

З друкарні товариства імени Шевченка

під зарядом К. Беднарського.

2

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦЇЇ „ПРАВДИ“.

До Вп. Пп. ДД.

1. Карпенка-Карого: Драму „Що було, те мохом поросло“ небавом почнемо друкувати.

2. Грицька Голоти. Де що з Ваших віршів споживемо.

3. Перекладчикові „Лїс шумить“ і „Чи багато треба землї мужикові“. — Нам не треба; передамо кудись, де згодяться друкувати.

4. Старого Недобитка. „Памяті Шевченка“ надрукуємо, але не можемо визначити часу.

5. Не будуть надруковані вірші: „О Боже мій милостивий! Квітка Завяла; Зійдїть з Олимпови на землю; — Оповідання: Зустріча; Село; Два попи; Студент.“

6. „Про песімізм“ треба порозумїтися листами.

7. Коресп. в Чернигові. Чи не можна довідатись певну назву села і чоловіка.

8. Василя П. на Кубанї. Самими обіцянками жить не можна. За півроку час би Вам додержати слова.

9. Побережного. Занадто довге і розтягнене... Скоротїть.

10. Пінолї (Флоренція). Куди-ж до Вас листувати? Пришлїть адресу.

11. Боровика: До сина надрукуємо в Х. в. а „Кайданники“ і „Наче храм...“ передали в редакцію „Зорі.“

12. Івана Вернандського. Пришлїть Вашу адресу, бо не знаємо, куди вислати до Вас лист.

13. Наталії Решітько. Перечитавши відпишемо; але згори кажемо, що не можемо запевнити Вас, коли надрукуємо.

14. М. С. Г. Вашу статтю „Українські жиди“ надрукуємов Х. в.

15. Хуторянинові. Ваш лист з Одеси мусили ми відложити до Х. в.

16. Миколї В. Л-ку. Ми висилали як найакуратнїще і маємо записано, коли і що вислано. Очевидячки пропадало і на се немає іншоі ради, як написати, що кому пропало, а вишлемо і вдруге і в третє, поки дійде.

Сучасну хроніку і деякі вісті мусили ми відложити до Х. випуску, у котрому подамо також статтю про вибори соймові.

На стор. 182 „Правди“ вип. IX. надруковано „галицько-руській шляхтї“ зам. „*галицько-польскій*;“ на стор. 237 Зьвіздочох зам. Зьвіздочот.

З IX. випуском розсилаємо окладку на III. том „Правди“.

Випуск IX. ЧЕРВЕНЬ. Том III.

Виходить у Львові що місяця 15/27 д. не менш 5 аркушів.

Редакція, адміністрація і експедиція ул. академічна ч. 8.

ПРАВДА

Ціна за місячник
в Австрії
на рік злр. 6·—
1/2 року „ 3·—
1/4 „ „ 1·50
на місяць „ 50
за границею
на рік злр. 10·—
1/2 року „ 5·—
1/4 „ „ 2·50

МІСЯЧНИК ПОЛЇТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

З редактором в справах місячника можна бачитися що середи і суботи від 6—7 години пополуднї.

1889.

На кожній рукописї автор мусить прописати свою адресу.

Статтї не надруковані зберегаються не дальш як 3 місяцї.

Львів 1 (13) червня 1889.

Річ про роздїл між людьми земельної власности і про земельні відносини, річ вельми великої ваги. Роздїл між людьми землї, ті, чи інчі форми володїння, орудування і користування землею, присужують народові на довгий час таку, чи інчу долю, на довго надїляють народ таким, чи інчим добробитом економічним, надають ёму тієї, чи сієї форми устрою полїтичного і соціяльного, стають більшою, чи меншою міркою волї життя полїтичного; одно слово надїл людей землею і форми земельної власности, форми орудування і користування землею підносять в народї ёго культуру, осьвіту і цивілїзацію на висший, чи низший ступінь; вони або гальмують або підганяють віковішний рух поступу. Форми сї в загалї, і ті чи інчі аґрарні відносини, голова суцільного добробиту людей і їм усе відповідає становище усего орґанїзму життя чи народного, чи державного. Відповідно тому, як в народї склалося питаннє про земельну власність, відповідно тому яких форм набралося володїннє землею і користуваннє з неї, відповідно тому, прямує соціяльно-економічне і полїтичне життє народу. Бачимо по сьвітах, що там, де питаннє про земельну власність розвивалося нормальнїйше і справедливійше склалося, там швидче людність досягла до висшого ступня культури, там побит економічний, там життє соціяльне і полїтичне склалося лїпше, ідуть нормальнїйше і рух поступовий рушає міцнїйше, не збочуючи то сюди, то туди; бачимо що там і матеріяльні

і духово-моральні сили людей менш марвуються і більш роблять на себе.

Коли в загалї по сьвітах така вага становища і форм земельної власности, так по краях хлїборобських, як от і у нас по Українї-Русі, вони мають вагу найбільшу за все інче. У народів, напр. приморських є спроможність животїти з заробітків нехлїборобських, а працюючи біля крамарства, будовання суден, або біля рибальства; народ гірський так само без хлїборобства добуде собі і роботу і заробіток коло якого-будь промислу гірського, напр. відкопуваннє металїв, топлива мінерального. А вже про краї промислові, де розгорнулася широко індустрія, либонь чи треба й згадувати. Там фабрики та заводи постачать робітникові і працю і хлїб. Зовсїм інча річ по краях хлїборобських: тут народна маса скрізь по сьвітах сидить за такими обставинами і умовами, що добувати собі хлїб може більш нї с чого, як с хлїборобства, се б то з землї. У народів хлїборобських, земля єдине усему голова: вона, годує, поїть, вона одягає і обуває, вона надає людям здоровя фізичного, морального і духового. І вже-ж не марне наш народ величає землю ненею, богатирем, і коли бажає кому чого найлїпшого, так промовляє: „Будь богатим, як земля“.

Форми земельної власности споконвічні; в кожного народу, там де бачимо початок ёго життя історичного, вже спостерегаємо там і земельне питаннє в тій, чи в інчій ёго формі. Відаємо, що у ріжних народів се питаннє набіралося ріжностайних форм і що форми сї протягом часу історичного перемінялися. Не в усїх народів однаково зростали і складувалися аґрарні відносини; не однаково розвивалося і рішалося питаннє про земельну власність і користованнє з землї, хоча в усїх народів можна спостерегти ті самі головні околишві риси: чим більш підходитимемо до часів доісторичного життя, тим виразнїйше помічаємо загальність тих рис і навпаки, чим дальш в глибиню цивілїзації історичної, тим видатнїйше ріжниця в формах земельної власности і в тих заходах, якими той, чи сей народ брався уладнати у себе аґрарні відносини. Є народи, що історичні обставини сприяли їм розвязати питаннє про земельну власність і форми її більш, чи менш спокійно, розважно і справедливо, як от в Норвеґії, потроху в середній Італїї, в Бельґії і в Швейцарії. Інчі народи бралися рішити се питаннє заходами революцийними, одначе їм не поталанило і бачимо, напр. по Іспанїї, що маса народна бідує, кажу: маса, бо в Іспанії є країни, де економічний побит народу не геть вельми вже лихий. Є, знов, нації, що земельне питаннє розвязали стежкою казуїстич-

них викрутасів, от як Анґлїя і Нїмеччина, але рішенець той вийшов зовсїм несправедливим і цїлком невідповідним інтересам хлїборобській масї народа! Відаємо, що в Анґлїї майже уся земля скуплена в руках аристократії і либонь чи є де в сьвіті друга нація, що б так, як Анґлїя хорувала на всї недуги громадської нерівности, найпаче по Ірляндії. Вже-ж нїщо більш як аґрарні відносини лягли в головах того народного руху, що спровадив з Анґлїї, Ірляндії і з Нїмеччини таку незвичайно велику силу еміґрації на той берег океану. В колишнїй Речи-Посполитій земельне питаннє розвязали незгірш як і в Великобританії на шкоду масї людности і певна річ, що нїщо так не сприяло сусїдам Польщи, як отся аґрарна несправедливість, що б повалити Польщу яко державу самостійну.

Добутками сїєї несправедливости — було, як відаємо, загальне убожество в Польщі сїльскої людности, ворогованнє і антаґонїзм між селянами, а шляхтою. Повна руїна економічного побиту селян неминуче повинна була обізватися на всему державному устрою Польщи. Задавлений злиднями і віковішною неволею польский селянин був зовсїм байдужим до полїтичного життя власного краю. Соціяльні і полїтичні умови не давали польскому селянинові можливости взяти сьвідомо активну яку участь в тих подїях, в яких перебувала Річ Посполита за останнї часи свого віку; тим то польский селянин не тілько не змагався напр. проти першого роздїлу Польщи, а мабуть чи й звернув яку увагу на ёго.

На превеликий жаль між питаннями, які хвилювали і обурювали Европу, найменш поталанило питанню земельному: воно ще й досї не тілько не розвязане, а навіть ще добре й не вистежене. Не тілько в життю а навіть в письменстві европейському земельне питаннє рушало до останнёго часу позаду усїх інчих питань. На питаннє соціяльно-економічне зауважено геть пізнїйше нїж на питання вдачи полїтичної, а через те ще й досї наука навіть не дала нам теоретичного певного і справедливого присуду в справі земельної власности і форм володїння землею і користовання з неї: по де-яких частинах отсе питаннє досї ще не вистежене і не осьвічене. Пильну увагу на пролєтаріят в загалї, а вже-ж не минуче і на аґрарні відносини, наука і письменство почали звертати лишень в другій половинї XVIII в. С того часу наука багацько вже попрацювала коло сїєї справи, а про те ще й досї вона тілько збірає матеріяли, а не вивела ще задля сїльского хліборобського пролєтаріяту будівлї нормальної комбінації елєментарних законів людського життя, такої комбінації, що б не фіктивно а дїйсне вдатна

була, міцно і нестеменно забеспечити масї людей хоча найменшу частину прирожденних прав чоловіка; наука, кажу я, не встигла ще знайти таку орґанїзацію, за якою маса селянства, не вважаючи нї на релїгію, нї національність, зробилась би людьми полїтично-самостійними, горожансько-рівними і повноправними, а економічно забеспеченими. Певна річ, що соціольоґія не спромоглася досї показати нам такий ідеал через те, що їй бракує ще матеріялу. Соціольоґія, як і всяка наука, має собі метою, назбіравши досить матеріялу, факти життя фізичного і морального роскласти на їх складові елєменти (частини) і винишпорити з них ті основні елєментарні закони, що обопільна дїяльність їх спложує ті, чи інчі факти яко прямий і неминучий добуток відомих причин. Там, де треба було менш матеріялу, соціольоґія спромоглася вже постачити теорію орґанїзації громадського життя більш, чи менш відповідну справедливості. Розумієм тут орґанїзацію пролєтаріяту міського, фабричного. Правду мовити, геть лекше було дібрати до ёго відповідну орґанїзацїю. Життє пролєтаріяту сїльского, хлїборобського обставлене цїлком інчими умовами не тілько матеріяльними, але й психольоґічними. Завести асоціяції робітників фабричних і в загалї робітників індустрії, фабричні пристрої, машини і інчу зброю продукції повернути на власність робітників, відповідно працї робітників дїлити між ними заробіток, от найголовнїйші умови тієї орґанїзації, якою гадають запобігти лиху пролєтарія та міського. Гадали, що й пролєтаріятові хлїборобському нїчим більш запомогти, як те-ж асоціяціями, орґанїзованими на той самий зразок, завівши громадське володїннє і користованнє землею і взявши за основу стародавну громаду. Але коли глибше поміркували коло сего питання, так спостерегли, що геть не так легко спорудити таку теорію, що б була відповідною вдачі хлїборобства, обставинам і умовам, за якими воно ведеться. Фабрична і промислова дїяльність і культура в самій істоті своїй глибоко відріжняються від хлїборобства. Перш усего знати, що ся діяльність так мало вимагає особистої ініціятиви, що задля робітника на фабрицї, чи на заводї її майже не треба; бодай він без неї може обходитися: уся сила діяльности і роботи по фабриках і по заводах в машинах: огонь, пара, в загалї добутки технїки, щодня однаковісенько ведуть свою справу і приводять звичайно до тієї мети, яку зауважила собі фабрика. Далї обороти продукції фабричної ідуть швидко, капітал обертається кілька разів за рік і в загалї індустрія що року рушає так шпарко наперед, надає таку силу продукції, робить такий величезний поступ, про які в хлїборобстві не можна

й гадати. Зовсїм інча річ в хлїборобстві: тут хлїбороб має дїло не з мертвими машинами, а с природою, з живою зброєю хлїборобства (воли, конї і т. і.), з рослинами і інчими такими умовами і обставинами, що на кожному ступнї вимагають інїціятиви, міркования і пильного догляду. Від енергії і суми івїціятиви, від того, чи вона на часї, чи нї, чи більше, чи менш вона осьвічена і жвава, залежать і добутки працї хлїбороба. Опріч того хлїборобство вимагає боротя с природою; хлїборобові часто-густо трапляєтьсн перебувати такі умови, з якими майже що нїчого не вдїєш, не встережешся від них і жадним чином не забеспечиш від впливу їх свою працю; напр. посуха, огонь, повінь, ливні дощі, сарана, жук, муха і т. і. можуть геть чисто знївечити сподївані хлїборобом добутки працї. Через се хлїбороб, хоч би яким він був сторожким, нїколи не може бути таким певним, як фабрикант за успіх своєї працї. Що до обороту, то відома річ, що оборот хлїборобський вимагає довгого часу, напр у нас і скрізь по середнїй Европі, що найменш рік, і то тодї лишень, коли річ іде про збіжже або що; а якого довгого часу треба на те, щоб діждатися добутків працї тому, хто почне розводити сад або гай. От через се і вигода кредиту за для хлїборобства геть менші анїж задля індустрії, де панує кредит на термін короткий, і через те позика дешевша.

Нарештї опріч причин економічних, є ще причини чисто психольоґічні, що не сприяють так легко до спілок хлїборобських припасувати орґанїзацію вироблену задля спілок робітницьких. Хто не тямить, як вельми залежить успіх всякого дїла від прихильності до ёго робітника, від любові і замилования людини до тієї чи інчої працї і до продукції її? Се почутте переходить інколи на снасти, на зброю працї. Отже, коли б орґанїзацію асоціяцій, вироблену для пролетаріята міського, завести до хлїборобства, то перш за все, спілка б не давала волї, неутралїзувала, а часом і паралїзувала б інїціятиву особисту. Тут до слова нагадаймо, що всяка нова орґанїзація тодї тілько поступова і дїйсне користна людям, коли вона яко мога більш розширає особисті права чоловіка. Далї, здаєтьсн, що чи не підупадала б, послабшала б, а може й цїлком страчувалась би найміцнїйша підойма чоловіка до працї, се надія самому і по своїй уподобі покористуватися з добутків працї власних рук, і тодї, певна річ, холоднїйшала б і любов до працї. А без отсїх умов навряд чи поступатиме культура сїльского хлїборобства. От воно й виходить, що теорія соціялїзму робітницького не відповідає вдачі, умовам і обставинам

хлїборобства. Треба сподїватися, що може перегодом, коли буде назбірано більш фактів, факти будуть пильнїйше вистежені, а основи і форми громадської власности на землю будуть ширше розгорнені, глибше висьлїжені наукою і виразнїйше показані, то наука спроможеться полагодити ті недостачи, які нинї спостерегають в теоріях соціялїзму сїльско-хлїборобського.

Прихильники сего соціялїзму більш за все налягають на ту думку, що форма громадського володїння землею була першим найбільш нормальним зразком земельної власности, але лихі обставини історичні не дали їй розростися і розвитися, а знївечили її і натомісць виступили форми нові, невідповідні інтересам маси народної. Тим то, налягали далї прихильники громадської власности, треба яко мога ширше, яко мога дальш забіратися в глибиню давнини, зазирати туди і вистежити форми громадського орудовання і користовання з землї. І от і люде науки і охочі взялися пильно розвідувати скрізь по сьвітах, які і в якого народу були форми громадської власности, як громади орудували землею, як громадяне користувалися з неї? які були добрі і лихі добутки тих форм, що їх нївечило, а що задержувало? коли які давні форми істнують де й досї, так чим і як вони сприяють, а чим не сприяють добробиту хлїбороба? як і чим можна лихі сторони полагодити відповідно умовам і змаганням життя народного, як історично-національного так і сучасного?

Таким чином найпаче за останнї 15—20 лїт показалося вельми багацько наукової і популярної працї біля громадських форм володїння землею і користовання з неї. Виросло цїле письменство про се питанне. Працївники-письменники розбилися на два таборі: один надає великої ваги формам особистого володїння і користовання, а власність громадську вважає за річ історичного лишень інтересу. Другий табор навпаки форми громадської власности вважає за той єдино-спасенний шлях, що повинен хлїборобську масу народню, а хлїбороба-пролетарія і поготів вивести на ниву добробиту і визволити с того яремного злидарства, що все більш та більш зростає по селах і не тілько нївечить добробит економічний, але спиняє рух розвитку духового і морального. — Ми не відважуємося стати нї на той, нї на сей бік і прямувати до ідеалів того, чи сего табору; бо, кажучи правду, ми непевні ще, чи й виробив котрий табор конечний ідеал. Ми відаємо тілько той певний фонд, що сучасний побит соціяльно-економічний у більшости народів европейських занадто лихий, алеж ми відаємо і те, що народна маса бідує і не спекається злиднїв

нї там, де панує особиста власність земельна, нї там, де переважає власність громадська. Нарештї відаємо, що напр. в Англїї видатнїйші наукові голови, яких глибоко пронизала сьвідомість невідповідности людській правдї тих земельних відносин, які нинї панують в Англїї, визнаючи неминучу потребу переробити ті відносини по новій сістемі, не постановили ще виразного, певного ідеалу і форм нового ладу аґрарного. Дехто с таких людей прямо каже, що питаннє про те, які ідеї земельних відносин найбільш придатні в будущинї: чи колишнї громадського володїння землею, чи сучасні особистого, се таке питаннє, що доки-що мусимо лишити его без відповіді.

Питаннє про земельну власність і її колишнї форми не минуло і не могло обминути і нашу Україну-Русь і хоч у нас се питаннє геть мало ще розгорнулося, але і у нас, як і скрізь по сьвітах — виступило те-ж два таборі, занявши дві постаті — постать подвірної і постать громадської власности. На ниві першої постаті нїхто не оголосив стілько матеріялу по історії володїння землею по Українї, як д. А. Лазаревський: він працював лїт с трийцять, але, на превеликий жаль, не все можна беспечно покладатися на матеріяли его, часом неуважно він подає текст матеріялу, як отсе можна спостерегти в останнїй моноґрафії д. Лазаревського „Стародубскій уѣздъ": тут часом здибуєм таке, що надрукований документ не зовсїм згоден з істотою ориґіналу, а через те становиться таким непевним жерелом, що який другий історик, беручи ті документи за певні, може наробити чимало помилок. Вкажу хоч на один такий випадок. З документів д. Лазаревського (стор. 177.) знати, що нїби то село Обуховка „входила въ составъ магистратскихъ селъ до 1716 г.", тим часом в ориґіналї того самого документа прописано, що Обуховка „по изгнанью ляховъ (за Б. Хмельницкого) була въ вѣдомствѣ полковомъ а на уряды николи, и на ратушь не належала".

За нами вельми ще недалеко той час, коли нїхто і не думав змагатися против того, що по Українї-Русі спокон віку панує форма особистої земельної власности (подвірна) і що інакше не могло і не може бути у такого народу-індівідуалісти, яким є наш українсько руський народ. Лїт може з десять буде тому, як професор київського унїверсітету, Іван Лучицький, почав доводити, що форми громадської земельної власности, форми громадського орудовання і користовання з землї істнували по Українї не тілько в віках XVII і XVIII, а навіть можна їх здибати ще й нинї де-інде. Одну с таких громадських форм д. Лучицький вбачає в наших

сябрах. Праця єго „Сябры и сябринное землевладѣніе въ Малороссіи*), надрукована в 1 и 2 кн. „Сѣвернаго Вѣстника“ сего року і сталася нам за привід виступити з отсїєю бесїдою. По думцї професора Лучицького форма сябрової власности відрізняється і від громадської і ще більш від форми подвірної. — Певна річ, що за нашого часу ще так на омаль оголошено матеріялу, що нїхто не відважиться запевне промовити суд над формами земельної власности по Українї-Русі. Ще більшої треба відваги, що б указати тепер вже на яку таку орґанїзацію земельної власности, що б можна було вважати її за ідеал сїльского хлїборобського побиту на Українї. Для сего у нас більш нїж де-будь на сьвітї бракує зібраного і оголошеного певного матеріялу. А доки що можна хиба помітити самі лишень головні риси з історії земельної власности по Українї-Русі.

Не треба думати, що форми громадського, або особистого якого володїння землею належать до однієї лишень якої будь раси; або що та чи інча форма є самостійна властивість того, чи сего народу; ті самі форми властиві усїм народам, тілько що кожен народ, приймаючи їх, фільтрує через свій національний орґанїзм і заводить до життя практичного, надаючи барви національної, відповідно власному сьвітогляду, історії, звичаям і всїм тим ознакам, що сума їх і становить особливість національну. Хоч до якого народу ми не зазирнемо в історію, побачимо, що у єго першими формами володїння землею, які застає історія, були форми громадської власности. Інакше й неможливо: таких, а не інчих форм вимагало життє і обставини єго; про форми приватної особистої власности не могло бути й речи впереддень часів історичних. Народи хлїборобські осїлися і стали такими з народів перехожих, і на сталу осїлість перейшли вони не зразу, а повагом. Занявши яку землю, ставши осадчими її, номади не зразу призвичаюються до нового життя хлїборобського; осїлість і обставини хлїборобства довгий ще час не по серцю номадам; повагом зникають у їх звичаї перехожого народу, повагом вони, так мовити, приростають до займища і від часу першої осїлости до часу життя певного вже осїлого на одному місцї, траплялося народові кілька разів переміняти займище і перебіратися на друге місце через ті, або через інчі причини; часом переганяла яка еконо-

---

*) Час би вже нашим письменникам, найпаче історикам, залишити урядові терміни, а вживати народно-історичних. Малороссія — термін московського уряду. Єдино певний національно-історичний термін Україна-Русь.

мічна причина, а часом війна. Війна примушувала кидати своє займище на те, що б осїстися на лїпшому, або на те, що б віддати ёго побідникові, а самому втїкати геть куди, що б не опинитися в неволї. Тим то номади на перших ступнях осїлости не піклують-ся так, як еміґранти нашого часу, перш усего про стале житло, вони становлять по займищу які будь катряги, або хижки, аби тілько перебути в них який час, напр. від жнив до жнив, або доки вони гаразд не запевняться, що не будуть примушені покинути се займище. Відповідно зросту сїеї певности, відповідно тому, як на обібраному займищі міцнїе осїлість, зростає і сталість воло-дїння занятою землею; народ привязується до неї, приростає до землї. Але-ж землї тодї в достач, людність невелика, ще не рос-плодилася, потреби життя людського ще не великі; от чому за першої пори життя осїлого хлїборобського люде не кидаються за-гарбати землї яко мога більш, а займають її стілько, скілько дій-сне їм треба, що б задовольнити свої потреби, займають під орне поле стілько, скілько спроможуться обробити. Земля тодї не мала ще в очах народу інчої ваги, опріч того, яку має жерело, с котрого задовольняєм перші елементарні потреби життя. Певна річ, що за такими умовами і обставинами яка-ж інча форма володїння зай-мищем могла бути як не громадська, не гуртова! Займище було власність усего того народу, що заняв ёго, але-ж форми орудо-вання займищем, форми користовання з землї не були скрізь одна-ковими: у кожного племени, громади, у кожного роду, може, вони відріжнялися відповідно сьвітогляду народа і місцевим ґео-ґрафічним і всїм інчим умовам і обставинам. Які були ті архаічні форми у якого народу, досї ще запевне не вистежено, та чи й буде коли вповнї вистежене; вгадують їх більш по анальоґії с тими останками, які де-не-де задержалися до нашого часу; але висьлїжуваннє що року ширшає і треба сподїватися, що наука не забариться постачити той матеріял, якого ще бракує, що б за-повнити багацько прогалин в сфері історично економічного життя.

(Далї буде.)

Відозва польских селян ясільского повіту до Русинів варта того, що б Русини довше зупинилися і добре поміркували коло неї, тай Полякам треба пильнїйше звернути увагу на сю річ. Яко перший обяв такого руху, ми щирим серцем вітаємо ёго, але цїлком, без жадної умови згодитися з істотою відозви не можемо. Передвиборча відозва селян ясільского повіту кличе Русинів „по-

кинути національні суперечки і злучитися до однїеї міцної спілки, що б рушити край з нужди і підупаду, а тодї, як в хати наші, кажуть селяне, загостить гаразд, тодї полагодимо коштовну справу національну". В отсему підкресленому нами тодї — вся сила і вага.

Поляки в загалї — а тим паче селяне і міщане, мають повну рацію під час виборної аґітації лишати усякі релїґійні, національні і ін. суперечки і пильнувати єдине коло справи економічної. Галицький сойм — така інституція, що повинна перш за все і більш за все пильнувати коло економічного побиту краю, але-ж і справи полїтичної і ще більш національної вдачи не минають сойму, і підлягають, особливо напр. справа народної осьвіти і уживання по школах тієї чи сїєї народної мови, під опіку і під гальмо сойму як і було се напр. з ґімназією руською в Перемишлї. Отсе та перша і головнїйша причина, що надає Полякам право аґітувати за вибір на соймових заступників таких людей, що б перш за все піклувалися про економічний добробит краю; але-ж ся сама причина примушує Русинів, протягуючи Полякам руку згоди і спільної працї коло всїх спільних потреб краю, не становити на перше місце саму тілько роботу економічних справ, не давати другорядного, меншої ваги місця справі національній, а становити їх одна біля одної на перше місце, але поруч, в найтїснїйшому звязку.

Далї національності польскій в Галичинї нїхто і нїщо загрожує денаціоналїзацією. Польска нація не тілько зовсїм беспечна, але вона повний господарь Галичини; польска мова, польскі урядники панують скрізь по Галичинї по всїх урядових закладах, навіть громадських, сїльских, майже по всїх школах, а інде і в по церковних катедрах руських. Цїлком інча річ, що до нації руської; з одного боку налягає на неї прямованнє ополячувати Русинів, з другого Русини мусять боротися проти хвилї і обскурантного „обрусенія" і лїберальної „общерусскости";*) одно слово з обох боків Русини повинні — примушені до того, — одбиватися від асіміляції і берегти власну національність. Отже яка, де і в чому для Русинів порука, що тим часом, доки вони вдавшись єдине в справи економічні, відсунуть справу національну геть на друге місце, і лагодитимуть дірки економічні, тим часом не зійде національна справа на стежку геть більше небеспечну

*) Термін вигаданий не нами.

віж тепер? А що так воно сталось би, запевне про се нема що й казати.

Нарешті встає питаннє: коли-ж прійде оте тодї, отой бажаний слушний час, що Поляки полагодять „коштовну справу національну?“ а тодї, кажуть нам ясїльскі селяне, „як в хати наші загостить гаразд“, се б то тодї, як буде полагожена справа економічна, коли ми спільними силами вирушимо край з нужди і підупаду!.. Далекий то час, вельми далекий; такий далекий, що доки зійде бажане сонце економічного гаразду, „роса“ обрусенія, „общерусскості“, та ополячування може вигнати руську національність! Що побит економічний нашого краю занадто тяжкий, злиденний — про се не відає хиба тільки той, хто нічого не відає, але-ж полагодити ёго не можна нашвидку: досї навіть найпоступовійші наші „проводирі“ не сказали ще нам, с чого і як почати те полагоженнє! Певна річ, що нї селянськими банками, нї нероздїлом селянських ґрунтів, нї інчими такими палїятивами не вигоїти віковішної хвороби, а гоїти її треба неминуче, братись до того швидче і жвавійше. Тілько-ж кажемо на гоїнє треба часу і певна річ часу довгого; бо напр. (між інчим) не легко завитати до нашої хати гаразду економічному тодї, коли дорогу ёму перекопують заступники „świętej“ коршми і інчих таких „сьвятощів“.

Тим часом інакше стоїть полагоженнє справи національної. Справа ся вже полагожена; хоч ще й не радикально в теорії, се б то в конституцийній хартії: не змагатися Полякам проти тієї теорії, віддати Русинам те, що належить їм по праву, запомогти панованню реальної рівноправности, виконати справедливість елементарну — от і все полагоженнє національної справи, чи як кажуть ясїльскі селяне „національних суперечок“. — На таке полагоженнє часу треба вельми не багато... Тодї — певна річ, і Русини, будучи реально забеспечені в своїй національности, повернуть усї свої сили на спільну роботу поліпшення економічного побиту краю! Хто-ж як не Поляки і наші „обрусителї“ винні тому, що Русини примушені велику силу свого духового, морального і матеріяльного скарбу обертати на оборону своїх національних прав природжених!!

От чому ми не можемо радити Русинам, котрі чують себе дійсне Русинами, а не „обще-руссами“, або й того гірше, що б вони хоч на одну годину, тим паче під час виборів „покинули національну справу“, се б то вимаганнє реалїзації власних прав національних. А радимо їм іти хоч і в купі с Поляками, працювати хоч і спільно з ними на полї економічному, але нї на одну

годину не забуваючи вимагати і дбати про свої національні права, не відділяти справи національної, доки вона не буде реально полагожена і вибірати до сойму таких горожан нашого краю, що дбатимуть однаково про полагоженнє обох справ: економічної і національної, вважаючи, що останню залагодити далеко лекше і швидче.

В центральній адміністрації Росії сталася в минувшому місяці значна переміна: замісць помершого міністра вн. справ і президента академії наук — Рязанця ґрафа Толстого, царь настановив президентом академії свого небожа в. к. Константина Константиновича, а міністром Чернигівця Івана Миколаєвича Дурново. Чого-ж треба сподіватися с таких перемін? Дочуваємось, що де в кого є великі надії, що в Росії потягне до „нової ери“, до ліберальних „вѣяній“... Поміркуймо: де той ґрунт, на якому могли виплекатися такі добрі надії, та розгляньмо і самі надії.

Що смерть Толстого потягне неминуче за собою легесенькі переміни в режімі, то се певна річ, та тілько ті переміни не великої ваги і не далеко вони зайдуть, перш за все мусить притихнути, спинитися та реакція, що досї лютувала в загалї, не вважаючи на те, що царь в рескрипті 6 (18) мая до нового міністра наказує ёму прямувати старим шляхом твердо в нестеменній згоді с тими поглядами, які провадив небіжчик по царській указці. — Що б провадити стару — люту реакцію, у нового міністра бракуватиме на те характеру, сили волї і твердості, до того-ж д. Дурново — людина гуманна, доброї вдачи, не має він ні з земством, ні с прессою тих особистих рахунків, які були у Толстого. Таким чином реакція мусить спинитися проти волї царя і мимо волї нового міністра; та — тілько спиниться, не лютуватиме, але не зникне. Хоч трохи ліберальне прямованнє смерть Толстого перш завсе викличе там, де міністер вн. справ не повинен був мати жадного, але мав вельми великий вплив, се б то в міністерстві осьвіти. Міністер осьвіти ґраф Делянов, спекавшись такого опікуна, яким був творець „клясичних“ ґімназій і університетських статутів 1884 р. — заходиться повагом касувати справді клясичну темноту і деморалїзацію, що запровадив в Росії ґр. Толстой і підручник ёго Ґеоргієвський. Ще торішнеї осені д. Делянов зробив на сей шлях ступінь хоч і вельми маленький. Нині у ёго руки розвязані, досьвід показав ёму, якого клясичного лиха накоїли статути 1871 і 1884, і вже-ж треба сподіватися, що, коли не ра-

дикально, то хоч трохи ґр. Делянов підотне і „клясицизм“ і клерікалїзм по середнїх і висших школах Росії.

Що до академії наук, то новий президент не може мати там жадної ваги, жадного впливу від себе: людина молодого віку, з звичайною велико-князївською осьвітою, людина зовсїм невідома в науцї, а в письменстві відома тілько яко автор якогось ювилейного віршу — який може мати вплив на академію? Але не маючи впливу добродійного, великий князь, — треба сподїватися — не захоче мати і впливу лиходійного; через те є надія, що академія, спекавшись „полїтики“, ітиме стежкою обєктивної науки і наукові твори і погляди оцінюватиме, не звертаючи жадної уваги нї на яку полїтику або на особу автора.

Беспосереднїй вплив нового мінїстра вн. справ повинен би перш завсе показатися на земстві і на пресї: опріч того, що у Дурново не було з ними таких рахунків, які кермували Толстого, новий мінїстер сам потроху — чоловік земський в другій половинї рр. 60-х, будучи маршалом в Чернигові, він головував на зборах земства і нїчим лихим себе не виявив; так само не лишив він і в катеринославському земстві лихого сьлїду за увесь той час, як був там за ґубернатора від року 1872, здається більш десяти лїт. Покликаний ґр. Толстим на товариша мінїстра вн. справ, д. Дурново, не зажився одначе з ґрафом і небавом, здається р. 1885, відрікся від тієї посади. І за сей час він нїчим не показав з себе нї обскуранта, нї реакціонера. Все отсе такі покажчики, що можна б сподїватися на те, що д. Дурново спинить ту сокиру, що над головою земства занїс гр. Толстой і не дасть обскурантизму знївечити ту за надто дрібну автономію, якою наділив Олександер II. декотрі ґубернїї Росії. Одначе уся сила в тому, чи стане у нового мінїстра на те дотепу, твердості характеру і сили волї? — Мало на те надії!..

Так само мало надії і на полегкості цензурні, найпаче на полегкості задля українського слова: в сїй цензурній справі мінїстер вн. справ господарь повний і полегкості слова залежать єдине від доброї волї д. Дурново. Він добре знає Україну, знає темноту українського народу, тим то він з обовязку не тілько державного, але й морального п о в и н е н би щиро і виразно показати цареві ту незвичайно велику шкоду, задля усієї Росії, якої надбав указ 18 (30) мая 1876 і до якої доводять стало цензурні утиски українсько-руського слова. Кажемо: повинен-би; але не скажемо, що він запевне те зробить.

Може статися, що д. Дурново, не будучи запеклим обруси-

телем і панславістою, не сприятиме активно тій скаженій орґії обрусенія і панславізму, яку тепер справляють і в Петербурзї, і в Київі і по інчих містах; але не сподїваємося, що б він виступив активно і супроти тих орґій. Та правду мовити, ті орґії нікому стілько й не шкодять, як самій же урядово-обрусительній Росії, тілько-ж не диво, що та Росія не хоче добачати тиї шкоди, дивно те, що шкоди обрусенія, прибраного в лїбералїзм, а часом і в українсько-руську одежу, не добачають навіть щирі народовцї націоналїсти і часом в орґанах своїх провадять таке „лїберальне“ обрусеніє, що на днї єго за-для нашої нацїонально-народної ідеї лежить не згірша „користь“ як і від того обрусенія, яке провадять петербурські орґани панславістів.

І так нарештї від тих перемін, що сталися в центральній адмінїстрації Росії, великої реально-поступової переміни в режімі, найпаче в відносинах до України — ми не сподїваємось, бо не маємо на те ґрунту Певна річ — за Дурново притихнуть люті інстінкти реакції, але що б уряд російський в справах внутрішнеї полїтики ступив на лїберальну стежку — на те годї сподїватися! Найперш за все, що новий мінїстер може і повинен зробити, так визволити Чернигівщину с під Анастасьєвського тероризму.

В місяцї червві погасли дві зорі України-Русі, два сучасники-поети: Маркіян (Руслан) Шашкевич (ур. 6 падолиста 1811 р. в Підлисю, в Золочівщинї, ум. 7 червня 1843 р. в Новосїлках лїских) і Амврозий Лукіянович Метлинський (Могила — ур. 1814 р. в Полтавщинї, ум. 14 (28) червня 1870 р. в Ялтї, на Криму.)

Життє та дїяльність Маркіяна Шашкевича, першого народного письменника галицького, доволї вже висьлїджена і добре звісна не тілько по Галичинї, Буковинї та Українї (див. відчити Д-ра Ом. Огоновського і Ів. Верхратського у „Правдї“ і Володимира Коцовського у „Зорі“), але й селянам та міщанам нашим (див. Д-ра Ом. Огоновського „Маркіянъ Шашкевичь“ виданнє тов. „Просьвіта“). Отже не про се поведемо річ нашу сегодня, а бажаємо нагадати нашим землякам сї стежки, які протоптав пок. Маркіян нашому народному життю й письменству.

Не велика спадщина лїтературна лишилась руському народові по М. Шашкевичу (див. Руська Бібліотека І. Онишкевича Т. III. вид. „Акад. Братства“), вельми коротке було єго життє-бідованнє, а все-ж промостив він нам просту і певну дорогу до нашої народної мети. Коли б тілько Русини галицькі були просту-

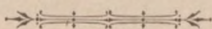
вали тою дорогою, не збивались на манівції „общелїтературні“, письменство наше в Галичині пишалось би чималим багацтвом та красою, зросло б було до більшої сили й поваги, як сегодня. М. Шашкевич пішов „в народ“, видобув с під курної сїльскої стріхи наше рідне слово, виперте з усїх усюдів і своєю „Русалкою Днїстровою“ показав нам цїлу красу і силу народної мови, і за приводом перших українських письменників вчинив її мовою лїтературною. Тим показав він стежку нашій народній роботї, що ми повинні передовсїм пізнати свій нарід, ёго звичаї, ёго мову і на нїй розвивати своє письменство. За приводом славного Серба Караджича завів М. Шашкевич у своїх писаннях фонетичну правопись яко єдино відповідну окремішній, самостійній мові, с котрої треба добувати для неї правила, а не накидувати с чужих мов.

Маркіян звернув бачність і на се, що мова наша повинна бути висьлїджена науково і тим бажав він їй положити певну, несхитну підвалину. На се вказують заходи ёго коло етімольоґічного словаря, граматики руської мови Маркіянових товаришів Ів. Вагилевича і Як. Головацького (і росправа останнёго „о южнорусьскім язиці“). Маркіян зрозумів, що сьвідомість національну між пробудженим з вікового сну народом можна розбудити тільки історичними розвідками нашої славної бувальщини і ёго бистре око як раз опинилось на найсьвітлїйшій добі козацтва, на Хмельнищинї, котру с таким великим талантом змалював нам опісьля славнозвісний наш М. Костомарів. М. Шашкевич бачив, що сила наша в народї, але народї сьвідомім, осьвіченім. І так, як безсмертний наш Кобзарь зложив для українського люду „Граматку“, так Маркіян „Читанкою“ положив угольний камінь до просьвітної роботи нашої. Однак він бажав ширити просьвіту між народом не іншою, як рідною ёго мовою, котрій Маркіян силкувавсь проМостити дорогу і в хатї, і в школї, і в церкві (ёго переклад св. письма, проповіді на руській мові, псальма Русланові).

Се були усе тільки почини роботи, до якої заберався М. Шашкевич та хоч і не вспів він усего довершити, а все-ж пробудив галицьку Русь с тяжкого просоння і вивів її на просту і певну дорогу. Тому-то імя Маркіяна по віки оставати повинно у вдячній тямцї всякого щирого Русина. Справдї показують руські товариства пошану для памяті першого ратая народної ниви письменної, підпомагаючи вдову пок. Маркіяна (тов. „Просьвіта“ і тов. „Руських дам“), але-ж роковини смерті повинні б стати у нас роковим сьвятом народним і обходитись лїтературно-музичними

вечерницями, а з доходу вечерниць годило б ся обновити могилу першого галицько-руського соловія!

Сучасник Маркіянів, Амврозій Л. Метлинський, звісний під псевдонїмом Могили, вийшов з лїтературного кружка харківського, що повстав за приводом Григорія Квітки-Основяненка Він професорував на унїверсітетах в Харкові і Київі (1840—1858), але вже перед тим показав не аби-який талант поетичний у своїх „Думках та піснях“, котрі загрівали серце перших галицько-руських поетів (М. Шашкевича, М. Устияновича). Дещо поперекладував Метлинський з інших славянських поетів, однак найбільш слави придбав собі збираннєм пісень та дум, виданих у Київі 1854 р. п. з. „Народныя южнорусскія пѣсни“, а уміліость видання і богацтво (до 800 пісень) не збавляють і до тепер вартості сего збірника, що став уже бібліоґрафічною рідкостю. Та й поетичні твори А. Могили вельми мало звісні теперішнёму поколїнню і була б се велика заслуга, як би хто повів дальше Руську Бібліотеку пок. І. Онишкевича, котрий іменно до IV-го тому збірав твори А. Метлинського, Боровиковського, Гребінки і і. сучасних письменників українських. Се було б важне задля висьлїдження впливу тогочасних українських письменників на почини галицько-руської лїтератури, і сим найкраще помянули б ми перших труженників на нашій лїтературній ниві.

З огню та в полумя.

(Присьвячую галицько-руській шляхтї).

Минає четвертий рік, як в Росії коштом державним заведено специяльно задля російської шляхти „Дворянскій Банкъ“. Викликали ёго до життя причини більш полїтичної, ніж економічної вдачи; але коло перших ми не будемо зупинятися: піймемо віри, що, заводячи банк, нїколи не вважали на причини внутрішнёї полїтики, а що просто уряд, спостерігши, що шляхта занадто вже підбанкувалася і от-от зруйнуєть ся її побит економічний, виступив і повинен був виступити с поратунком шляхотського стану. Воно трохи чудно бачити, що ратують шляхту, підтримують істнованнє її в тій державі, яку де-хто с публїцистів давно вже вславляє „мужичим царством“. Коли хочте — Росія справдї мужиче цар-

ство та тілько з інчого погляду, с погляду просьвіти; але-ж у нас не про те річ. — С певних фактів відаємо, що російська шляхта від часу знесення крепацтва руйнувала свій побит економічний, залазячи все більш та більш в довги і приватним людям і банкам. Довги часто-густо примушували її спродувати нерухомі маєтності або з доброї волї, або з лїцитації, а через те і власність шляхти на землї меншала. Коли б не урядові дати, так не можна б було й віри поняти, як за 20—25 років підупала шляхотська власність земельна і підупала вона найпаче по губернїях московських; так шляхта з губ. володимирської стратила трохи не половину (42, 5%) своїх земель; а найменш стратила петербурська шляхта (23, 8%) та рязанська (24, 3%.) Вже-ж так, що й наших українсько-руських шляхотських маєтностей не минуло лихо, але тут шляхта геть менш випустила землї з своїх рук: по лївобережній Українї — що найбільш — пересїчно 16% а по правобережній і того менш. Таким чином шляхта в загалї, а по губернїях московських геть переважно, тлїла на руїнї побиту економічного. Ратувати треба було і уряд російський; інчого поратунку не знайшов опріч банку, се б то дешевого кредиту.

І от статут банковий, відчиняючи шляхтї двері до каси державної, даючи позичку за вельми малий процент, надав їй стілько і такої кастової пільги, якої доти жаден приватний заклад позичковий не давав, та чи й спроміжен би був дати. Не диво, що шляхта кинулася до нового банку немов бжоли до патоки; не диво, що за перший рік банк видав в позику майже сїмдесять міл. руб. взявши в застанову 2172 панських маєтностей с 1,640.210 десятинами землї!.. Чи нагодувала-ж ся позичка панську кишеню? чи запомогла вона лиху руїни. чи нї? От на сї питання добудемо відповідь з банкового справоздання за другий (1887) рік ёго життя, оглядуючи лишень відносини шляхти української і цїлком не займаючи шляхти московської.

Розглядуючи справозданнє, нехотя бачиш, що наша шляхта попала з огню в поломє, що під ногами у неї грунт неминучої руїни економічної, коли тілько пани не схаменуться заздалегідь і не кинуться до інчих розумно-поступових заходів поратунку. Перегорнеш оден-другий аркуш справоздання і сам себе питаєш: чи вже-ж таки на панів наших напала така „куряча слїпота“, що вони не тямлять самі, до чого вони простують?! Правда — є в Росії „самобытная“ фільософія, що вимовлюється в приказцї „на наш вік стане“, або ще виразнійше оте специяльно вже московське „авось, да не бось, да какъ нибудь сѣрая вывезетъ“, але-ж банкові

позички скрізь, а у нас і поготів, стають таким твином, з якого не тілько сама „сѣрая“, але і впарі з гнїдою не вивозять. Кредит під землю тодї тілько дійсне потрібен і тодї тілько беспечний і користний, коли поступ господарки сїльскої вимагає переходу на який висший ступінь господарювання. За нормальними обставинами такого переходу вимагає перш за все — гущина людности. Де людність сидить густійше і тїснїйше, там праця людська ріжностайнїйша, дешевша і більш плодюча; там і земля дорожша; там до оброблення землї треба більш докладати і працї, і знання і грошей; за те-ж хлїбороб бере з неї і більш зиску. — Що-ж ми спостерегаємо по Українї? Бачимо, що отся, так мовити, найелєментарнїйша істина, цїлком знехтована; бачимо, що панські позички під землю зовсїм не відповідають отсїй істинї, а провадяться, немов на перекір їй. С першого погляду на справозданнє „Дворянскаго банка“ здається, що позички нїби то й справдї відповідають нормально-поступовій ходї сїльского господарства; бачимо, що країни, де людність сидить густійше, як от Полтавщина і Поділлє набрали стілько позичок, що Полтавщина, позичивши за 2 роки трохи не цїлих 14 мілїон. руб., стала вгорі над усїма ґуберніями Росії; не вельми відстало і Поділлє, взявши за один тілько рік більш 2-х міл. руб. Але-ж коли глибше зазирнемо в причини позичок, так довідаємось, що такого величезного і необачного кредиту вимагали причини як раз суперечні причинам кредиту нормального.

Нїгде по Українї, (а вже-ж по останнїх краях Росії тим паче,) нама стілько власників землї з шляхти як по Полтавщинї: тут її 10.187 родин; зараз за нею стоїть Чернигівщина. З усієї землї приватної власности по Полтавщинї шляхтї належить 85%. Велика більшість шляхти — аж 74% — властники дрібної руки, такі, що мають не більш, як по сотнї десятин (по Чернигівщинї таких 74, 5%, по Харьківщинї 51%). За нею стоїть катеґорія — 19%, що володіє обшарами 100—500 десятин. Власників великої руки по Полтавщинї не вельми багато, та в руках їх сила землї. Дрібні і більшість власників середнєї руки самі працюють коло господарки, а через те оддаваннє земель в найми трапляється не геть часто; з відсїль іде висока платня за аренду земель, дешева плата робітникові і бідованнє народу. Таким чином, коли б позички відповідали нормальним умовам сїльско-господарского поступу хлїборобства, так більша б частина банкового кредиту повинна б іти на руки властників дрібної і середнєї руки. От-же справозданнє банкове показує що інчого. Бачимо, що за два роки

(справоздання за рік 1888 ще нема) полтавська шляхта застановила в банк 426 маєтностей з 236.234 десят. землї, се б то на одну маєтність пересїчно 554 д.; кладучи пересїчну позичку 55 р. під десятину, бачимо пересїчну позичку більш 30 тисячів р. Далї бачимо, що з 217 позаторішнїх позичок 25% було геть більш нїж по 30 тисячів, а на позички дрібних властників між 1000 і 5000 руб. припадає ледви 16%. Значить, позичок вимагали якісь інчі причини. І дїйсне, знаємо, що полтавська шляхта пісьля знесення крепацтва залїзла в банкові і приватнї довги, а від року 1884 змусила через недороди і інчі причини переживати значний хлїборобський крізіс; дохід не постачав спроміжності сплачувати проценти за довги і коли б не настиг дворянський банк, так чимало маєтностей, певна річ, не минуло б лїцітації. Пани кинулися брати позички, що б ними сплатити старі довги: з банкового справоздання знати, що декому з заставників не довелося з нової позички нїчим непоживитися, бо вся вона пішла на сплату старих довгів. Як вельми були обтяжені панські землї довгами, знати с того, що з суми усїх позичок р. 1887, залїчуючи туди і ті позички, що видано під землї зовсїм не обтяжені довгами, на руки заставників довелося ледви 35%, а усе останнє пішло на сплату старих довгів. Се-ж в загалї, а нарізно по країнам припадає на Таврію 58%, на Чернигівщину 40%, на Полтавщину 35, Катеринославщину 32, Київщину 27, Волинь 22, Поділлє 21, Херсонщину 19, Харьківщину 16%. Бачимо, що де ранїйш заведено банки, там і довгів шляхта більш наробила. Куди-ж полтавські пани повернули позички, найпаче ті пани, що 1887. застановили в банк 63 маєтності з 27.979 десятин землї не обтяженої довгами, позичивши з банку 1,576.300 руб.? Банкове справозданнє, становлячи таке питаннє, не дає відповіди виразної, а натякає тілько, що позички не йшли в господарство.

Київських, а найпаче подільских панів тягли до банку по троху ті самі причини, що й полтавських, але були ще й свої специяльно-правобережні причини. Повстаннє 1863 р. заманило сюди страшенну силу наїзду обрусителїв. Надбавши тут земель трохи що не „за такі гроші“, наїзд не мав нї дотепу, нї спроможности господарювати; навіть сам здебільша і не перебував по придбаних маєтностях, а віддавав їх в найми, найчастїйше жидам, прикритим якою будь купленою фірмою обрусителя з дрібних урядників. Жиди виснажували землї, а наїзд брав гроші, та плюндрував їх на карти, вино, бенкети. І от бачимо, що трохи не половина маєтностей, застановлених в дворянський банк подільскими

*

обруситслями, перебуває в арендї... Тепер вже і сам уряд центральний в банковому справозданню признаєть ся (ст. 20), що „не вважаючи на всї зароди уряду „русскіе дворяне", власники землї в правобережній Українї, не господарюючи самі, а здебільша і не перебуваючи по своїх маєтностях, не спроможуть ся зробити на край того виливу полїтичного, що головним чином і був на думцї в уряду"... Еге! є каяттє, та нема вороття...

Звернувши увагу на Україну степову, помітимо ще більшу аномалїю, ще більшу невідповідність теорії земельного хлїборобського кредиту с практикою. Людність Катеринославщини сидить тут геть простірно, тим часом позаторік катеринославські пани взяли з банку 2,467.000 руб.

За два роки українська шляхта застановила в „дворянскій" банк майже 10 мілїонів десятин землї. Перше місце займає Полтавщина, де з усієї панської землї дворянському банку застановлено 14%, за нею стоїть Харьківщина 11%, далї Київщина 8%. На Поділлю тільки 4%, але ж 4% з усієї панської землї; а треба знати, що шляхта польска, що володїє більшою половиною земель на Поділлю, не має права позичати з двор. банку: певна річ, що коли б відрахувати землї польскої шляхти, так отї 4% стали б може чи не більшою половиною земель російської шляхти на Поділлю.

Чи зробив-же справдї яку дїйсну запомогу банк поліпшенню економічного побиту українсько-руської шляхти? чи відвернув він руїну? чи забеспечив шляхотські землї від переходу їх до рук нешляхотських властників? Ми певні, що — ні! Банк тілько ще більш обтяжив землї шляхти, ще близше підвів її до безодві банкротства. Знати се з банкового справоздання. Банкові позички — се морфій для хорої шляхти: проковтнувши ёго, — шляхта на якийсь недовгий час заспокоїть ся, більш отуманїє і менш почуватиме біль агонїї! жаден кредит не вигоїть шляхту від недугу економічного. „Дешевий" кредит „дворянского" банку небавом відригнеть ся шляхтї; лекше б він відригався, коли б банк справдї зробив був так, що б заставники платили менш; але-ж вийшло навпаки: процент менший а платити треба більш, через те, що сума позичок з „дворянского" банку геть переважає суму старих довгів. От напр. полтавські пани, перезаклавши в „двор." банк 93.703 десятин землї, тим самим прибавили довгу пересїчно на кожну десятину 14 рублїв. Далї знати, що полтавські пани мусять річно платити банку 2 р. 90 к. (пересїчно з десятини);

але-ж се припадає на всяку десятину, а відкинувши землї не родючі, піски, чагарі, млаки і т. і. то, певна річ, що платня на десятину землї, що дає зиск, побільшає може на 50%. Коли до сїєї платнї (що найменш 4 р. 35 к.) додамо податки державні, земські і шляхотські, так збереться стілько, що чи й дасть земля стілько доходу. Дохід з землї (зиск) залежить не тільки від родючості землї, а від усїєї суми ще й інчих причин: положення землї, умілості і дотепності господаря і робітників, від енерґії і сили живого і мертвого інвентаря господарського, від ріжних місцевих і соціяльних причин. Таким чином треба, що б усї причини сприяли, аби кожда застановлена десятина землї постачила зиск потрібний на сплату банкових процентів і всїх податків, та ще й власникові, що б лишилося щось потрібне на прожиток!

Дворянський банк і сам спостеріг, що роздаючи р. 1886 позички щедрою рукою, сам накидає на шию шляхтї петлю і схаменувся, почав давати трохи обачнїйше позичку і дешевше цїнував землї р. 1887. нїж попереду, але ледві чи спостеріг банк друге лихо, якому він сприяє: даючи панам щедрі позички, цїнуючи високо землї, банк тим самим спиняє крестян купувати землї, бо набиває в гору цїни, і доводить до тієї високої цїни, котра робить банкротами тих крестян, що на купівлю землї позичають гроші є крестянського банку під застанову купленої землї! Не можна не звернути уваги, що і крестянським і дворянським банком кермує одна й та сама особа — д. Картавцов!!

В загалї не можна не спостерегти, що найменше яке лихо -- напр. недорід — може довести українську, а перш усего полтавську шляхту до загального банкротства; а вже не кажемо про таке лихо як війна, невивіз збіжжя ні морем, ні суходолом до чужих країв!... Факти, на нашу думку, запевняють, що „дворянскій“ банк, не запомігши шляхтї в економічному побитї, нашкодивши крестянам, привів шляхту з огню в полом'я! І не вискочить з ёго шляхта сама; спасе її побит економічний хиба реформа аґрарних відносин в загалї; але така реформа, до якої суще поколїннє не доживе.

Що б виразнїйше було знати, як „дворянский банк“ запомагає економічній руїнї шляхти, подаємо відомість старого і нового довгу на кожну десятину застановленої в банк землї:

на одну десятину землї

Волинь	старого довгу було	26 р.	25 к.	нового стало	32 р.	61 к.
Катеринославщина	„ „ „	21 „	5 „	„ „	27 „	85 „
Київщина	„ „ „	27 „	97 „	„ „	35 „	8 „

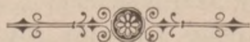
Поділлє	старого	довгу	було	50 р.	38 к.	нового	стало		59 р.	61 к.
Полтавщина	„	„	„	39 „	96 „	„	„		53 „	20 „
Таврія	„	„	„	16 „	20 „	„	„		29 „	11 „
Харьківщина	„	„	„	41 „	21 „	„	„		49 „	84 „
Херсонщина	„	„	„	32 „	55 „	„	„		38 „	74 „
Чернигівщина	„	„	„	33 „	48 „	„	„		45 „	63 „

С того-ж справоздання знати, яка у кредиторів банка несила і неспроміжність постачити на термін сплату банкових процентів; а ся неспроміжність своєю чергою єсть перша ознака банкротства. Нема що й казати, що й тут перше місце займає Полтавщина: тут позаторік пани не спромоглися заплатити на термін 25% с того, що повинні були заплатити; далї йде Волинь те-ж 25, за нею Поділлє 24%, Харьківщина 23%, Катеринославщина, Таврія і Чернигівщина по 17, Херсонщина 16%, разом цїла Україна не доплатила банку за один лишень рік 504.161 руб. і се тодї, коли не можна було нарікати нї на недорід, нї на інчі які перешкоди; коли князь Бісмарк не виходив ще з своїм „боєвничим листом“...

Живий інвентарь по застановлених маєтностях і ёго вартість стають зеркалом, де видко, як по тих маєтностях ведеться господарка. З банкового справоздання бачимо, що такого інвентаря (воли, конї, вівцї і інча животина) припадає на кожду застановлену десятину землї по Волинї, на 1 р. 92 коп., на Поділлю на 2 р. 70 коп., по Київщинї на 4 р. 7 к. по Чернигівщинї на 4 р. 77 к., Полтавщинї на 6 р. 3 к., по Катеринославщинї на 7 р. 28 коп. Певна річ, що с таким невеликим капіталом обороту не можна добре, поступово провадити господарку; значить і доброго зиску не можна сподїватися. А се знов таки новий доказ того, що „дешевий“ кредит „дворянского“ банку не поможе недугу українсько-руської шляхти.

С. Жук.

P. S. До слова годитиметься додати, що молодий „дворянскій“ банк і сам почав зараз хорувати на старий російський недуг: голова Харьківської філїї дворянського банку і разом маршалок, здається, Лебединського повіту, обікрав банк на 60 тисячів рублів.

ПРОФЕСОР РАТМІРОВ.

РОМАН-БУВАЛЬЩИНА.

(Дальше).

XIII.

Незабаром Ратміров упевнився, що й справдї з'явилася нова докажчиця в жидівській справі Машка-Шарманка. Се була заволока, яких багато було в тогдїшнїй кріпацькій Росії. Змалку весь молодий вік свій вона прожила в мандрівках. За волоцюжство її засудили в робочий дім, а потім попала вона в тюрму. Тут в розмові с товаришками про жидівську справу вона якось сказала, що коли б її спитали, вона б виявила винуватників. „Вони не тут, а далеко в Тамбові", сказала вона. Чутка про сю розмову незабаром дійшла до комісії. Коли Машку привели в комісію, вона довго одмагалася, а нарештї росказала, що як жила вона в Лядах біля Тамбова в наймичках у жида винокура Хацкеля, то жиди якось післали її з двома наймитами в Жовтогорське, де їй передали якусь скриньку, завязану і запечатану, котру вона відвезла в Ляди. Потім вона і вдруге їздила в Жовтогорське з запискою до салдата Шварца і на сей раз передали їй таку саму скриньку, сказавши, що там нібито червона краска, але в дорозї вона відчинила скриньку і побачила, що там пляшки с чимсь червоним, тілько то була не краска, а щось інше, бо дуже швидко сохло на руцї.

XIV.

По неволї заплутаний в сю темну справу, котра душила ёго неначе кошмар, Ратміров не знав, як відпекатись від неї. Тим часом він повинен був подати історичну збірку дат за питання про вживаннє жидами крові христіянських хлопчиків — питаннє надзвичайно трудне і на вдаку чи й можливе до розвязання.

У всїй історії жидівського народу, починаючи від біблейських часів, скрізь кров і кров, скрізь кріваві офіри. А тим часом, скільки огидливого в самих особах донощиків! Скільки брехнї в їх показаннях! Чого тільки вони не понаплїтали? На віщо було жидам удаватись за порадою до христіян, коли й самі б вони все зробили і було б, як то кажуть, шито і крито? Та і всї ті донощики збивались і путались немилосердно.

А хіба-ж сам він, професор Ратміров, не путався, коли у ёго під носом, при допросї, опинився статут кирило-методієвського товариства, коли він був певен, що Змієвич приховав ёго? А хіба не путався він в „III. отдѣленіи“, коли ёго поставили віч-на-віч з Булаком і той лицарськи приняв на себе всю вину, не вважаючи на грізне гриманнє „доброго друга“:*) „Згною в казематї! Замордую!“ і с фанатичною непохитностю правив своє, що статут писав він, Булак, а не Ратміров?

Пригадались Ратмірову і показання двох персидських жидів, що вони приїздили в Жовтогорське купувати краску крап.**) Чи не ту вже, що наглядїла в скриньцї цїкава Машка-Шарманка?

Всї сї питання дуже морочили нашого героя. Знову теж ставали і інші питання.

Коли се дїло не жидів — кому треба було красти хлопцїв і вбивати їх? На віщо?

На сї питання можно було відповідати хіба на вздогад. Хлопцїв міг убити Богданов або хто інший, що б потім лякати жидів доносом і витягати з їх гроші, а обрізаннє зробити для того, що б дїло здавалося більш певним.

Як тут було розібратися? А треба було писати про се науковий висьлїд, наводити приміри з давних авторів. А коли і у їх дїло виводилось по показанням таких артистів, як Богданов або Крюґер, або такої острожної примадони, як „Машка-Шарманка“?

А то от ще згадував Ратміров показаннє Лїпи, коханки Юрлова, нїби то жінка старого Юшкевичера сама казала їй, що вони різали хлопцїв, а кров, потрібну жидам, як причастє христіянам, сушили, перетирали на порох і посилали в житомирську ґубернїю, відкіля присилають за кров великі гроші.

Ратміров все більше та більше губився в сёму виру противенств. На посьлїдок він дійшов до того, що вкинувся в спірітизм і почав студіювати Сведенборга і Аллан-Кардека.

XV.

Ратміров що-но вернувся с купання. Єго стріла старенька мати, що так щиро поралася коло хозяйства, що навіть чепець її зсунувся на бік.

— Ти чого ухміляєсся, Олександре? — спитала вона сина.

---

*) Ґенерал Дубельт, що вів сьлїдства над братчиками кирило-методієвського товариства.

**) robis tinctorum.

— Та як-же, мамо, — я зараз отсе не догодив якомусь купчику. Іду я с купання, поспішаю, що б зігрітися, а на зустріч мині с трахтиря купчик, мабуть с прикащиком, зупинився і показує на мене пальцем: „Ач, каже, дивись, що б воно таке було? Пан не пан, купець не купець, в золотих окулярах, голений, зігнувся, біжить.. Нічого в ёму путнёго немає! сам себе осоромив!‘

І Ратміров залився веселим, чисто дитячим сьміхом.. „Нічого в ёму путнёго немає! — сам себе засоромив!“

Він кинув бриля на стіл і довго ще сьміявся, швидко ходячи, трохи не бігаючи вздовж двох кімнат, що переділялися тільки деревяною аркою. Він справді мав звичку бігати зігнувшись і тоді ёго постать мимоволі викликала ухмілку. Над сією звичкою колись-то сьміялися і учениці ёго з m-lle Врубельскою на чолі.

Ратміров жив тепер в другому поверху деревяного будинку. Вікно салї і кабінета виходили на глуху і не бурковану улицю. Куток був глухий, але Ратміров вибрав ёго найбільше через те, що на дворі у ёго біля самих воріт росла дуже гильляста „верба“, що нагадувала ёму Україну.

В салї і в кабінеті було де-кільки кадовбів з екзотичними рослинами, в котрих Ратміров дуже кохався і казав, що він може сидїти в холодку „і під своєю смоковницею“. І в салї і в кабінетї скрізь валялися жужмом паперцї, книжки, на що все сердилася мати, називаючи ёго попросту „дурнем“. „То він у мене дурень“, часто казала старенька.

В сю саме пору під вікнами загуркотїли колеса. Ратміров визирнув у вікно і побачив, що якийсь пан, скочивши з бігунцїв, привязував коня. „Іван Дмитрович приїхав“, промовив він в голос.

Незабаром приїхавший піднявся по деревяним сходам на гору і позвонив. Ратміров сам відчинив ёму двері.

— Я до вас за посла, Олександро Миколаєвич, сказав ввійшовши білявець, чоловік років зо трийцять з русявими вусами і сїрими жвавими очима. — Годї вам з жидами та з Стенькою Разіном морочитися. Мене прислала до вас сестра; ми гуртом збіраємося на хутір; Евгеній Олександрович, Віктор Гаврилович, Павло Дмитрович і Марія Олександрівна. Звелїть лишень вашому Яремі, нехай запряже „пана Твардовського“, тай чкурнемо до нас. Там-же обміркуємо, як ви з сестрою полинете на аеростатї.

Прийшовший мовив швидко, весело і явне в іронїчному тонї.

— Шкода тільки, що Микола Гаврилович не їде з нами. Та цур ёму! Він тепер чоловік зовсїм пропащий, закохався в ту цигановатеньку панночку, як то кажуть, по самі вуха. На хуторі

ви й маґнетизмом можете занятись, а Марія Олександрівна для сёго дуже гарний субєкт: зразу — від одного маху пальця, вкидається в магнетичний сон. А у вечері, як будемо вертатись, ви з сестрою будете студіювати зорі. Яка тепер Вега гарна! А касіопея, Альдебаран! „Дивний вінець ёго блищить Волосожаром, Альдебараном горить! Може я і перебрехав, — та все однаково! Побачите і Волосожар, і Альдебарана, і Юпітера. Ратміров, як чоловік знадливий, з радістю згодився. Поміж працею над жидівською справою, він збірав надібки до історії Росії, читав лїтописї, акти і робив з їх виписки на картках, а разом с тим знадився магнетизмом, астрономією і марив про воздухоплаваннє, перечитував все, що до сёго тичилось.

Він весело сьміявся, слухаючи речи цокотуна, котрий так і сипав назвами: „Красуня Капелля", „волося Веронїки", „ніс Павла Дмитровича". При останнїх словах Ратміров аж забігав по салї, тримаючись за живіт. Дїло в тім, що у Павла Дмитровича Прямунова був такий ніс, нїби скалїчений мамкою, що ёго можна було помістити на небї рядом з сузірям „Волося Веронїки".

— І знаєте, Олександро Миколаєвич, де ми помістимо на небі ніс Павла Дмитровича? казав далї веселий собесїдник: — рядом з сузірям „Карлове серце".

Ратміров так і заливея і ще дужче забігав: сузіря „Карлове серце" малюється на небесних картах під хвостом „Воза".

Напосьлїдок, Іван Дмитрович попращався з Ратміровим, і ёго бігунції заторохтїли по улицї. Через годину і Ратміров виїхав з двору на своєму „пану Твардовському". Так він чомусь звав свого коня. Може, сю назву він дав ёму за ёго незвичайно довгі, трохи розбиті ноги, котрими він якось кумедно перебірав у бізї, неначе танцював, а може і за ёго лїниву упертість, за міць духа.

Коло астраханської рогатки Ратмірова наздігнав Іван Дмитрович з ёго сестрою або кузиною. Се була молода, дуже жвава, стрижена панїйка, років під трийцять. Стрижена вона була не через те, щоб її вважали за нїгілїстку — тодї ще не було такого розуміння, а через те, що їй було так до вподоби: менше мороки з волосєм. Та і в загалї се була панї дуже розумна, осьвітна і талановита, нехтувала всякою умовною громадською рутиною, за віщо сьвітські панї прозивали її „чудною", хоч і боялися її гострого язичка і її сатиричного пера. Мужчини-ж казали, що з нею усе і про все цїкаво розмовляти. Ратміров дуже цїнував її і її талановиту вдачу; а здружився з нею ще більше через те, що знайшов в нїй таку-ж як і сам мав знадливу вдачу, котра так

само кохалася в зорях, навіть скомпонувала остроумний акафіст Везї, Капелї, Арктуру, Персею з головою Медузи і іншим. Читала також Сведенборга, Аллан-Кардека, і збіралася разом з Ратміровим летїти на аеростатї, котрий вони на всправжки замислили спорудити.

Призвище сїї панї було Пасхіна*), Ганна Миколаєвна. Вона кілька рок'в тому розійшлась с чоловіком, лишивши ёго в Петербурзї, де він мав доволї показне місце в сенатї, а батько її, що душі в нїй не чув, взяв її до себе с пятьма малолїтками.

— А знаєте, Олександро Миколаєвич, сказала вона, привітавшись з Ратміровим, я вчора таки бачила Антареса.

— Як-же се вам довелось? спитав Ратміров, явне зацїкавлений.

— Ви сьміятиметесь, коли я вам скажу: Іван Дмитрович з візником приставили до будинку драбину, я злїзла на дах, сяк так долїзла до димаря, вчепилася за ёго і таки побачила вродливого Антареса, котрий тодї вже схилявся до видокругу.

В сю годину їх наздогнав єще оден екіпаж.

— Чи ба! Прекрасна донна Ганна!

— Га! Чарівний дон-Жуан! весело одмовляла Пасхіна.

— Нї, панї, вибачайте! Де вже там мінї! Я краще зостануся на кладовищі за статую командора.

— Дякую! засьміялася Пасхіна. — Забажав бути моїм чоловіком... Доволї з мене і одного командора.

Се під'їхав Павло Дмитрович з гарненькою чорнявкою.

— А ви, прекрасна Марія Олександрівна, „почали" вже с Павлом Дмитровичем? усьміхнувся кузен Пасхіної, здоровкаючись зо всіми.

— Еге, „починаю", відмовила чорнявка; прикладаю мою теорію до практики.

Перекинувшись де-кількома жартливими фразами, всї рушили далїй. На дорозї вони наздогнали Евгенія Олександровича і Віктора Гавриловича, у котрих щось трапилося з упряжю, візник вовтузився коло дуги, а вони про щось суперечалися. Чутно було, як запалявся Евгеній Олександрович Чернов**): „Та як би я був на місцї Ґізо... Се знаєте!"

— Ну, лютий Марат пішов уже, усьміхнулася Пасхіна.

---

*) Се певне була Пасхалова, котра потім побралася з автором романа Д. Л. Мордовцем.

**) Евгеній Білов — учитель Саратовської ґімназії.

— Се він лютує на Ґізо за Наполеона, пояснив Ратміров.

Чернов Евгеній Олександрович і Жаренцов Віктор Гаврилович*) були учителї жовтогорської ґімназії, Ратміров дуже дружив з ними. Чернов і Жаренцов були, можна сказати, нерозлучні, хоч темпераментом і вдачою уявняли собою конешний контраст. Холерік Чернов, здоровий і трохи похмурий чорнявець, був гострий в своїх присудах, палкий і нетерпучий в спорах, іноді навіть дуже сутуговатий, — через що і прозивали ёго лютим Маратом. Жаренцов-же був цїлком делїкатний, мягкий і лагідний. І на вигляд вони дуже різнилися: Чернов — малого або середного зросту з широкими плечима і гострими рисами на виду; Жаренцов — довгий і тонкий, з мягкими рисами на виду.

— Як наше дїло в Криму, шановний Евгеній Олександрович? спитав Прямунов, знаючи схильність Чернова до полїтики.

— Севастопіль наш загине, похмуро одмовляв Чернов. Не тільки ви, Павло Дмитрович, трийцять років головою гній чистили, але і вся Росія се робила.. Ну, а тепер і чухається.

— Кажуть, що нашим раненим в Криму сїном рани запихають, завважив Ратміров.

— Сїном!... А куди-ж дївали нашу пониітчину? спитала Пасхіна. — Адже-ж скілько ми її насмикали.

— Вашу пониітчину наші інтенданти Англичанам та Французам продали, одмовляв Чернов.

— Годї вам про полїтику! встряв в розмову кузен Пасхіної. — Подивіться, яка Волга! Яка краса! Ратміров с присущою ёму жвавістю зараз-же перейшов від полїтики до природи. Волга справдї була надзвичайно велична, коли вона відкрилася перед очима наших подорожних, що виїхали на узгіря. По нїй пливли під вітрилами барки і байдаки. Чорні верхи барок здавалися великими чорними птицями. В луковинї біля Укека, де ріг Разіна, річка була найбільше гарна.

XVI.

Через пів години маленьке товариство під'їздило вже до хутора батька Пасхіної. Він був трохи в сторонї від астраханського шляху, ближче до Волги, хоч віддїлявся від неї спочатку не великим полем, засїяним пшеницею і соняшниками, а потім байраком і Улешами, що затоплялися тільки в повідь. Просторний бу-

*) Варенцов — теж.

динок, з мезаніном з двох боків, оздоблений був стовпами, що підтримували два ґанки — один виходив на двір, на шлях, другий — в великий плодовий сад, що простягався за хутір до самого яру, де був ліс і дзюркотав струмочок, що протікав до Улешів.

Екіпажі в'їхали на широкий двір, оточений хуторськими будовами. Почулося спершу сердите, а потім радісне гавкавнє дворового собаки, кудлатого Каргаски, котрий привітав Пасхіну і її кузена, Івана Дмитровича, як своїх близьких. На зустріч гостям вийшла бабуся, благовидна Софія Іванівна, тітка Пасхіної, с чоловіком маленьким і старенькии, відставним воякою, що був в походах і в Німеччині і у Франції ще за часів війни 1812 року.

Се був Дмитро Іванович Єґмонт, батько Івана Дмитровича. Сей дїдусь невимовно втїшав Миколу Гавриловича, що с підмогою ёго раз-у-раз сердив Ратмірова. Заведе було Микола Гаврилович розмову з старенькии про походи і навмисне зверне на Славян, як вони живуть і які у їх порядки. Старий багато де-чого вже забув, раз-у-раз путався, змішував Славян з Молдаванами і Турками, а Миколї Гавриловичу се було на руку ковінька... „Так ви кажете, Дмитро Іванович, лукаво питав він старого, що Славяне живуть погано, неохайно?“ „Погано“, добродушно одмовляв старий. „Так значить Славяне — просто свино́та?“ допитувався лукавий спокусник. „Зовсїм свино́та“, згожувався старий. „Чуєте Олександро Миколаєвич, що кажуть самовидцї про ваших Славян? обертався до Ратмірова Микола Гаврилович. Ваші Славяне — свино́та!

І варто було за їх в кріпості сидїти? Свино́та, одно слово... І Ратміров запалявся, доводячи зовсїм інше.

Тим часом приїзжі ввійшли в салю, що виходила вікнами і на передню терасу і в сад, на ґанок.

— Здорові були, прапращури! — голосно сказав Ратміров, обертаючись до двох стародавних патретів, що висїли в салї над канапою.

Се були патрети предків Пасхіної по матері, хоч і потемнїли вже від часу, але не втратили-же своєї жизнености. Ратмірову вони дуже подобалися, а найбільше патрет мужчини, котрого Ратміров звав прапрадїдом; ёго живі, проникливі очі дуже зворушали нашого історика. Се був ще молодий мужчина, родом Англичанин, закликаний на російську службу імператором Петром І. Єго змалёвано на патретї в якомусь плащі с червоними відкладами і з довгим кучерявим волосєм, як ходив колись і імператор Петро І. Сей прапрадід був комендантом Жовтогорського.

— Ну що, прапрадіде, дубинка Петра Олексієвича не гуляла на вашій британській спині? — промовляв дальше Ратміров, стоячи проти патрета.

— А ви б помаґнетизували ёго: може він тоді і забалакає, сказала Пасхіна, надходячи до Ратмірова.

— А й справдї! І Ратміров, злїзши на канапу, почав водити руками по патрету.

Всї з ухмілкою дивилися на сї пустовання ученого, не знаючи, чи він шуткує, чи справдї робить яку пробу над патретом.

У Ратмірова справдї було щось двоісте: часом трудно було вірити ёго щирості, де, здавалося, він пустує, а виходило, що він робив се зовсїм серёзно. Се бувало від того, що він часом надто знажувався тим, що ёму уявлялося, а через се дехто дивилися на ёго, як на чудного, на пів божевільного. Від того і рідна мати ёго, не розуміючи сїх чудасїйностей свого сина, часто звала ёго „дурнем“.

— А як прапрадїд і справдї заворушиться на полотнї, як-же-ж ви тодї злякаєтесь? — завважила гарненька чорнявка.

— Нї, Маріє Олександрівна, коли б він почав маґнетизувати прабабку, то, по вашій жіночій теорії, вона б може й справдї підморгнула ёму, сказав Павло Дмитрович.

А вона таки дуже гарненька.

Тим часом Ратміров з ляком відхитнувся від патрета і зскочив с канапи.

— Я боюся, бурмотав він: прапрадід і справдї підморгнув мінї... Та й не дивно: я тепер вірю тим леґендам, що наче б то для того, що б заочно убити чоловіка, треба промовити якесь замовлянне і вразити в серце ёго образ — ляльку або патрет ёго... Тут нема чого жартувати і нам так мало відомі тайни природи, от хоч би, наприклад, сила животного маґнетизму... Єсть тут щось таке...

— Єсть багато, друже Гораціо, чого й не снилося і Павлу Дмитровичу, — завважив молодий Еґмонт.

— Ну, панове, чи не краще нам в сад, а потім до Волги?— сказала Пасхіна. А тим часом тїтуся Софія Йванівна зготуй нам чай з гарними зливками...

Всї рушили в сад через ґанок, проти котрого росли три рожевих куща с пишно цьвітучими рожами, а далїй простягалася густа уличка вишень.

Чернов і Жаренцов тим часом знову почали свої полїтичні

змагання про кримську війну, про Наполеона, про командирів-ґенералів.

— А що-ж з вами Миколи Гавриловича немає? — спитався старий Еґмонт, котрий теж вийшов у сад.

— А що, вам про Славян хиба заманулося побалакати з ним? спитав Прямунов.

— Та я в загалї люблю розмовляти з ним, добродушно одмовляв старий: дуже, дуже розумний він чоловік.

— А Славян, бач, свинями він називає.

— То се він шуткує — тільки дражнить.

— Однак раз якось він своїми сьмішками над Славянами так розсердив Олександра Миколаєвича, що той його на поєдинок викликав. А Микола Гаврилович і каже: „Що ж я згоден, тільки шкода мінї вашого секунданта.“ „Чому так?“ палко запитав Олександро Миколаєвич. „Та тому, каже що через вашу незручність ви замісць мене, застрелите свого секундинта.“ Той розсьміявся і вони помирилися.

Все товариство, поминувши тим часом вишневу уличку, вийшло з саду на поле, котре простягалося до Улешів і Волги. В сю пору Пасхіна і Ратміров знов почали змагатися все про те-ж питання: хто перший починає, мужчина чи женщина.

— Та я й не дивилася на свого жениха, я його просто боялася, мовила Пасхіна, а побралася з ним, бо мінї було тодї шіснайцять років, а батьки сказали, що я повинна згодитись, що се дуже хороша партія... Я нічого сього не розуміла і згодилась.

А напевне наряжалися для його? — одмовляла Марія Олександрівна Зряхова, гарненька чорнявка.

— Нїколи в сьвітї! Я навмисне ходила нехлюєю, що б він відчепився від мене, доводила Пасхіна.

— Ну, вибачайте, значить ви не женщина, правила своє Зряхова. Женщина цїлий вік свій тільки про те й дбає, що б сподобатись... Сї сережки на віщо вони? Сї стёжечки... А хіба дївчина пройде мимо дзеркала, що б не подивитись на себе? Хто перед дзеркалом пильнує над своїм виглядом? Хто цілими годинами сидить коло вікна, виглядаючи мужчин? Все се ми... Ми все починаємо, ми даємо привід, та ще й удаємо, нїби то нас ображає та пильна увага мужчин, а самі в душі тільки й бажаємо, що б нас так ображали... Вірте, скрізь і усе женщина винна, вона знажує...

Чим дальше вони йшли, тим гарнїйше розстилалася перед ними Волга. З горішнього берега вже тяглися тїні через усю низину Улешів, через червоно-зелений верболіз і пісчані коси, а тим

часом далека рівнина Заволжжя вся горіла в проміннях заходячого сонця. Вітрила суден, що пливли вгору, здавалися дуже ясними і цьвітними, а червоні сорочки судовщиків видавалися неначе червоні плями під білими вітрилами. Від Жовтогорська по воді виразно доносився дзвін від дзвонів.

— Сей дзвін нагадує мінї Україну, промовив Ратміров. Завтра Івана Купала: колись ми під Івана Купала, на Україні, через огнище скакали.

— Добре! — радісно промовила Пасхіна. Розведемо і ми багаття і будемо плигати. Правда, Жон? обернулася вона до свого кузена.

— Гаразд! І нехай той перший плигає через багаття, хто трийцять років головою гній чистив, згодився молодий Єґмонт.

— Добре, — одмовив Прямунов — тільки с такою умовою, що б і дами плигали.

— Будем, і ми будемо! — весело сказала Пасхіна.

Товариство з нагірного спуску зійшло до Улешів і наблизилось до струмочка, що протїкав з верхнёго ставу хутора Пасхіних. Сутеніло.

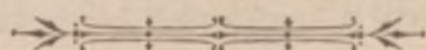
— Ну, панове, час вже й хмиз збірати для огнища, — скомандовав молодший Єґмонт; он тут коло струменю і розведемо огнище.

— Се буде справді поганське грище, біля води, завважив Жаренцов.

Всї щиро взялися збірати хмиз і незабаром запалало огнище, одбиваючись огненим блиском в струменю.

Ратміров, здавалось, священнодїяв, так дуже знажувався він всім, що відповідало ёго поетичним мріям. Він конче вимагав, що б дами уквітчали свої голови квітками і зеленню. Дами вволили ёго волю, і почалось плигання через багаття.

— Будьте ласкаві до чаю! — почувся в темноті чийсь голос. Се була дївчинка Наталка, покоёвка с хутора. (Дальше буде.)

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЄ В РОСІЇ.

I.

Поміж державами европейськими, що складуються з ріжнородних рас та народностей, найбільш видаються Австрія та Росія. Перша з сих держав по довгих внутрішнїх й позавнутрішнїх турбаціях ступила на певний шлях, на шлях Федеративного укладу, єдино можливого, що б задовольнити природні змагання народностей до самоуправи та вільного ладу в суспільнім житті і що б скрепити сим робом державу як полїтичну цїлість. Справдї при теперішнїх полїтичних европейських обставинах дрібні краї та народи не можуть стояти своїми власними силами, маючи сусїдами великі та потужні держави. Дрібні народи, що би не статися легкою здобичю потужних, мусять шукати собі забеспеки в алїянсах та в Федерації. Сей останнїй полїтичний звязок, будучи тїснїщим, о стільки більш і забеспечує полїтичне життє народові.

Певна річ, що такий звязок можно вважати за кращий над алїянсовий — маючий випадкову вдачу. В Федерації бо краще забеспечуєтьcя не тільки полїтичне життє, але народність нїчого те-ж не страчує і в життї внутрішнїм. Ми кажемо про справжню Федерацію, а в Европі є одна-єдина поки така Федерація — се Швейцарська, чи республїка Гельветська. Найбільш цїкавого мусить в її видаватися те, що хоч три народності, котрі увіходять в її склад, Французька, німецька та італїйська, живуть побіч великих держав с тих-же самих народностей, отже через те, що нї жадна народність не упосьлїджує, не гонить другі — в Швейцарії нема нїякої мови про сепаратизми, нема, що б Французи а чи Нїмцї, а чи Італїйцї бажали відірватись від Федерації і збільшити собою чи то Німеччину, чи то Францію, чи Італїю. Кращий доказ, що народам внутрішня автономія та воля дорожша над усе — над кревні навіть звязки. Виросте там сёгоднї таким чудом геґемонія однії народності, завтра ми почуємо про сепаратизми та про завзяту національну боротьбу. А хто може сказати, що Швейцарія полїтично страчує через Федеральну автономїю, через те, що там нема пануючої народности? Вільний суспільно державний уклад відберає державі усяку можність пускатись в полїтичні авантури, але ворог, що захотїв би на державну незалежність Швейцарії поквапитись, зустрів би в потомках Вільгельма Теля борців вільного народу, достойних стати поруч з борцями при Термопілях та Саламинї!

Є поміж великих европейських держав, як уже сказано, є одна, котра рішучо пішла по тій самій дорозї, яку показала Швейцарїя — се Австрія. Певна річ, що їй поки що далеко до Швейцарії — багацько ще треба робити, що б народности, котрі до недавна уважали себе „панськими“, признали себе з своїми бувшими полїтичними хлопами „яко рівні з рівними, яко вільні з вільними“; еге, роботи на сему полї ще багацько, історична традиція міцна, але вже нїщо при нормальних обставинах не спинить історії, не спинить конешного розвитку Федерації в Австрії. Вплив такої величної Федерації, небувалої в історії на межинародні обставини европейські не може бути малим... Можна сьміливо сказати: австрийська Федерація робить добу історичну, мусить надати незабаром інчий колїр европейському полїтичному життю.

В Европі є ще одна держава, котра по національному та релїгійному складові виявляє такий само конґльомерат як і Австрія і для котрої єдино можливою підвалиною суспільного та культурного поступу а через те й полїтичної сили, мусить бути та-ж сама доро́га децентралїзовання та федерації Бо-ж придавленнє інчих народностей, намаганнє перетворити їх, винародовити, привело (як се скрізь буває) до страшенної реакції; за для сеї химерної задачи уряд мусить боротися, легко сказати — з осьвітою, з наукою, с педаґоґією і с природою людською. Легко бачити, до чого се доводить і до чого доведе: до упадку культури в загалї та до роздрочення й ненависті національностей, що, як відомо, те-ж не зміцняє державної сили. Пануюча народність в Росії московська, чи як себе зове — росийська. По походженню вона славянська на грубій Фінській підкладцї і с чималою домішкою монгольської. Ввесь теперішнїй край осаджений московським людом (обшир верхнєї та середнєї Волги і Оки) ще на очах історії був залюднений Фінськими народцями; де тільки оазисами з'являлись славянські оселї с Кривської Землї (Біла Русь) та з Руської (Київської). Оселї сї помішались с тубольцями і хоч були на число меньші але вищі культурою то й ославянили їх*) — так з'явилась в історії московська народність, котра по занепаду пісьля Батиївого лихолїття Руської Землї стала набирати сили і ваги в східнїй Европі, а історичні сприяючі обставини дали їй змогу опанувати більш над половину Европи!

Але ся пануюча народність складує лише одну третину всієї

*) Саме слово Москва походження фінського і значить каламутна вода. В загалї слів фінського кореня в московській мові чимало.

людності в російській імперії. Се і письля російських жерел так виходить. З 82 міл. всеї людності*) російського люду сї жерела налічують 35 міл. А коли зауважити що сюди зачислено чималу частину охрещених поволжанських тубольців: Карелїв, Вотяків, Пермяків, Мордви, Черемисів і. т. і., то сю цифру можно вважати може на скільки мілїонів вищою від справжнёї.

Опріч росвйсько-московської народности в державі є й інчі славянські: українсько-руська, білоруська й польска.

Української народности рос. статистика**) налїчує коло 11 мілїон., а білоруської 3. Але завваживши, що при такій лїчбі до загальної цифри славянсько-руської народности (51 міл. 713 тис.) показаної Ливроном не достача майже 3 міл., то подїливши сї 3 м. пропорціяльно між Українцями та Білорусами, матимемо, що й письля Ливрона української народности не менш 13 міл. а білор. 4 м. [Справдї, української народности більш 20 мілїонів.] Решта людности, окрім Поляків, складується з різних народів не славянської раси: Литви, Фінів, Румунів, Татар, Грузинів, Вірмен і т. і.

Не менча різність і в релїгії. Так по лїчбі російській із 35 міл. рос.-моск. люду „старовірів“ 10 мілїонів (є поміж них 5 м. безпоповців: поповців хведосівців 2 міл; других безпоповських сект 1 міл., решта — різні дрібні секти***). Не треба забувати й того, що сектарство шириться все більш, та й справжнє число сектарів більш офіціяльного — багацько тайних сектарів.

Український народ те-ж далеко не увесь православний: унїтів уряд сам лїчить ¼ міл. (в Люблинщинї й Сїдлецьк. ґуб****). Невідомо, скільки можно б налїчити „штунди,“ але її не мало; нема сливе кутка на обшарі Української землї, де б її не можно б було спіткати. Опріч того в російські статистичні відомости не заносять Українців католиків, котрі є не тільки на Подолї та на Волинї, але трапляється нам бачити їх і в Київщинї (в Бердичеві напр.) навіть коло Днїпра (в Сьмілянщинї*****). Чи се невідомо російським статистикам, чи не знаю є чого.

А увесь сливе білоруський народ числиться православним як відомо з недавна письля „поєднання“ „мѣрами кротости по пре-

*) Ливронъ. Статистич. опис. Россійской Имперіи. 1875. СПБ. стор. 32—33.

**) ibidem.

***) ibidem. Стор. 35.

****) ibidem.

*****) Се либонь унїти, котрі по знесенню унїї якимся робом не споєднались і прилучились до „костёлу“.

*

имуществу“ з увітської ересі. Останні народи российської імперії, з виїмкою Румунів, те-ж не належать до православної віри.

Конґльомерат российський складався не по однаковому способу: інші краї та народи були прилучені до московської держави то просто, як здобич вояцька, то на правних підставах.

Так Україна прилучилась по власній волї на федеративних установах, визначених в Переяславськім трактатї*) р. 1654.

На віденському конґресї була забеспечена конституція Польщі. Ще раніш р. 1808 імператор Олександер І. потвердив задля Фінляндії шведську уживану там конституцію. Відомо, як в сїх краях знищено було не тільки полїтичну волю, але в вільній Українї поспільство було повернене у кріпацтво (1783) лїберальною царицею Катериною II. У Фінляндії сойм не збирався від р. 1809 до 1863!

В кращих хиба обставинах був остзейський край. Держава российська напів-азіятська, котрої головними устроями державними були абсолютизм безмежний, чисто азіятський, та релїгійна нетолерантність, а в суспільнім життї кріпацтво—певне і не могла терпіти в якій небудь своїй частинї людсько-европейського ладу і се велитенське тїло в половинї XIX в. було, справдї без душі, без руху: Спокій домовини панував над половиною Европи:

Од Молдована аж до Фіна,
На всїх язиках все мовчить,
Бо благоденствує...

Але держава европейська та ще й велика не здужає істнувати тепер на устоях азіятських, вона мусить зогнити як Туреччина. Кримська війна була правдивим судом історичним: дві держави европ. десантною війною здолїли повалити сю величезну імперію! Нечувана річ! Щасливі компліками полїтичні спасли, зрятували її від конешної руїни... Після нехибного історичного закону такі полїтичні пригоди вельми пожиткують поліпшенню внутрішнёго ладу в державі. Мусимо поставити пекуче пи-

*) Ось ёго головні уступи: Вільне обраннє гетьмана „радою“. Війська козацького повинно бути 60 тисяч. Гетьман має право діпльоматичних зносин з усїма державами і повинен був одписувати цареві про свої зносини тільки с Поляками та Шведами. Нї військо, нї урядники московські не могли пробувати на Вкраїнї, повна внутрішня автономія і грошеві збори в скарб царський могли збиратися урядом тільки українським. Самостійність київської метрополії (митрополїта, безпосередно, як і до того, мав залежати від царьгородського патріярхату.)—Богданъ Хмельницкій Костомарова 1884. III, 143—149.

таннє, коли устоЇ виказали себе порохнявими, то якими інчими Їх замінити? Життє й письменство на се відказували вимаганнєм знести кріпацтво, завести осьвіту, европейські порядки. Почалась робота в сім напрямкові. В певнім звязку з сим просьвітним та поступовим рухом почувся національний рух в придавлених, пригнїчених народностях. Рух, в одних, щасливше стоявших, до здобуття конституцийної волї а в других, письменськоЇ. Р. 1863 став фунґувати фінляндський сойм, польске питаннє виплило на сьвіт, український письменський рух змігся незвичайно, заворушився такий само рух письменський у Латишів, Естонів, Грузинів, у Вірмен і т. і.

Всёму сему відрадісному рухові не судилося дійти до значного результату. Нещасливе польске повстаннє перелякало центральний уряд: ёму здалось, буцїм лїберальна полїтика приведе до роскладу росийської держави і, певна річ, повернув „назад“.

„Два роки тому (пишуть з СПБ. січня 10, р. 1865 в Indépendence belge) Росія була на дорозї справжнёго поступу. Отже по польскому повстанні трутизна ультра-росийськоЇ реакції затруЇла полїтичні круги і Росія далеко посунулась в зад. За часи сёго крізісу, незмірного розбуяння патріотизму, уряд перенявся згубною гадкою усякі питання внутрішнёї полїтики підводити до польского питання, котре сталось якимсь страховищем, заваджаючи якому-будь лїберальному поступованню.“

І справдї, й до національного кожного питання не те, що прикладалась мірка польского, а навіть всї вони були не що як не інтриґа польска, як се ми побачимо не раз.

Ось послухаймо, що наприклад росказує про „українофільство“ д. Катков, інспіратор урядової полїтики тогочасної.

„Інтриґа, скрізь інтриґа; по природї своїй і по завданням! Років два чи три чомусь розбуяло зненацька українофільство. Воно розвилося саме тодї, коли почала працювати єзуїтська інтриґа по правилам польского катехізису... Ми знаємо, що самі найзапеклі дїячі польскі сподїваються від українофільства великої користі за для своєЇ справи, радїють на сей рух і підпомагають ёго усякими заходами. Нема що й казати, що українофіли стались за покірних послугачів запеклим ворогам своєї України*). (Московс. Вѣдом. 1863 N. 136).

---

*) С того-ж самого погляду, що й чужі й свої „інтриґани“ хочуть зробити Росію через штуки-марахвети похожою на Австрію та Туреччину (!) а потім зробити з неї людей (М. В. 1865 N. 221), реакція, без сорома казка, інсінувала навіть на

Ми не заінтересовані, певна річ, на тому, що б впевняти російський уряд, буцїм Поляки всеросийські конспіратори а буцїм все внутрішнє життє в державі від їх залежить, тому й не ціймемо віри в таку потугу та міць варшавських дїячів з року 1863; тяжко поняти віри, що б „атъ пламеннай Калхіды да стенъ нєдвіжнава Кітая“ усякий рух життя не те б, що був в певнім звязку с польским, але що б чарівним робом якимся і викликався навісними Ляхами*). Правда, дїло кожної упосьлїдженої та пригнобленої народности неповинно бути чужим за для інчих таких-же національної і навіть за для проґресивної громади росийської: чи вигра, чи програ однїєї, мусить мати загальний інтерес, бо виграє чи програє система за для всїх навісна, за для всїх шкодлива, але що б Поляки мали силу і змогу підбурювати яку хоч народність в Росії, сёму певне й сама московська реакція не няла віри.

Справдї, рух письменський на Вкраїнї почався ще при кінцї віку XVIII і не замирав с того часу. Що сей рух зміцнився і збуяв з нової доби пісьля Севастополя, тому були два головні двигачі: в роках 40. та 50. працював великий український кобзарь Шевченко, котрий один варт цїлої лїтератури, а другим чинником був загальний поступовий рух в Росії пісьля знесення кріпацтва, коли суспільність почула якусь пільгу пісьля запеклої Миколайовщини.

Що значив Шевченко для українофільства тодішнёго, про се сьвідчить хоч би й Катковський Русск. Вѣстн. 1863, Н. 4.

„Полїтичне відірваннє України відкладувалося (Українофілами) на колись, тільки як ідеал. Попереду треба було відрізнити Україну інтеллєктуально, витворити письменство і запровадити шкільну науку на українській мові. Змагання їхнї на самім початку були задавлені, але не до решти знищені**).

змагання білоруської інтелїґенції прийти свому запехаяному людові до моральної та духової помочи. „Незабаром може статись“, галасував московський Катон, до українофілів прилучаться ще які небудь філи. Нам пишуть с Петербургу, буцїм народилася там ще якась партія білоруссофілів. Нас запевняли, що мається заснувати у Вільнї часопись білоруська. Польскі національни те-ж можуть зрадуватись на сї змагання, що мають морально відірвати Білорущину від Росії (ib. N. 191.).

*) Навіть уже за наших днїв, на що вже далека Сибір та й то не минула їхніх інтриґ. „Сибірські часописі попали в руки Поляків засланих туди р. 1863, а анархістів засланих в роках 70. і от сї письмаки вигадують тепер „сибірський сепаратизм“ (Рус. Вѣстн. 1886 N. 2.)

**) Річ певне йде про засланнє Шевченка, Костомарова і ін. р. 1847.

„З другої половини минувшого десятилїття за для їх почалась слушна година. До „Кобзаря“ на київському унїверсітетї прихильних до українофільства було не багацько. Шевченко зробив незвичайне враженнє; се ще виразнїш виявилось, коли з'явилась „Основа“. Потік ринув все дальш та дальш і захопив більшу частину студентства“.

Український письменський рух, правда, викликав спочуттє між частиною польскої громади, але до р. 1863 се спочуттє було більше романтичним, зашкарубла в своїх старосьвіцьких ідеалах шляхта з ворожнечі до „хлопоманьства“ брала навіть ініціятиву в гонительствах на українство і бажала краще накладати с полїцийним централїзмом*). Се вже пісьля р. 1863 Поляки надумались, що українство мусить бути греблею тому централїстичному потокові, що намагаєть ся знищити польску народність і там, де вона має право жити.

В російській-же лїтературі письменський рух укр., будучи гучним проявом демократично-національного життя, викликав проти себе саму дику злобу в реакцийнім таборищі.

Поперед усёго не признавалось істнованнє української мови, а потім і українського народу. „Із нічого одразу де узялись герої та півбоги, об'єкти, поклонення, великі символи нововигаданої народности. З'явились нові Кирили та Методії з дивовижними граматками і на сьвіт Божий пущено ману́ про якусь невідому українську народність. Української мови ніколи не було і не вважаючи на всї потуги українофільські і тепер немає“. (Моск. В. 1863 Нр. 136). „Та не те, що Поляки, котрі усе раднїші намутити в прозоро-чистих водах московського моря, стали підпирати „нововигадану“ українську народність, але сливе сьвіт увесь став з ними накладати за для того-ж. Нащо вже Мікльосич, „кебетливий та невсипущий діяч славянської лїнґвістики“, та й то — що б ви думали — і „сей знакомитий славіста с потайною думкою догоджуючи єзуїтсько-австрийській сістемі признав український говір за самостійну мову“ (16. Нр. 220).

В усякім разі хоч „кебетливий та невсипущий“ Мікльосич і став накладати з єзуітсько-австрийсько-польско-українофільською інтриґою, проте мав-же він якусь підставу трактувати український „говір“ яко мову і на одній неґації вже не можно було обмежуватись, треба іншої якоїсь версії. „У множества особистих говорів

*) Нагадаймо хоч про те. що в появі напр. граматки Кулїшевої шляхта прозрівала оживаючу гайдамаччину і тому кричала до уряду: пробі!

південно-західного краю“, міркує Катков (М. В. 1863 Нр. 136), „є правда спільні прикмети, с котрих певна річ штучно й можно виробити особливу мову“, але жити ся мова неповинна, бо „усяке намаганнє піднести та розвинути на шкоду жиючій історичній мові краєве наріччє не може ніякої мати інчої льоґічної мети, як не розбити народну цілість“ (ibidem)*).

По тому тут і інде нам стали доводити (що ми не згірш і самі знали), що российська мова вироблялась не лише одними Росіянами але й Українцями те-ж, і тому российська мова буцім не є тілки российська, московська а заразом й українська — се мовляв історична спільна за для обох народностей мова. Українці могли с певним признаннєм згодитись, що нищителї й гнобителї української народности признали заслуги для российської книжної мови Українців, як Славинецького, Полоцького, Прокоповича, Капниста, Богдановича, Гнїдича, Наріжного, Гоголя і і.; Українцї могли ще додати, що й польске письменьство либонь може налїчити між своїми робітниками не одного Українця; про те-ж, чи може российсько-московська „історична мова“ заступити українському народові рідну, про се рішати найбілш компетентними певне могли бути самі Українцї в усякім разї більш від лукавих московських прихильників українського люду.

Раз нема української мови — нема й народности такої, титул „український“ не має не те що історично-національного значіння, але й етноґрафічного: „Украïна“ (буцім) ніколи не мала власної історії, Український народ (буцім) є чистий российський народ (М. В. 1863 Нр. 136).

На те, що „східна половина (Росії) без західної може провадити тільки життє азіятського ханьства“ (М. В. 1865 Нр. 262), ми тим скоріш згоджуємось, що розумне спільне життє України та Московщини ачей-же не вимагає смерти однії з їх. На жаль нам великий ми не усе удостоювались титла „чистого российського народу“. Частїш ми були якимись прокаженними і наша мова не була вже чистою российською. Хоч бо „український говір визначуєтся багатьма стародавностями, але крім того він переповнений (буцїм) словами та реченями польскими, як от: „хоч гірший аби інший“ (?), „хоч чорт аби не Москаль“ (хто-ж окрім Ляха раднї-

---

*) „Усякий роздїл на моє й твоє в полїтичнім життї між сими обома частинами российського народу буде злочиньство, відкіля б не йшов він і на яких мотивах не був би заснований.“ (Современ. Лѣтопись. 1863 N. 24. Нѣсколько словъ въ отвѣтъ Костомарову.)

шій Москаля навіть на чорта проміняти?) Не дурно-ж Поляки так піклуються (?) за свого виродка, — „исчадіе“ (?!). (Се про українську мову!). Український говір є одмінок багатої та музичної (?) російської мови чимало понівеченої польщиною“ (М. В. 1863 Нр. 220).

„Та не лише в минувшині, але й тепер Поляки піклуються про те, що б знесилити тут (на Вкраїні) російську мову а натомісць поставити навпів польске українське наріччє, надавши ёму назву особної мови, що б тим покласти основи до розділу України з Московщиною“ (Соврем. Лѣтоп. 1863 Нр. 24.). А Полякам помагають в сёму зрадливому ділї не хто-ж як „хлопомани“. Вони викидують геть кожне чисто російське слово, що увійшло в наріччє. Додаючи-ж нові слова польскі, не важко вже потім нахилити укр. наріччє до польского хоч би так, що б обидві мови зближились до можности зілляти їх в оден говір, а саму назву Русі підмінити польскою Україною“ (ibid.)*)

Може найбільш цїкавого в отсїм безсоромнім цькуванню українства те, що в одному таборі з національними ворогами українського люду опинились і економічні ёго пявки жиди. Пявки того й другого кодла почули інстиктивно, що просьвіта, національна сьвідомість украін. люду утне їм ту поживу, якою вони живуть і якою дужі й до тепер.

Орґан „чесних російських жидів“ — Сіонъ — (1861 Нр. 10) здаєть ся ще ранїш нїж Катков звернув увагу на укр. „сепаратизм“, так бідкаєть ся українофільством, повний патріотичного чуття:

---

*) Поучаючим фактом мусить показатись те, що коли московські централїсти відмовляли украін. народові та ёго мові самостійности та відрубности від московщини, часом величаючи народ український чистим російським, польскі централїсти з свого боку вважали укр. народ за повітовщину польского: „La nationalité Ruthenê ainsi que la langue est encore aujourd'hui ce qu'elle était jadis, sans individualitê, sans caractére tranché, sans l'histoire. Mais son passé, ses tendences, ses tradicions, tout la porte vers la Pologne et la sépare de l'élément moscovite, qu'elle a toujours combattu et repoussé.

І далї про мову з особна: „La langue Ruthenê differe tout autant du Russe que la nationalité. Cette lange qui est plutôt un dialècte, est à peu près inintelligible à des Russes et par son origine Slave elle a tous les caractères d'un idiome Polonais... Au commencement du XVII siècle, le latin remplaça presque partout dans les actes publics, la langue Ruthêne, qui perdit dés lors le peu qui lui restait de son originalité. Elle confondit encore darantage avec la polonais et devint, pour ainsi dire, un patois variant selon les provinces. Ce caractére s'est conserve jusqu'à nos jours malgrè l'invasion de l'élément moscovite.“ Revue contemporaine (1861 Octobre). Lettre d'un Polonais.

„Сумно, що громаду нашу, натомісць, що б вести її під стягом спільної мови до величнеї загально-людської (?) мети, намагаються розбити на дрібні кружки з їхніми особливими наріччями та піднаріччями“.

„Чудно“, мелянхолїчно додає з свого поводу д. Іванов (Рус. Вѣст. 1863 Нр. 4) „що орґан европейський обурюється на змагання роз'єднати частки російського народу а самі Росіяне (се б то Українцї) намагаються що б роз'єднати їх!“

Тим часом українство с теоретичного намагалося перейти на ґрунт практичного життя. Українцї почали заводити школи, де вчено по українськи; навіть по городах заводились т. звані „недільні школи“.

Характерним малюнком до сёго руху в Києві напр. може бути оповіданнє д. Іванова „принціпіяльного ненавистника українофільства“, як він себе величає: „Коли в Києві були заведені недїльні школи, то спершу знайшлося тільки двох, що захотїли вести науку по українськи та й то якось не сьміливо (ще б пак!) і дбаючи, що б не виявляти свої заміри. Але чим дальш, тим більшало число таких. Врештї українофіли сливе зовсїм витручили і із щоденної школи науку в російській мові та російські книжки. Від самого одкриття (Березїль р. 1861) вона зробилася українофільською, російські книжки не купувались, так що я одного разу назнарошне обійшов усїх учеників в нижчому та середнёму відділах і нї в жадного не знайшов анї російської книжки, нї зошиту писаного по рос. Самий шкільний журнал д. Стоянов (Стоян) вів по україн. з назвою: „лїчба учеників“ замісць „Списокъ учениковъ“ (як до того!) „Horribile dictu!..“ Далї шановний проф. Ів. радить урядові „катеґоричне заборонити вчити по українськи“ (Рус. Вѣстн. 1863 Нр. 4).

Мінїстер просьвіти Ґоловін провадив тодї думку, що мінїстерствові просьвіти треба самому заходитись коло заведення укр. мови в школи урядові яко орґана народної просьвіти.*)

З уваг до статута середнїх та нижших шкіл по київському учебному округові, що публїковані були міністерством просьвіти, видко, що багацько педаґоґічних рад ґімназийних побажало бачити українську мову допущеною в школи**). Тільки унїверсітет київський, жерело просьвіти на Вкраїні, забачав в такому допущенню варварство. Тодї-ж Костомаров оповістив підписку на збір***) ко-

*) Русск. Старина 1881 N. 2. Українофільство. Костомарова.

**) Правда. Львів 1874 N. 3. стор. 109

***) Професори київські в звиш іменованім проєктї нижчих та серед. шкіл скрізь

штів задля друкування українських популярно-наукових видань. Кулїш з дозволу урядового перекладав по українськи „Положеніе о крестьянахъ“.

Всї сї і подібні їм факти обурили страшенне московську реакцію. Ґвалт, галас здіймявся пекельний. Певна річ, що Поляки й тут мусїли грати свою провіденцийну роль! „Хто турбується, що б завести по селах українських школи українські?“ питаються російські Катони. „Перш від усёго Поляки. Се видко з відомостей надрукованих в Київськ. Телеґрафі (1863 Нр. 35) за р. 1862 про рукописї та книги написані україн. мовою. Більша частина їх написана Поляками.“*) Польске повстаннє помогло якійсь меморії, поданій завчасу мінїстрові внутрішнїх справ, перемогти благородного Ґоловіна а школи українські, які удержувались приватними людьми, були закриті.

Багатьох Українців, що в баранячих шапка́х ширили в противність місцевому духовеньству українське письменьство**), запроторено на далеку північ (Архангельщину, Вологодчину тощо). Так с Полтави Кониського заслано в Олонецьку ґуб, Чубинського в Арханг., Костомарову заборонено збірати гроші на книжки і навіть сконфісковано уже надруковані: Життє Георгія Побідоносця і ще якусь і таке інше. Гідра була задавлена довчасу і хрестячись, мов відігнавши якусь страшенну мару, Катков так потім росказував: „В роцї 1863 дїло зайшло до того, що небагацько вже зоставалось, що б неурядженний посполитий говір міг одержати фальшиве значіннє мови признаної державою, ще одна мить і по всїй просторонї України-Русі по обовязковій урядовій волї в школах вчено б по новій мові, ще одна мить і між тамтим людом були б розсипані примірники Евангелія на сїй-же мові, ще одна мить і закони імперії стали б виголошуватись в Україні-Русі на сїй-же підробленій мові“.***) Яко епільоґ до сёго цькування, додамо буквально цїкавий документ****):

де сказа́но „рідна мова“ передкладали замінити словами „російська мова“. (Университетскія Извѣст. 1862 N. 4). „Що б нїхто не міг розумітя тут краєву мову“ як поясняє Катков. (Рус. Вѣстн.)

*) Соврем. Лѣт. 1863 N. 24.

**) Моск. Вѣд. 1863 N. 163.

***) Моск Вѣд. 1866 N. 12.

****) Ось сей цїкавий документ, що їм заборону покладено на слово навіть українське; документ се секретний (Росія здебільш живе по таких секретних артикулах) і нам випала щаслива случайність дістати з ёго копію.

„По Высочайшему повелѣнію Секретное отношеніе Министра внутреннихъ дѣлъ

Все замовкло на Вкраїнї і до років 70 не можно було сливе нїчого надрукувати по українськи. Тодї подолївши „польску ін-

---

къ Министру Народн. Просвѣщ. 8. Іюля N. 394, (Дѣло Центральнаго Управленія по цензурному вѣдомству, 1863 г. N. 188.)

Давно уже идутъ споры въ нашей печати о возможности существованія самостоятельной малороссійской литературы. Поводомъ къ этымъ спорамъ служили произведенія нѣкоторыхъ писателей, отличавшихся болѣе или менѣе замѣчательнымъ талантомъ или своею оригинальностію. Въ послѣднее время вопросъ о малороссійской литературѣ получилъ иной характеръ, вслѣдствіе обстоятельствъ чисто политическихъ, не имѣющихъ никакаго отношенія къ интересамъ собственно литературнымъ. Прежнія произведенія на малорос. языкѣ имѣли въ виду лишь образованные классы Южн. Россіи, нынѣ же приверженцы малорос. народности обратили свои виды на массу непросвѣщенную, и тѣ изъ нихъ, которые стремятся къ осуществленію своихъ политическихъ замысловъ, принялись подъ предлогомъ распространенія грамотности и просвѣщенія, за изданіе книгъ для первоначального чтенія, букварей, грамматикъ, географій и т. под. Въ числѣ подобныхъ дѣятелей находилось множество лицъ, о преступныхъ дѣйствіяхъ которыхъ производилось слѣдственное дѣло въ особой комиссіи. Въ С. Петербургѣ собираются пожертвованія для изданія дешевыхъ книгъ на южнорусскомъ нарѣчіи. Многія изъ этыхъ книгъ поступили уже на разсмотрѣніе въ С. Петерб. цензурн. комитетъ. Не малое число такихъ же книгъ представляется и въ Кіевскій ценз. комитетъ. Сей послѣдній въ особенности затруднялся пропускомъ упомянутыхъ изданій, имѣя въ виду слѣдующія обстоятельства: обученіе во всѣхъ безъ изъятія училищахъ производится на общерусскомъ языкѣ, и употребленіе въ училищахъ малорос. языка нигдѣ не допущено; самый вопросъ о пользѣ и возможности употребленія въ школахъ этого нарѣчія не рѣшенъ, но даже возбужденіе этого вопроса принято было большинствомъ Малороссовъ съ негодованіемъ (правда, були й такі землячки—гадючки), часто высказывающимся въ печати. Они весьма основательно доказываютъ, что никакого малорос. языка не было, нѣтъ и быть не можетъ, и что нарѣчіе ихъ, употребляемое простонародьемъ, есть тотъ-же русскій языкъ, только испорченный вліяніемъ на него Польщи; что общерусскій языкъ такъ же понятенъ для Малороссіянъ какъ и для Великороссіянъ и даже гораздо понятнѣе, чѣмъ теперъ сочиняемый для нихъ нѣкоторыми Малороссіянами и въ особенности Поляками такъ называемый украинскій языкъ. Лицъ того кружка, который усиливается доказать противное, большинство самыхъ Малороссовъ упрекаетъ въ сепаратистскихъ замыслахъ, враждебныхъ къ Россіи и гибельныхъ для Малороссіи. Явленіе это тѣмъ болѣе прискорбно и заслуживаетъ вниманія, что оно совпадаетъ съ политическими замыслами Поляковъ и едвали не имъ обязано своимъ происхожденіемъ, судя по рукописямъ, поступившимъ въ цензуру и потому, что большая часть Малорос. сочиненій дѣйствительно поступаетъ отъ Поляковъ. Наконецъ и Кіевскій генералъ-губернаторъ находитъ опаснымъ и вреднымъ выпускъ въ свѣтъ разсматриваемого нынѣ Духовной цензурой перевода на малор. языкъ Нового Завѣта. Принимая во вниманіе съ одной стороны настояще тревожное положеніе общества, волнуемаго политическими событіями, а съ другой стороны имѣя въ виду, что вопросъ объ обученіи грамотности на мѣстныхъ нарѣчіяхъ не получилъ еще окончательного разрѣшенія въ законодательномъ порядкѣ, Министръ Внутр. Дѣлъ призналъ необходимымъ, впредь до соглашенія съ Министромъ Народного Просвѣщенія, Оберъ-Прокуроромъ святѣйшого Синода и шефомъ жандармовъ относительно печатанія книгъ на малорос. языкѣ, сдѣлать по цензурному вѣ

триґу“ централїсти заходилися „чистити“ й українську народність, запаскужену буцїм польщиною. Але сістема москалїзовання фатально мусила підносити одночасне основи українства. Уже надїл землею поспільства на Волинї в Київщинї та на Подолї й в Холмщинї мусить піднести нашу народність, що виявиться в будущинї. Факт множества учеників з народу в середнїх та вищих школах, про що попіклувались „обрусителї“, те-ж великої ваги на будучі часи. І тут і там підійнявся в гору український люд, а він підійме і народність. Як не гарчали погані й навісні обрусителї про зопсовання української народности, але вкупі с тим мусїли кричати, що південно-західний край щиро-руський, мимоволї збиваючись с тропи, а врештї йшли по докази до українських жерел та традицій. Російське ґеоґрафічне Товариство, коли зайшла мова про західно-південний край, с полїтичного боку вирядила туди ґеоґрафічну експедицію, котра й зібрала матеріялу на 7 томів (Чубинський), що дає змогу уявити собі справжнїй образ українського народу. Льоґічним насьлїдком сеї експедиції було відкриттє р. 1873 видїлу Р. ґеоґр. товариства у Київі, котрий заложив для української національної гадки такі-ж само підвалини на етноґрафічнім ґрунтї, які археоґрафічною комісією (з року 1845) заложені були на ґрунтї історичному. (Правда. 1874 Нр. 3).

Одночасне з відкриттєм видїлу р. ґеоґр. товариства дали маленьку полехкість українському письменству, але дуже не надовго. Централїсти не могли і сёго потерпіти: вдарено на сполох, крикнуто „caveant consules, ne quid respublica detrimenti capiat“, знову налякано уряд мітичним українським сепаратизмом і укр. слово знов замовкло, ґеоґраф. видїл скасовано, а північ залюднювано нещасливими „хлопоманами“; учителя на селї, у котрого знайдено укр. книжку (дозволену цензурою), що найменш виганяли з служби, а часом і за се засилали. Року 1875 в Київщинї вигонено із служби одного вчителя з народної школи за те, що він переложив ученикам два речення з Еван. Матея на укр. мову“...*)

домству распоряженіе, чтобы къ печати дозволялись только такія произведенія на этомъ языкѣ, которыя принадлежатъ къ области изящной литературы; (відомо, що і для изящной литератури, до половини 70 років дозвіл сей був платонїчний тільки—нїчого, більш як за десять лїт, не могло з'явитися на укр. мові) пропускомъ же книгъ на малор. языкѣ какъ духовного содержанія, такъ учебныхъ и вообще назначаемыхъ для первоначальнаго чтенія народа пріостановиться. О распоряженіи этомъ было повергаемо на Высочайшее Государя Императора воззрѣніе и Его Величеству благоугодно было удостоить оное Монаршаго благоволенія.“

*) Вѣстн. Европы 1881 N. 2. стор. 897.

Вигонено народного вчителя за те, що той дав свому знаёмому прочитати укр. книжку, дозволену цензурою..."*) Нещасливого року 1876 маємо нечуваний варварський закон, що забороняє геть чисто укр. письменьство до нотнёго тексту, театр укр., концерти і і.**) Але закон се потайний, посоромились бачте Европи, бо саме тодї йшли визволяти буцім с турецької неволї братів-Славян!

Лицеміри, людоїди —
Господом прокляті!

Яке люте було поступованнє российського уряду до всёго українського, може сьвідчити те, що навіть в оповіданнях на российській мові життя українського люду цензура гонила усякий couleur locale — слово „хата" змінялось на „изба", яка-небудь чумацька пісня, коли річ ішла про чумаків — те-ж гонилась і замінялась на российську.. Буквально се я чув від українського письменника, що мав дїло с цензурою.

За часів „диктатури серця" (Лоріс-Мелїкова) знову заворушились були Україньцї. Знову почувся голос задавленої народності:

„В Росії є тепер особливе наріччє, що признане небеспечним і особливе письменьство, котрому відмовлено права жити й розвиватись. Ми кажемо про українську мову та письменьство, котрим поле життя закрите від року 1876 В чому завинуватило 14 мілїонове українське племя, котре дало Росії Гоголя та Шевченка й ін., котрому тепер одібрано прирождені права до розвитку свого письменьства, якими правами користуються на підставі спільних законів Ести, Латиші, Грузини, Вірмене та ін. підлеглі российській державі народності. Де прояви зрадливого духу, котрі б змогли оправдати міри, що в коренї нищуть творчість духовну рідного братерського племя, що видерають народові наймогутнїщу силу до розвитку, що глибоко вражають душу кожного Українця — і простого орача і людини осьвіченої?"***) („Голосъ" 1880). Піднялись численні голоси, як в письменьстві так в земстві, що вимагали завести українську мову по школах. Костомаров вимагав, що б питаннє про

---

*) ibidem 1881 N. 3. стор. 360. „По вопросу о малорусскомъ словѣ".

**) La litterature oucrainienne proscrite parle gouvernement russe. Rapport presenté au congrés litteraire de Paris. 1878. N. 1878-

***) Чи вже не через ту саму хворобу—страх порушити державну цїлість та спокій? (Русск. Старина 1881 N. 2. стор. 328,.

шкільну мову віддати на „повну волю“ вародові. Досї сеї волї Українцям не давали та й збільшого укр. народ нї по якому не вчено.

Тодї-ж таки скоро захожувались виклопотати дозвіл на укр. людову часопись, але певна річ, даремна була праця.*) Може найбільш цїкава історія зі школою імени Шевченка, що прохано відкрити в ёго рідному селї Кирилівцї (з російською мовою). Мінїстерство запитало окружного київського попечителя шкільного, чи можно дати дозвіл на таку школу. Попечитель удався за порадою до інспекторів нар. шкіл; запитано пять чоловіка. Четверо одказали, що не сьлїд, бо ймення Шевченка турбуватиме простолюд, а пятий сказав, що треба б і можно. Але за таку прихильність до імени Шевченка незабаром (коли Лоріс-Мелїков уступив) вигонено із служби! Ось як експертіза може кінчатися в Росії!

На свої справедливі з загально-людського погляду домагання Українцї чули тількі, що не тількі урядове заведенне в школах людових ріднеї мови є зрада державі, але що й в бесїдї устній з учениками „учитель повинен балакати лиш по російськи“. Мало того: „Порядки по середнїх школах мусїли бути ще суворіщі: тут не треба допускати напр. що б ученики балакали проміж себе по українськи — се б визначало нарочитий сепаратизм“.**)

Як прудко зникла „диктатура серця“, так швидко побило морозом й надії України. Знову вернулися до закону 1876. Коли негодою звалило хреста на могилї Шевченковій (монумента поставити не призволено), то треба було скілько років, що б виблагати дозвіл на постановку нового хреста! А гроші (тисячів з 10), що були зібрані потай, і хоронились у Каневі) і призначались на школу Шевченкового ймення в Кирилівцї та на подібні-ж невинні речи — були відобрані урядом і невідомо, де подїто. Український театр, що пишно розцьвів, за які два роки був заборонений на Вкраїнї (окрім Харькова та Одеси) і міг давати вистави тільки в Московщинї! Роковини Шевченкові або які інші можно стало справляти тільки в Петербурзї. На Українї мусять потай се робити:

---

*) Редактор „Одесск. Вѣстн.“ д. Зелений прохав здається 1882 дозволу видавати ґазету „Землероб“.

**) Русск. Вѣстник. 1881. N. 3. „Де Пуле.“ Къ исторіи украинофильства: Що б потїшити пана Де-Пуле та подібних, ми можемо додати, що тепер подекуди сї „порядки“ сталисђ ідеальними: за сепаратизм вважається навіть носити українську сорочку (!) [добродїй Марков, директор полтавської ґімназії напр. садовить в карцер за такий сепаратизм]. По правдї і ми укупі з Де-Пуле дуже сёму раді, бо такі „порядки“ защеплюють дїтям сьвідомість їхпеї національности.

один котрий єднає попа правити панахиду „по рабу Божому Тарасові“, буцім по своєму родичові. Сходиться громада „хлопоманів“. Піп дивуєть ся, скільки в сего раба Божого родичів а часом се накликує поліцію в господу, куди сходяться потім громадяне, як трапилось се з столїтними роковинами Квітки у Київі 1878. Хоч російська Академія Наук і зласкавилась узяти від Костомарова 4000 карб.*) (здається 1884) на премію за український словарь, але ми не сподїваємось, що б сї гроші пішли на український словарь або на що „українське“. Словарь український давно злагожено в Київі, але він не те, що Костомаровських грошей не побачить а єго й за свої гроші на сьвіт Божий не пускають! Умови академічні: що б слова були тільки народні, Шевч., Кв. і ін. письм. не можно цитувати! Бачте, яке єхидство!... Теперішнє поступованнє російського уряду з українським письменьством можно назвати тільки гидким і безсоромним. Кождий український рукопис переходить в „Главное управленіе по дѣламъ печати“, котре посилає їх провинціональним цензурам і велить забороняти все — навіть такі речи, як словарі або граматика Н...ка (заборонена р. 1887) і певне на глум випускає на сьвіт Божий два-три водевилї, або оповідання. Се бачте за для Европи та братів-Славян — бачте, мовляв, ми не нищимо хлопоманського письменьства, але-ж ми не винні, що воно самé таке хи́рне. Що б домалювати картину російської гнусности, передам розмову одного Українця с цензором в Петербурзї: Приходжу я спитатись за рукопис якийсь. — Заборонено. — Чому? — Не відповідає поглядам урядовим.

— Яким поглядам? Се-ж річ зовсїм невинна!

— Погляд урядовий — що б української мови зовсїм не було нїякої — а вони нам шлють рукописи, шлють десятками. „Украïнофільство знову голову підняло“, — се за рукопис. Хоч ось подивітесь! — і показує менї словничок однакових по письму слів з російськими, але інчого значіння.

— Хиба-ж се можно пропустити? — Та чому б же й не можно? Що-ж тут „невідповідно?“ — Як що? Хиба се не значить виявляти на сьвіт одміни української мови від російської? Га?! — Але ж, кажу що тут такого? Ну скажіть, коли б вам прислано щось такого з Архангельщини або-що? Що б ви зробили? — Той нагадав трошки тай каже: Заборонив би. Нїякі краєві одміни не повинні виявлятись. — Але-ж кажу, академії нагороди, премії дають... — То що?! Академії своє, а уряд своє!“

*) Решта з 5000 карб. зібраних Костомаровим на українські видання.

Отак насьміявшись з нас, отак гнущаючись над нами, сї „оборонцї“ чужих, турецьких рабів знайшли, що р. 1888 дає їм слушну годину прилюдно поглумитися й з нашої історії і з нашого героя Богдана Хмельницького — ужити йменя ёго до фальшивої манїфестації, ужити се імення на послугу гнобительства українського народу. Ми навіть дякуємо нашим гнобителям, що вони на київських липцевих сьвятах — не опаскудили своїми устами української мови і уряджуючи всеславянський сьпівочий хор, де сьпівались піснї московські, чеські, сербські, болгарські, словацькі і навіть білоруські, вони, дякувати їм, забули поглумитися над нами — не включили нї жадної української піснї. Але не вадить нагадати їм, що Б. Хмельницький був українським патріотом а не сьміттєм, не підніжком, не рабом Москви. Увійшовши (з роспуки) в федеративний звязок з Москвою, Богдан гадав, що переяславський трактат забезпечить Українї волю політичну і громадську. Коли-ж несита Москва почала ламати зараз-же переясл. трактат, Богдан мусив інше „промишляти“ з Україною.

Уже в часї облоги Львова виборні (зі Львова) постерегли, що не вважаючи на недавну дружбу між Москалями та Українцями, між ними уже зародилася якась нелюбов. Яснїще ще постерегли вони се за-обідом: духовник Хмельницького, читаючи молитву, не згадував царевого імення.“*) (Коли у Вільнї р. 1656 зійшлися посли московські с польскими, а Хмельницький прислав і своїх — Москалї не пустили їх навіть до посольского намету. Повернувши до гетьмана, посли кинулись ридаючи на поміст і росказали, як Москалї зневажили Україну. Богдан лютував, рвав на собі волосся і сказав: „Не сумуйте дїтки, треба відступитися від царя — будемо й під бисурменським Господарем“.**) Ба ще ранїш того він перемовлявся с турецьким султаном і від вересня р. 1655 уцїлїла султанська грамота до гетьмана: „Посли ваші Роман та Яків принесли від вас нам грамоту. Ви обертаєтесь і просите, що б ми під руку і під оборону нашу узяли вас. Ми вас як вірних та доброжичливих слуг наших беремо під нашу оборону і обіцяємось вам помагати супроти кожного ворога вашого“. Далї грамота згадує про дану султаном присягу на певність, котрої жадав Богдан Хмельницький.***)

Як бачця вже хутко, дуже хутко по переяславськім трактатї

---

*) Богданъ Хмельн. Костомарова 1884. III, 208.

**) ibidem. стор. 235.

***) ibid. стор. 227—228.

Богдан волїв іти під Турка. І се не диво й в дальшій історії не одні лиш державні мужі, як Дорошенко, волїли краще Турка нїж Москаля, але й люд:

„Ой і хоч гаразд, хоч не гаразд —
Нїчого робити —
Буде добре Запорозьцям
І під Турком жити.“

Народна пісня.

І справдї тїкав до Турка аж двічі—раз в Олеше, і в Добруджу вдруге! Ось правда історична. Не було б сёго, коли б не було правди (тепер-же найпаче), що Україна

„Обідрана сиротою
Понад Днїпром плаче:
Тяжко-важко сиротинї,
А нїхто не бачить,
Тїльки ворог, що сьміється“...

Ми так широко розводили про українське національне питаннє через те найбільше, що нї з одною народностю московський уряд так деспотично і так гнусно не поводився і не поводиться, як з нами і на нашій долї брати-Славяне очевисте переконатися можуть, що московські бубни вже не такі золоті, як їм про се байки солодкі росказують і що прислівя: „Славні бубни за горами, а зблизька шкурятяні“ треба їм мати на увазї, слухаючи московських байок. На нашій тяжко сумній долї мусять брати збагнути, що то значить питаннє: „Славянскіе-ль ручьи сальютса въ рускамъ море? Ано-ль ізсякнетъ? Вотъ вапросъ!“ Треба зауважити, що сей „вапросъ“ поставлено в роцї 1831 над домовиною сплюндрованої Польщи, котра як не як, а все славянський потік.

Але що й до інчих народностей російської держави поступованнє московське дає досить поучаючого матеріялу. Ми вже минаємо польске питаннє через те, що воно добре відоме і в славянськім і в позаславянськім сьвітї, звернемо-ж увагу на менч відомі закордонним нашим братам та родичам події.

II.

Незабаром по польскім повстанню московська реакція звернула увагу й на Закавказ — на Грузинів та на Вірмен, у котрих розвивалось письменьство під животворним легітом загально-російського поступового руху. Там ще ранїш чимало добра зро-

била краєві одна сьвітла людина: князь Воронцов. Ще до свого намісництва в Закавказі він толерантно поводився с кримськими Татарами, збудував їм в Алупці, своїй резиденції, мечету хорошу і як злобно доводить Катков „навіть довів їх до того, що вони гордуючи говорили: „Я не Росіянин, а Татарин“*). Ставши намісником Закавказу він сприяв просьвітному та письменському там рухові — за єго підмогою Вірмене зібрались видавати в Тифлїсї лїтературно-науковий місячник.**) Одночасне с просьвітним загально-росийським рухом Грузини та Вірмене звернули свою увагу на просьвіту. В Абхазчинї та Мінґрельщинї їхнє „Товариство ширення християнства“ почало заводити школи з викладовою людовою (грузинською) мовою. В Кутайській ґімназії молодь демонстративно почала домагатись грузинських викладів, в Тифлїсї вірменських.***) Само мінїстерство просьвіти сприяло сёму поступовому рухові і навіть хотїло видавати субсидію вірменській, халибовській школї в Хведосії (Крим), маючи на думцї зробити з неї вірменську ґімназію.

Реакція московська, певна річ, не могла байдужою бути при таких обявах життя. Інструмент польскої інтриґи та полїтичного сепаратизму і тут зручно придався.

„Польска бунтарська анархія визискувала грузинський та вірменський рух, як і скрізь, собі на пожиток. Іменно Закавказькі Поляки орудували тими кружками, де підростала Молода Грузия та Вірменія і надто на сю останню завважали польскі бунтовники“.****)

Либонь таку показну роль надано Полякам тут зза того, що р. 1863 Вірмене показали своє спочуттє Полякам і в росийські дневники пройшла чутка, що в Тифлїсї мокрим рядном накинулись на московських Вірмен гостювавших там за „їхнє росийське патріотичне почуваннє“, котре виказалось їми в ворогованню до Поляків. Окрім Поляків навіть Наполеон III. придався, щоб виставити Закавказ в небезпеченьстві.*****) За одним заходом сюди йшли й вуличні бійки та скандали******) як насїння Закавказьк.

*) Моск. Вѣд. 1865. N. 194.

**) ibid. Катков завважає: „певне за скарбові гроші“.

***) В Грузії та у Вірменії скрізь по школах росийська мова заведена.

****) Моск Вѣд. 1865. N. 194.

*****) Катков росказує яко про факт великої ваги, що Грузини дають дїтям своїм імення Наполеонове, що се зерно революції.

******) Як се було з бійкою на вулицї в Тифлїсу 27 Червця (Юнїя.) Моск. В. 1865 N. 194.

*

повстання. Молодь стала на чолї сёму поступовому рухові. Завязались патріотично-письменські кружки: Молода Грузія та Молода Вірменїя. „Грузинський народ с кожним днем все більш переймається народною гадкою і все, що живе та думає кохається в народності“.*)

В одному лїтературному збірникові Молодої Вірменїї в такім поетичнім малюваннї відбивається народне почуттє, що полумєм своїм обхопило молоді й найкращі сили задавленої народності: „О, півдню, пилом несе із півночі, чутно згуки, крики, шум та галас; тумани росходяться з верховин Масису (Арарату), підводиться Молода Вірменїя, та, котра в самій Вірменії не має нї оселї нї притулку, а старі Вірмене вважають її за снище марівне. Ще Вірменїя не згинула, доки є в неї такі хоробрі, як ми, сини. Занадто вже довго служили ми чужинцеві — не віковічна-ж невільнича доля! Чого-ж варт воля — ми добре знаємо і вже не здамося на чужі обіцянки“.

Европейська людина здивується певне, чуючи, що не лише шкільні змагання — без сорома казка — обляяно та обрехано, яко анархічні та сепаратистичні але що можна було читати такі наприклад ламентації: „Що сказати про те, що в самій Москві (1864) видано вірменську книжку, де оплакується колишня самостійність Вірменїї, що налїтоґрафофаний в Парижі та привезений до Москви малюнок Молодої Вірменїї в образї молодицї, ридаючої на руїнах своїх городів — знаходить спочуттє в вірменських кружках. (!) Хиба не злочиньство, панове, хиба не crimen laesae majestatis?“ А от ще краще:

„Не дурно-ж з якогось часу молоді Вірмене, що вживали призвища з российським кінцем на овъ почали переробляти (?) сї призвища на янц і навіть вживають їх підписуючись і по российськи (!)“**).

А вже дізнали доброго прочухану бідолашні Вірмене, коли роззявили рота боронитись. Якийсь Вірмен Г. Е. відповідаючи***) на обрехи в сепаратизмі с поводу бідолашної халибівської школи помічає, що Вірмене нїчого не просять від уряду, але покладають, що статтї Моск. Вѣд. можуть напутити Вірмен на ту гадку, що Росіяне прийшли на Кавказ не виконувати ті високі прінціпи, що виложені були в унїверсалї імп. Олександра I, але відібрати їм

*) Колоколъ 1865. Дописка Ріо-Немі якогось.

**) Моск. Вѣд. 1865 N. 222.

***) СПБ. Вѣд. 1865 N. 259.

самий найдорожчий їх скарб, що б знищити їхню духово-моральну самостійність, мову й народність, а засновані урядом в Закавказї школи мають на меті не ширеннє просьвіти, але змоскаленнє тубольцїв. Далї добродїй Г. Е. здається на унїверсал імп. Олександра I (1801 вересня 12), котрий Закавказцї вважають за запоруку, за ґарантію для їх національної просьвіти. Ось слова того унївер-версалу дотичні просьвіти: „Не попускаючи нї собі, а нї кому б іншому обертати питомники наукові на оруддя до виконання яких будь полїтичних змагань, шкільний уряд повинен мати на увазї лише щиру службу просьвітї“.

На се Вірмене та Грузини могли крім інсінуацій почути ще хиба те, що в російській державі нїхто не сьмїє навіть вважати себе за яку національність окрему від російської: хто б ти не був — повинен себе звати Росіянином — інакше ти зрадник і бунтар.*)

Не треба думати, що буча збита реакційною пресою була марна: єдина вірменська Халибівська школа була обернена на російську, „сепаратистів“ як і українських хлопоманів хапано й засилано, де козам роги правять, письменьство пригноблено, хоч далеко не в такій мірі як „єретичне“ українське etc. Ми через те й даємо таку вагу реакційній пресї, що вона сталась тоді урядовою, якимсь „департаментом вишукування сепаратизмів“.

С такими безвідмовними та бесправними народностями як українська або які небудь Грузини церемонитись та панькатися певна річ нїчого було, але трошки було треба обачности с такими як Остзейські Нїмцї, що можуть і опір ставити, і у котрих є на яку поміч й дипльоматичну рахувати. І по Нїштадськім мирові (1721) і потім по прилученню герцоґства Курляндського, Остзейщинї була запоручена досить широка внутрішня автономія. Як і скрізь буває на сьвітї, так і Остзейські Нїмцї ще від самого того часу, коли прийшли в Остзейщину, дбали тільки про те, що б знїмчити тубольцїв-Естонів та Латишів. Таке поступованнє Нїмцїв з безмежним деспотизмом як економічним так національним супроти пригнїченим народностям не переривалось і під російською

*) Цікаво, що коли навіть віддані душею центральній полїтицї вживали свого народного йменя, як се було с п. Кипіанї, головою тифлїського дворянства, що йменням грузинського дворянства протестував проти змаганням Молодої Грузії—то й›їм на се як на нельояльність не призволялось: „Хоч би з якого достохвального ґрунту виходив шановний голова тифлїського дворяньства, але вираз грузинське дворяньство, що вживаєтся їм у випадках публичних, є хибне і неправдиве... В Тифлїсї може бути тільки—дворянство російське. „Моск. Вѣд. 1865 N. 250.

державою, до останнїх часів. Як і скрізь на сьвітї, пануюча народність не знає справедливости і поважає тільки силу. Як і скрізь придушеній народности нїчого не зостається робити, як не здобутися на яку таку силу чи то власну, чи чужу, сусїдську — ото-ж не мусить бути нїчого дивного, що інтелїґенція естонська та латишська, помимо заходів розвивати своє письменьство, ще звертала очі до російського уряду, де вона могла здобути міцну руку супроти досспотизму німецького. Російська реакція дуже зручно скористувалась с такого становища і підпираючи пригноблених, стала напірати на Нїмців, спершу легесенько й обачненько, а потім почала уже нївечити всякі прикмети автономії краєвої. Ми далекі від того, що б сприяти замірам московським, знищити геть німецьку остзейську самоуправу, але скажемо, що Нїмцї одержали справедливу мзду: „єюже мірою міряєте тією одміряють і вам". Коли б вони були за півтисячу років свого панования та хоч трошки поводились справедливіш с тубольцями і дали б проявитися їхнёму національному життю, вони б з самого початку не дали б московській реакції ніякого у себе ґрунту, не дали б їй де зачепитись в самій Остзейщинї і замісць, що б бачити Есто-Латишів зручною кописткою в руках сеї реакції, що б скаламутити саму Остзейщину, вони б мали їх в одному з собою таборі в боротьбі проти ворожому тискові, в обороні спільної автономії. А сей ворожий тиск дався в знаки добре уже зараз по р. 1863. Шляхта-ж нїмецька і тепер не те що не зрозуміла, яку б для неї вагу мало приєднанне Есто-Латишів, але по-прежнёму поступовала так, як се личить шляхтї. Коли в часї польского повстання шляхта нїмецька подала цареві адреса вірнопідданчого, Латиши те-ж і собі хотїли се вчинити, але шляхта не дала ходу їхнёму адресові — по просту — не пустила ёго, маючи в своїх руках вищий уряд краєвий. Латиши хотїли подати адреса беспосередно через мінїстра внутрішн. справ, але й тут шляхта нїмецька поворожила так, що адреса сёго царь такечки й не побачив: ёго вернено подателям, яко поданого не по законній дорозї. Мало того: — головного діяча вчителя Бесбардиса просто заслано під поліцийний догляд в Тверську ґуб., другі те-ж більше менше пострáждали! Ось сей цїкавий документ, що очевисте малює тодїшнї відносини шляхти німецької до Латишів:

„Більша частина підданцїв царя російського мала уже час запротестувати перед ёго лицем проти беспідставним домаганням (річ про польске повстаннє) і з'ясувати свою щирість до царя та прихильність ёго престолові. Заповідаючи перед престолом, дворян-

ство нашої землї, свою щирість та підданство, нагадало про недавнє її прилученнє до імперії, про різність мови та установин в країнї Побалтицькій і, може бути, сим кого довело до гадки, буцім між нами та імперією не може бути щільного з'єднання. А беспритульність наша, а безземельність наша, наша, можно сьміливо сказати, невільнича праця, наші часті проби, збутись бідарства через еміґровання, наші намагання до духового розвитку в письменстві — дають змогу запідозріти у нас самоволю та недостачу палкого щиропідданчого чуття. Ми не випадком яким прилучені до Росії, але воля Божа доручила нас міцній правиці царя російського. В нашій мові добачаємо ми щось поріднюючого нас з славянським племям а різність урядова, що відрізнює нас від інчих підданих російських, г н ї т и т ь нас пекучим жалем. Ми бажаємо, що б нам вільно було зіллятися з великим російським народом у в одну сїмю. Нїякі обіцянки, принади та свари химерних шанолюбців нас не збавлять."

Яка-ж безсторонна людина докорятиме Латишам, що вони шукали поліпшення своєї гіркої долї хоч би й в знищенню нїмецької самоуправи, чи краще самоволї шляхотської?

Сими-ж часами була заснована в Петербурзї латиньска часопись дд. Вольдемаром, Аллуном та Дюнсбергом по проґрамі звиж наведеного адресу. Часопись йшла хороше. Нїмцям вона була сіллю в оцї. Ім дуже хотілося її скасувати і обставини лихі спомогли їм. Року 1864 аґенти Вольдемарові підмовляли Латишів до еміґровання в Новгородщину в маєток його Юлїянове. Зібрані з охочих еміґрувати гроші 1813 р. переслано було в Петербург Вольдемарові, але охочих сїх зібралося до 1000 чоловіка, земля в Новгородщинї була кепська, так більшість мусїла вернутися до батьківщини, зруйнувавшись до останку. Вольдемара обвинувачено на шахрайство і дїло пішло навіть до суду. Часопись була заборонена на пів-року. Шляхта нїмецька та попівство так само поводилось, як і московська реакція: часопись обвинувачено на ширеннє соціялїзму. Коли скінчилась заборона, д. Вольдемар почав знову видавати свою часопись, але Нїмцї піклувалися про те, що б се петербурське виданнє присилано в Ріґу на нїмецьку цензуру. Певна річ, що незабаром часопись умерла (1865). Сею обскурантною ворожнечею нїмецької шляхти до Латишів як найкраще скористувалась московська реакція, що не про Латишів долю дбала, певна річ, а не криючись навіть, про їхнє москаленнє та про зруйнованнє автономії краєвої. Крокодилї московські перенялись жалем над долею покривджених і горячим до їх спочуттєм, і узяли під

свою оборону паріїв Балтицьких. Не буває лиха без добра, так і тутечки. В усякім разї Есто-Латиші виграли де-що; поміч реакцийна стала їм у пригодї визволитись хоч трошки є під нїмецької кормиги економічне-народної. Згадучи про шляхетні нїмецькі заходи, що убили Вольдемарове виданнє, Катков додає: „Така вже доля взагалї тих орґанів нашого часописьменьства, котрі видаються за для чужородцїв, що б впливати на їх в інтересї російськім. Так загинув скільки лїт тому „Сіонъ", орґан російського єврейства, що видавався російською мовою і з російським духом. (В другому місцї Катков погибель „Сіону" складує на „українофілів"). „Минуть може десятки років", бідкається п. Катков, „нім жиди матимуть свого орґана в російськім часописьменстві*)". Далї Катков проливає гіркії, що так само, як Жиди і Латиші не скоро може матимуть „свого орґану, що б ширити у себе російську мову та російське громадське почуттє, не скоро ще матимуть змогу на своїй рідній мові почути зазив, звертати очі свої до Росії. „Справедливо сказано," додає лукавий прихильник покривдженої народности, „ingenia studiaque opresseris facilius quam revocaveris"**).

Московські централїсти спершу небагацько і жадали: зрівнання прав російської мови з нїмецькою, потім пішли й дальш, витиснути геть нїмецьку мову, яко урядову. Так уже року 1865 ґраф Шувалов спромігся права збудувати в Ревелю та у Ризї російські ґімназії за для.. Естів та Латишів. Почувши лихо, Нїмцї загомонїли не лише про свої задокументовані права, але й про моральні права: Часопись Ревельска***) питається: „Не можно не спитатись, чому б то треба вживати російську мову яко урядову. Коли се питаннє мусить бути розвязане на підставі більшости, то урядовою мовою мусить статись не російська, але естонська, чи латишська, котрі ще не здатні поки до такого вжитку". (Хто-ж винен сёму, як не Нїмцї?)

Від мови дїло перейшло хутко й до автономії взагалї, до потреби знищити її яко мога швидче. Нїмецькі часописї мусїли замовчати. Ось як про се оповідує Катков: „Якийсь Н. Л. подав в Часописї Ревельській гадку триматися сістеми мовчання, як найбільш придатної нашій Балтицькій журналїстицї. І Часопись Ризька та й Ревельска мають за краще мовчати й не згадувати про статтї

---

*) Даремний жаль; теперь напр. жидівські „Новости" докоряють „жидівством" навіть „Новому Времени", юдофобському з юдофобських орґанів.

**) Моск. Вѣд. 1865 N. 226.

***) 1865 N. 240

російських часописів по балтицьким справам, але за радою якогось Юрка Сиверса роблять „Appel an die europäische Oeffentlichkeit"*).

А друга часопись московська „День"**) просто перейшла без сорома казка до інсінуацій на вищий краєвий уряд, кажучи, що єго уся дїяльність (руйнуюча автономію) тільки за для ради „показу" („для виду") а не справжня. Уряд центральний знайшов, що сї „пересьвідчення справедливі" й заборонив балтицькому часописьменству друкувати все, що могло хоч би посередно пiдмагати відкриті буцїм в Остзейськім краю намагання єго знїмчити та відмовляння єго нерозривних звязків з Росією"***).

Робота „поєднання", не вважаючи на завзятний опір нїмецький, йшла так хутко, особливо від часу, як Росія з Нїмеччиною глечика розбили, що уже року 1886 Катков міг уздріти „Кінець питанню балтицькому" в подорожі Остзейській князя Володимира Олександровича, коли він приймаючи виборних промовив:

„Постеріг я, що інтелїґенція краєва не має певного переконання в непорушність мір що до сполучення балтицької країни з любою нашою батьківщиною. Можу вам ознаймити, що всї такі міри з непохитної волї нашого Сподаря вживаються й вживатимуться твердо й неоглядки"****).

Тепер сливе до решти зруйновано автономію Остзейщини а навіть мова нїмецька не те що потеряла виключне урядове становище, але вже поволї витурюється зовсїм з уряду, унїверсітету й шкіл. А тепер вже навіть приватні школи не можуть відкриватися з мовою іншою, окрім российської! (Новое Время 1889 Н. 4715). Се після полїтичної автономії!

Наука московська даремне не пропала для Остзейців. Вони тепер зрозуміли вже те, що їм було треба зрозуміти давно. Російські часописї так малюють теперішнїй стан річей в Остзейщинї: „Нїмцї що дня їм (Латишам) голосно говорять: ми перші ваші друзї і не те, що не противні вашій самостійности, але ладьні єсьмо підмагати вас чим будь. Добувайтесь, що б мова ваша була пануючою там, де ви маєте більшість. Візьмімось за руки та будьмо щирими товаришами що до наших прав на самостійність... На такі солодкі закликання Латиші стали відгукуватись все більш та більш

*) Моск. Вѣд. 1865 N. 275.

**) 1865 NN. 47—8.

***) Циркулярное предложеніе Главн. Управленія по дѣламъ печати цензорамъ въ прибалт. краѣ. 1865. Декабря 14. 731.

****) Русск. Вѣстникъ. 1886 N. 7.

і ті Росіяне, що пильно придивляються до сёго руху, постерегають, що чимало вже є осьвічених Латишів, котрим зовсїм не солодкою видається річ про „обрусенів“ краю.“*).

„Минувшої зіми сї Росіяне у купі с поважними Латишами держали спільні ради і коли дїло дійшло до російської мови в латишських школах, всї вони були противні сёму: з Нїмцями, сказали вони, ми чи рано чи пізно упоралися б, але як тільки російська мова стане обовязковою, ми вже не матимемо жадного способу виперти її ні з народної, ні з середнёї школи“**).

З сёго легко постерегти, що Нїмцї дали Латишам можність забрати власну просьвіту в свої руки, чому російський уряд спершу не сперечався, тепер-же йдеться на те, що б — притиснувши Нїмців — московщити Латишів без оглядки, завівши мову російську в латишських школах (яко викладову), де ще її не було. Але се вже не так легенько дасться, як років 20 тому.

„Поміж Латишами змагання до самостійности поступило так далеко, що може вийти щось нагадуючого нашу справу з Болгарами. Коли вони підростуть ще більш, вони певне поводитимуться подібно як Німцї: се б то в усёму ставатимуть до завзятого опору і сподїватимуться, як Нїмцї, що діждуть кращої доби“.***)

З усїх країв російської держави найщасливіще повелося Фінляндії і тепер се єдина країна, де конституція хоч навпів з гріхом додержується. Боргоський сойм р. 1809 згодився на прилучення Фінляндії до Росії на умові додержувати істнувавшу шведську конституцію.

Імп. Олександер І універсалом потвердив конституційні права Фінляндії і від того часу вона увійшла в склад російської держави як Велике Князївство Фінляндське, але по війнї р. 1809 конституція Фінляндська була забута... і аж тільки р. 1863 російський уряд чомусь згадав про неї і сойм бучно відбуто в Гелзінґфорсї. (Останнїй раз був 1885). Можно думати, що се була манїфестація перед Европою: саме тодї йшло польске повстання. Не ми, мовляв, винні в польскім неладі, бо от motu proprio даємо конституцію „сумирним Фінам“. Як би там не було, фінська автономія була запоручена. Фінляндія має власну грошеву сістему і навіть військо, котре може бути ужите лише на оборону фінської землї і не може виступати в імперію. Заступителем імп.

---

*) Новости. 1888. N. 269

**) ibidem.

***) ib.

в Гелзінґфорсї ґенерал-ґубернатор а в Петербурзї справи фінські відає штатс-секретар по справам В. К. Ф. Але Фіни неспокійні за свою волю полїтичну: загальний турецько-візантийський рух в Росії, що останвіми часами намагається затерти у себе усякі сьлїди европейщини, не дає нїякої певної запоруки, а часописї почали уже свої наскоки. В. К. Ф. та Імперія мають обопільне, по актам р. 1835 та 1858, право на привіз де-яких, визначених, крамів без оплати мита. Сюди й напрямлені були перші удари: с початку рр. 80 в росийських часописях почали на пробі звати проти розбишацької Фінляндії. Фінська, мовляв, індустрія заполоняє Росію і має незабаром вбити росийську, а все дякуючи таможневим порядкам. Спасаючим лїком на такий небеспечний стан здоровля рос. індустрії був одним-оден — таможневий кордон між Росією та Князївством, що б не пускати фінської індустрії вбити росийську.

„Росіяне", одказали на се Фіни, „подібні до Іосипа Гоголевського, що мов, і мотузок здасться" і заздрісним оком глипають на Фінляндію, убогу по природї країну, що б й вона роспливлась в безкраїм морі асіміляції... Нї, панове, ми не такі богатирі, що б ваші заздрощі пасти, та й не такі бідарі, що б ви нас жалували. Selfgovenement — тільки він оден (seul) зробив край сей, не скажемо здатним до життя, але до життя гідного людини".*) Ся суперечка, як се в Росії і звичайно, не була марною; уряд нарядив комісію, обміркувати торговельні привилеї фінські,**) насьлїдком чого — істнуючий тепер кордон таможневий між Імперією та Князївством.

Одначе привилеї торговельні були тільки зачіпкою, реакції ходить про саме істнованнє фінської конституції. Досить було Фінам (1885) наважитись пошанувати память борцїв за свою волю р. 1808 і поставити на їхнїх могилах монументи (при Виртї та Ютасї), досить було Фінам скористуватись своїми конституцийними правами, відсунувши урядовий проект: привилеї для рос. офіцерів на проїзд по фінськ. залїзницям.***) Досить було Фінам, коли мала бути війна з Анґлією (1885), на підставі конституції заговорити, що вони триматимуться неутралїтету, що б в росийськім біжучім письменьстві знявся скажений ґвалт, що б їх обвинува-

---

*) La frontière douanière entre la Russie et le Grand Duché de Finlande. Wenäjän tullirajsta. 1883.

**) Р. Вѣстн. 1884 N. 6.

***) ibidem N. 9.

чено в нельояльності, в зраді державі і що б галасувати про потребу відібрати конституцію.

Так в „Новомъ Времени“ можно було читати:

„За того, що Фінляндія увійшла під зверхність і державну власть імператора російського на повну ёго власність, то за показане непошанованне дар відберається“ або: „Усїма своїми привилеями Фінляндія користується з ласки імператора російського, котрий по всяк час по своїй волї має власть збільшити, зменшити, або й геть скасувати їх“.*)

Уряд-же російський ледві формально терпи́ть фінську конституцію і поводиться зовсїм деспотично. Так хоч Фіни мали певне право відсунути урядовий проєкт упривилейованого проїзду рос. офіцерів по фін. залїзницям, та рос. уряд „звелїв“ ёго виконати (1884) Хоч по конституції військо фінське є земське, теріторіяльне і не може навіть в часї війни виступити с Фінляндії, але коли фінський сойм відмовив післати якийсь баталїон фінський до табору під Царське-село — то й се було „звелено“.

Врештї тут у Петербурзї ходить чутка, буцїм вже злагоджено проєкта знищити до решти фінську конституцію: чекають либонь слушного часу, може упоравшись чи так, чи сяк с питаннєм болгарським... Sapienti satis.

В останнїх краях тягар національної кормиги не лишає жадного просьвітку народам. Тільки де-які ще, як от Румуни користуються уламками власних кодексів в громадських та карних справах, але й сї уламки чекають тільки своєї загибелї.**) За часів „діктатури серця“ почулись були тихі голоси, допустити в румунські школи (Бессарабщина) румунську мову хоч як підручну, до пояснень, хоч в книжках побіч тексту російського друкувати й румунський; але й сї голоси утихли незабаром.

Кращі краї Східної Европи понівечила дика пів-азіятська сила — знищила їхню стару культуру, спинила дальший розвиток — придушила, приспала усяке суспільне й культурне життє у двох третин обитателїв держави. І нї звідки жадної надії, нїякого просьвітку сподїватись! Сподїватись на російський проґрес — можуть тільки несьвідомі історії Москви і вдачи сёго деспотичного народу, — історія може зломити сей народ, але проґрес ёго вдачи

*) Рус. Вѣст. 1885. N. 10.

**) Литовський Статут до решти скасовано на Вкраїнї ще р. 1842 і тепер лишилося тільки скілько крихоток з ёго по громадським справам задля Полтавщини та Чернигівщини.

не змінить — сподіватись інчого — нехтувати тисячелїтну історію і науку історичну сьвітову. Темна ся сила може впасти, але не переробитись, бо всёму-ж є кінець; всёму:

Ἔσσεται ἦμαρ, ὅτ' ἄν ποτ' ὀλώλῃ Ἴλιος ἱρή.
Καὶ Πρίαμος, καὶ λαὸς ἐϋμμελίω Πριάμοιο! (Ilias VI, 448—49.)

Петербург 3 (15) XI. 1888. Трохим Зьвїздочот.

До сина.

Молися Богу за Вкраїну,
Молися, сину мій,
Що б Бог підняв її з руїни,
Що б дав Він волю їй;
Що б сонце вравди і слободи
Над нею сяло день і ніч;
Що б всякі чвари і незгоди
По-вік втікли від неї пріч;
Що б не крівавими руками
Обняти міг би брата брат,
Й пречистими любви слёзами
Що б змив свою офіру кат!
Молись, дитино моя мила,
Покіль душа твоя чиста!
Моя душа в гріху струхлїла,
Мої осквернені уста:
Не сьмію я благать Благого...
Покіль себе не осквернив,
Молись, проси, благай ти Єго,
Що б гнів на милість Він змінив!...

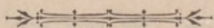
Київ. *В. Боровик.*

Українцям.

Мало нас братцї,
Маленька громада,
І та більше стогне та ниє,
З лихом змагається,
З недолею, з горем,
Та й жить так, як треба не вміє.
Розмов та балачок
І Господи, скілько!
Нема-ж того дїла й не чуть!

Часи-ж наші гинуть,
Пливуть днї за днями
За ними й лїта утечуть.
Нам дїла багацько
З дїдів ще зосталось:
За вік усёго не зробить!
Ми-ж час тільки гаєм,
То стогнем, то лаєм...
Немов з сёго краще нам жить!

Сергій Павленко.

КАНЕВ
та коротка історія ёго.*)

Як в XVII. віку на долю України випало крівавими подіями боротись с польскою шляхетською культурою та дбати собі той лад, до якого нахилювали її усі нутрені потяги, — так у вісїмнайцятому та дальш окрім польскої, довелося ще підпасти під вплив так званої московської культури, що, захопивши лївий беріг Днїпру, звідсіль повагом переходила на правий, поки з Україною не загарбано й Польщі; і хоть в протязї сїх часів далеко меньше пролилося крові, та замісць того далеко більше попсовано в складї народного життя, бо народ вже був знесилений та втомлений, а Москва напирала чим дальше, тим міцнїйше. Для того приступаючи до оповідання історії Канева в XVIII віку, треба де що в загалї сказати і про московські напрямки, про головну московську ідею, само по собі не забуваючи й того, що йшло й від Польщі; таким тільки робом дасться зрозуміти уся історія, а з нею укупі й історія Канева. Треба тільки, що б яснїйше зрозуміти усе дїло, вернутись за 20 років назад і тодї вже перейти до 1700 р. і дальше, почавши від однієї загальної думки.

Часом проста думка, незатуманена нї полїтичною, нї науковою, нї якою іншою теорією, декому з учених, або й звичайних людей здається якоюсь нїсенїтницею, сьмішним поглядом, що не має жадної вартості нї в науцї, нї в життю, але-ж усяка така думка, як вона не виметно тенденцийна, а виведена з льоґічного розумовання, та має на метї добро людське, хоть і стає навпаки усяким теоріям, повинна бути вимовленою не боячись нї сьміху,

*) див. „Правда“, 1889, вип. VII. стор. 49.

ві глузовання людей науки, або полїтиків. Згадаємо наприклад те, що принаймне російські історики лїчать за правду: благо держави повинно бути головною метою усякого державця, не вважаючи на те, чи з сёго блага вийде яке-небудь добро та благо для кожного з народів, що складають оту державу. А тимчасом візьмемо хоть би й таке покладаннє: усяк чоловік, що живо скупившись з іншими в одну ґрупу, має право жити по людськи, се б то користуватись з усёго того собі на добро, що зробить або придбає своєю працею, чи сам, чи укупі з іншими. Здається се таки правда, що й сперечатись з нею не можна. А виходить воно не так є погляду полїтиків, та російських істориків, та навіть і публїцистів. Українцї, яко ґрупа людей, придбали собі волю ще у половинї XVII віку, принаймне були певні того, та бажаючи користуватися з неї, прилучитись до Москви, гадаючи собі: ось де знайдемо добро, от хто оборонить від усякого лихолїття, не дасть стратити надбаного кровавою працею, погибеллю сливе половини людности, добра. Але не так склалося, як ждалося. Москва мала свої власні переконання, а виробила собі їх на основі прирожденного народові російському духового складу та під впливом близьких сусїд. В Москві, як каже д. Костомарів, виробилось прямуваннє надати своїй землї суцїльности та моцї... підлєгти під верховодство одного великого князя... і опріч того підгорнути инші руські землї під кормигу своєї землї (дві руські народн. ст. 11). Звідсіль є часом виробилась ідея одновластя, лїпше кажучи ідея самоволї царської, а перед нею схилялося усе живе, яко перед волею земною Бога, для того ідея моцї держави, не вважаючи на те, чи добре, чи погано жити в сїй державі народам, що прилучені до неї, складає усе. Немає і не було нїчого висшого над сю ідею, і всяк робив так, як того хотїв царь, а царь робив так, що б тільки ширити своє царство, і ніяка сила не зупинила ёго в сему простуваннї. З сїх поглядів виробились і всї пізнїйші погляди в російській історії і полїтицї і для того здається, що ота вимовлена є початку думка про народ здаватиметься вісенїтницею усякому російському або обмоскаленому чоловікові. А треба однакже було її вимовити, як супротилежну московській основній думцї, що усе на благо цареві, російській державі та її моцї, а на знищеннє прав особистости, прав самостійности. Тільки маючи се на увазї, можно зрозуміти, з якої речи на Українї складалося, складається і складатиметься так, як воно було, починаючи від Хмельницького, та кінчаючи сучасним становищем. Так воно й буде стояти поки

не зміниться отой великоросийський погляд на державу, а на місці ёго не стане благо народу.

Тільки маючи в голові таку московську основну думку, можно зрозуміти і оте лихоліттє, що склалося над Каневом укупі з іншими містами ще за 20 років до початку XVIII віку, се б то року 1680, коли Москва, що б тільки захопити до рук, та прикріпити до себе міцно Київ з невеличкою смужкою землі с правого берегу Дніпру, не злякалась знищувати ні оселї, нї людей, ні усего живого на такому просторонищі, як місцевість від Буга до Дніпру. А се так було: в серпні 1680 року у Крим виряжений був стільник Тайкин з українським писарем Рановичем, що б яким небудь робом не попустити ханові усієї правобережної України; Москва гадала, як не її, то нехай нікому, і для того покладено було, обезлюдити увесь край між Бугом а Дніпром, не будувати на сему просторонищі нї міст, ні сіл, і не пускати нікого оселюватися там. Під се підпав й Канев. Така умова стверджена була року 1681 у Царьгороді. Але усї такі умови не довго тревали. Вже року 1686 Москва складає нову умову с Поляками, все дбаючи яко мога більше захопити собі з України та зробити так, що б по своєму порядкувати там, і не попускати нїкому з сусід, чим небудь зміцнити сї порядки. 21 цьвітня сего року посланці від Польщі Гримултовський та князь Опенський поклали довічній мир з Москвою й правий беріг Дніпру від Києва до Припілля до віку одданий був Москві з умовою, що б від Стаёк аж до Крилова, там де од віку були міста козацькі а в тій лічбі і Канев, була безлюдна смуга. Значить покладено, що б по тих місцях, де наклюнулася воля українського народу, самий осередок козацтва став пустинею. Так от як скінчилося с Каневом на порозі XVIII віку, а все через невпинний нахил Москви, надбовувати собі як найбільше земель та засилювати себе, не вбачаючи на найлютійше зло, яке вона справляє усякому народові, з яким доводилося їй увіходити в зносини, не кажучи вже про злученнє, яке склалося за Богдана Хмельницького.

Однакже не можлива річ, що б такий нелюдський замір Московського царства лишився виповненим так, як їй того хотїлося, що б той край, що випестив волю, що вкрився кістками та просяк кровю люду, який борикався за все найдорожше для нёго так і запустїв і спомин про ёго зовсїм не тяг людей до старих, знаёмих місць. Се тим паче було неможливе, що людність наприклад с Канева була виселена за Дніпро на лївий ёго беріг, і одразу скоштувала там, який смак мають московські лади, як дивилися на людей воєводи і московські ратнії люде і т. інше.

І справдї вже Мазепа пише до Головина лист з осторогою, що усї з лївого берега мешканцї кваплються перейти на правий беріг Днїпру, не бажаючи підлегати московському ладу, а Головин зі свого боку листує до польского гетьмана Яблоновського. 10 Липця року 1700 розіслав Яблоновський від себе унїверсал, забороняючи усякому ламати умову 1686 р., забороняючи оселятись, та навіть приказуючи виганяти людей, де вони оселились. (Лїт. Вел. Т. III — 563). Сам Петро Великий повелїв Скоропадському оголосити унїверсал до мешканцїв Канева і інших міст, що попрогонить їх силоміць, а оселї та будівлї попалить (Ист. Мал. Маркев. II—540). От якими ознаками почала визначатися на Українї московська культура, та московські порядки.

Та мабуть того, що живе, що глибоко попускало коріння в ґрунтї — не можна нїколи знищити, особливо як ще на запомозї стають і інші історичні обставини. Народ звик до тих місць, на яких між іншими стояв і Канев, земля була родюча, з лївого берегу розгонив народ московський лад, що наклёвувався там — та ще як раз у тій бездольній смузї було багато так званих шляхецьких лятифундій, значить усе спріяло тому, що б край, а в тій лїчбі і Канев, знов заселювався.

Воно й справдї так сталося і на се маємо і докази. В листах Голицина до Скоропадського єсть звістка, що Орлик року 1709 у Каневі одержував підлесливі листи; у Volumina Legum року 1717 знаходимо, що була визначена особлива польска комісія, розмежувати каневське староство від трехтемирівського, а року 1718 в Каневі лютувала якась на людях пошість і багато поморила народу (Teka Podoskiego 11—13). Значить повинно було минути більше над 15 років, що б в обезлюджений Канев з'явилася така людність, серед якої могла вже постати й пошість і варто було про її згадувати. Само по собі таке заселюваннє робилося потай без волї московського уряду, — але воно робилося і ті, що спричинялися до єго, дбали яко мога привернути сей край до Польщі. Се видно с того, що коли року 1720 посол польский Хоментовський був виряджений до Петербургу, єму Річ Посполита наказала поклопотатися „o załatwienie kontrowersyi niektórych miast jako to Kaniowa... na pustowanie zostawionych", що б не було спірки на дальше (ibid. 286).

Тутечка до речи буде згадати, який головний мотив змушував Польшу запобігати сего: на польску думку обертаннє краю у пустиню проміж двома христіянськими державами годиться

тільки якій небудь поганській державі і тільки народи-поганції доводять до вчинку такі постанови.

Чи такий докір мав вплив на российський уряд, чи що інше, але нарештї сей куток, де був Канев, знов заселився, знов постало каневське староство, а значить уся земля знов відійшла до Польщі. А напрямок московської самоволї однакже не переставав виявлятись і тутечки, що доводить звістка з 1734 року. Сего року российської служби майор Шенієв силоміць узяв 70 тисячів золотих зі скарбу старости Потоцького у Каневі. Се дїялось уже за часів царювання цариції Ганни Іванівни (Арх. Юг. Зап. Рос. III, 409, 583). Значить хоть Канев зі своїм староством належав до Польщі, хоть там був польский староста, як от відомий Микола Потоцький, але Москва все таки не кидала своїх замірів що до правого боку Днїпра і пильно дивилась і вартувала, навіть як раз супроти Канева на лївому березї Москва спорудила свій власний военний фортпост, про що є звістка року 1751 (ibid. — 593).

Од сего часу Канев, а значить правобережну Україну вартували два ока: 1 московське, 1 польске. Московське все тільки виглядало, як би так зробити, що б що небудь присобити, а польске не тільки дивилося, а й чинило такі вчинки, що Канев і досї памятає та який мають вони смак. Се особливо можна сказати про вчинки старости Миколи Потоцького. Ще й досї памятають люде, яке содержував він військо, які мав він скарби, як він мордував людей, і християн, і жидів і т. інше.

Народ терпів, бо вже дуже був знесилений і не дуже було ёго густо, але-ж таки часом і прокидався; крім того, що віддячував за зневагу, мабуть ще гадав взновити колишнє — добути собі і волю і стародавний лад.

Само по собі не самі тільки вчинки Потоцького розмирювали народ, а таки цвив напрямок польского уряду, що нїяким робом ще не навчивсь, як треба обходитися з народом. Здається і не без наструнчування московського тут було, що манило народ обіцянками, принаймне є народні перекази про се. Ігнат Потоцький, що став старостувати у Каневі пісьля Миколи, те-ж не соромився з народом. Він був прихильником барської конфедерації і само по собі, не без свого відома попустив року 1768 полковникові надвірних козаків Хлертові у купі з іншими зганяти народ у Каневі на майдан та змушувати ёго прилегати конфедерації. Усї от такі вчинки не обійшлися без віддяки — бо вже сёго ж таки року гайдамацька ватага за приводом Неживого та Швачки обступила Каневський замок і змусила тих, що зісталися живими — ті-

кати на лївий беріг Днїпру. Тодї гайдамаки знехотя спалили церкву грецьку, що стояла на горі Московцї (Переказ Александровича — Із Канева в Чигирин 1—14). Усїх, кого вирізали гайдамаки в Каневі, поховано в спільній могилї і постановлено над нею хрест, що стояв ще аж до року 1818. Се вже було останнє народнє крїваве намаганнє вернути собі те, що, здавалось ёму, запрацював сто років тому назад, та що обороняв так ще недавно, аж поки ёго зовсїм зламала і Польща і Москва, бо навіть повиганяла с тих селищ, де жив він кілька віків.

Тепер вже правобережна Україна, а з нею укупі і Канев зостаєть ся під подвійним впливом двох культур, московської і польскої, аж до самого подїлу Польщі в року 1793, коли її нїбито приятелька Москва загарбала і Польщу і Україну правобережну і почала хазяйнувати, у Польщі повагом, а на Українї одразу впроваджуючи так зване обрусенiє, се б то пригнїчуваннє усёго живого, національного та самостійного.

Після сёго останнёго прояву народного протесту супроти гнїту Польщі, що прокинувся в гайдамацтві, знов на Українї, як каже один теперішнїй Поляк (добр. Едв. Руликовський), усе вернулося на ту саму стежку, як і перше. Шляхта значить знов запанувала тутечки, Річ Посполита знов по своєму почала хазяйнувати; не питаючи нїколи, чи хоче того народ, чи нї, король зі свого боку починає надавати землї та дарувати їх, кому хоче. Староство каневське року 1775, як сьвідчить конституція, надрукована у Volumina legum, Річ Посполита подарувала королю Станиславові Августові на власність, однакже не одіймаючи прав та привилеїв, які мали Каневцї, с тією умовою, що тогочасний староста Каневський Ян Потоцький повинен був до смерті зіставатись при старостві.

Добродїй Руликовський з великою подробицею оповідає про долю Канева і староства сего, від часу як їх подаровано королю, аж до часу роздїлу Польщі року 1793 і здаєть ся, що варто згадати про се оповіданнє, бо воно добре малює, як найлїберальнїйші пани польскі відносились до народу українського, бажаючи навіть нїбито ёму добра, з другого боку, як стояли відносини панів проміж собою.

Король Станислав Август від себе подарував староство каневське своєму небожеві (синові рідного брата) Станиславові Понятовському року 1790 (Арх. Юг. Зап. Росс. V. 500). Сей останнїй став вмовляти старосту Яна Потоцького, що б він спродав своє досмертне право на староство, і справдї встиг повести дїло так,

що Потоцький поступивсь своїм правом за недуже велвку виплату. Незабаром однакже після сего схаменувся, що дуже дешево взяв та хотів назад і вигадав ось яку штуку: продаючи Каневщину Понятовському, Потоцький умовився, що б Понятовський виплатив увесь кошт самими півосьмаками, а їх вже не було ніде ні на Україні, ні в Польщі; от він і каже: „Плати менї конче півосьмаками, а то інакше не продам і вся умова піде ні на що.“ Але Понятовський був і собі не аби-який чоловік — не в тїмя битий, як то кажуть. — Зараз-же зарадив собі; він послав до Голяндії і казав відбити стільки півосьмаків, скільки треба було для оплати, і таким робом не попустив Потоцькому зламати умову. Се на наш погляд дуже добре малює відносини панів проміж собою.

Зробившись таким чином дїдичем Каневщини та Канева, Потоцький поклав собі справдї хазяйнувати і через се хотїв зробити велике добро народові та краю. Справдї як чоловік на той час лїберальний може він і щиро бажав сёго; але самого хотїння для сего не доволї; що б робити добро народові серед якого живеш, треба добре тямити, с ким маєш до вчинку, треба знати ёго потреби, звичаї, ёго нахили і таке інше.

Що-ж робить Понятовський; він запроваджує Фабрики суконні, дзеркальні, закладає випоградники, що б вироблювати вино і навіть десь у Корсунї закладає школу танців для посполитих!!! Піклуючись про добробит посспільства, він замість усяких відбутків запроваджує так звану чиншову плату; кожному селянинові покладено було віддати усю, що він мав землю — полеву, лїсову, сїножаті — а він за се повинен був що року оплачуватись тільки грішми, покладено було платити усім у скарб тільки 6500 золотих і вироблений був навіть зразок контракту. Селянин, ёго жінка, ёго дїти і усї їх потомки, одержували ґрунти, городи, поля довічні яко оранду, усяка-ж панщина повинна була бути скасованою; замість її селянин оплачував чотирі рази на рік чинш — а більше нічого. В року 1818 видана була навіть книжка під заголовком: „o u s t a n o w i e n i u c z y n s z u p o w s z e c h n e g o, j a k o w y u s t a n o w i o n y był w d o b r a c h ks. P o n i a t o w s k i e g o“. Здається, сему вчинкові не можно було не няти віри і справдї мабуть Понятовський і віддав такий приказ по всїх маєтках, та не довів ёго до вчинку. Принаймнє юридично нїде не ствердив своєї волї — бо ніде по Vol. legum не можно нічого спіткати про се. А тим часом року 1793, як довелося Понятовському покидати край та відїжджати до Волощини, то виявилося зовсїм інше діло. Се ще цїкавійша річ, бо малює, який вже мала

великий вплив московська культура і на правобережній Україні, хоть леґально вона ще не належала до Російського царства. Мабуть були подекуди однакові риси в обидвох культурах — і в московській і в польскій — коли таке діло, про яке зараз оповідатимем, так швидко перейшло і на правий беріг Дніпру.

Року 1783 імператриця Катерина II. ощасливила лівобережну Україну указом, що закріпощав посполитих, підсусідків і подекуди навіть і козаків, які сиділи по землях. пороздаровуваних нею своїм близьким людям, та загально по панських на лівому березї Дніпру. Від сего часу чоловік ставав такою-ж самою власністю пана, як усяка бидлина, навіть як усяка рухома річ. Пан мав право торгувати людськими душами, відгодовувати їх наче скотину і потім брати грубі, як то кажуть, гроші. Таке навіть чинилося й за пізнійших часів: пани та пані, скуповували дітей, відгодовували їх до зросту, а потім продавали; особливо таке виробляли з жіноцтвом. Роздивлюючись по всіх законах, у Польщі ніде не можно, принаймне de jure, спіткати такого права. Правда польський пан не був відвічальним навіть за душогубство свого хлопа, але що до торгу, то сего не було. А отже дивна річ, року 1793 Станислав Понятовський, отой ліберал вісімнайцятого віку, усю Каневщину та Богуславщину поспродував приватним особам по 15 червінців за кожну душу, а сам від'їхав до Волощини, захопивши 15 міліонів з собою. Се саме вказує на деякі спільні риси в напрямку поступовання двох народностей — московської і польскої — с підлеглими їм народами. Бо як би у Поляків не було такого самого погляду на свої власні відносини до Українців, якими вони були на лівому березї з боку Москви, то як се так змогло вчинитися, що отой Понятовський вже приложив указ Катерини, як тільки річ доторкнулася до ёго власних вигод і інтересів. То не було звичаю спродувати людські душі, а то миттю не минуло ще й одного року від часу забрання, а Понятовський вже користується з указу, що й на лівому березї був впроваджений не того року, як був виданий, а тільки року 1786. Значить de jure не було, а de facto було однаковісенько. Відзнака була тільки в тому, що царь московський до всёго люду відносився так, як відносилася Польща з своєю шляхтою до люду українського, і в Московському царстві уся людність, без суперечки, а навіть залюбки вчиняла усяке бажаннє царя, а на Україні се коштувало великої кількості крові і з одного і з другого боку.

Але само місто Канев de jure не підпадало під одно з усїм староством, бо року 1791 король Станислав Август видав приви-

лей такий, що місто Канев єсть вільний город і з сим укупї ствердив усї стародавні права, а також і права конституції 1791 року: місту наданий був герб особливий — узброєний лицарь — і в Каневі мали право оселятись люде усякої віри, будувати свої церкви і користуватись усякими правами і привилеями, які мало місто (Арх Юг. зап. Рос. V. I, 75—77).

Варто тутечки росказати, який був Канев після того, як він заселявся наново, се б то після великого згону. В люстрації 1768 року описаний є той королївський замок, який він був в часї нападу Швачки та Неживого. Замок стоїть на горі, що здіймається понад Днїпром, а ёго будівлї ось які: в'їздити до ёго треба через міст, зроблений над недуже глибоким ровом, а в кінцї сего мосту стоїть дубова брама, зараз з брами стоїть здоровий будинок, а до ёго треба увіходити через великий ґанок; за ґанком йдуть сїнці, праворуч од них хата, де обідають, лїворуч те-ж велика хата, на другому поверсї дві хати і капличка, що з боку має те-ж ґанок (се б то балькон). Покрівля на будинку зроблена з ґонту; опріч сего — стайня, ледівня, комора, шпихлїр — а все те дубове. Був особливий будинок з усїми вигодами для ґубернатора. Навкруги замок був обнесений палями. Саме місто Канев простягалось в долинї по над річкою проміж високими горами; річка в містї була невеличка, а на їй збудовано де-кілька млинів. Міщане каневські голдували великим просторонищем землї пять миль навкруги міста. Вони не мали нїяких відбутків, а однаково з земянами та боярами київськими, мусили відбувати військову службу за приводом старости, а також їздити зі старостою на лови на рік три рази, кватери та підводи постачати королївським післанцям, та платити від будинку 6 шагів коляди, два шаги сторожівщини, та віз сїна. (Ар. Юг. Зап. Рос. Т. I, ч. 5 стр. 10). В самому містї були три унїятські церкви: Василєвська, дуже вже стара, Спаська, збудована 1727 р. коло старої, та Успенська, що Станислав Понятовський відбудував з руїни та подарував Василіянам, додавши до неї мурований будинок, в которому Василіяне заложили школу.

Усе місто Канев знищила пожежа 1784 року як раз у той час саме, як сюди приїхав король польский Станислав Август у місяцї березолї на спіткання цариці Катерини II, що мала Днїпром їхати до Херсону. І справдї в Маю сего року Катерина зупинилася як раз супроти Канева на Днїпрі і тутечки на ґалері обідала укупі с королем, з ёго небожем Стан. Понятовським та ще сількома значними особами с польскої шляхти.

От настав і 1793 рік, коли уся Україна підпала під руку Московського царства і тепер вже тутечки по всіх усюдах постали усі Московські порядки та лад. Замовкло все, і мовчить ще й досї — бо благоденствує; зараз-же кріпацтво було впроваджене відповідно указу 1783 року, місто Канев стає місточком і залічується до повіту богуславського київської ґубернії. Канев ще більше підупадає і особливо післа пожежи 1818 року, що сливе знищила його до нащадку. Канев не відрізняється сливе від тих панських сїл, що повно було по Українї Урядники московські та поліція не дає нїкому вільно зітхнути. Одно ще зістається в Каневі, що відрізняє його від інших міст, се василїянський монастирь, а при йому мурований дужий будинок, в якому містилися школи на взір академії під урядом московського мінїстерства осьвіти та унїятського митрополїти. Та і ся відзнака незабаром зникає – бо року 1831-го василїянські школи зовсїм скасовуються і з сего часу уже не лишається нїчого для осьвіти народу. Тепер вже не прокидається жадної такої події, що б варто було згадувати про неї не тільки, що до Канева, але і до всієї сливе України. Хиба б назвати подїєю таке, що року 1846 Канев був зроблений повітовим містом і таким робом се колись значне місто стає звичайним, що не має ніяких прав, нїякої відзнаки од інших навіть по людності. Як би воно сталось, як би у купі з Україною Канев розвивався відповідне потягам народу Українського, а не по указцї московської культури та уряду, невідомо; одно тільки певно, що було б ліпше жити усім, з якого боку не взяти.

Тут ще зостається дещо сказати про те, що єсть і в Каневі і в околиці його. Посеред міста здіймається гора М о с к о в с ь к а на назву, обнесена навкруги доволї ще значним валом; на сїй то горі було нїбито колись за давних давен грецьке місто, про яке був, на самому початку сего опису, спомин. В року 1787 на сїй горі був змурований стовп на честь приїзду короля Станислава Августа. та приїзду Катерини другої Днїпром. Саме місто Канев дуже невеличке і зміщує в собі укупі с передмістями не більше над 10000 мешканьцїв, а в лїчбі тій не меньше пятої частини жидів. Нї будинків одмітних, ніяких інших відзнак, або чого небудь особливого не має в містї. Одно тільки те й є, що його оточує місцевість дуже красива та гарна, але що б її обобразити словом треба б мати перо артисти. Ми спомянемо тільки про деякі місця, з якими злучені народні перекази. На одному передмістї Канева стоять дві високі гори, а звуться вони — одна Божиця, друга Чортиця, проміж їх простяглася вузька долина. Про сї гори істнує

ось якив переказ: оповідають люде, наче б то Господь Бог воював с чортами на сїх горах, кидаючи одно в одного камінном, якого багато єсть тепер на обидвох горах, тільки на Чортицї більше, піж на Божвцї.

Се сталось с тієї причини, що Бог мав більше сили і для того зміг накидати більше каміння, а воно й зосталось в більшій кількості на Чортиці (Materyały dla antropologii T. III. 75). За містом на сходї єсть урочище „Стадник", прозване піби для того, що у ёму колись то держали багато коней та скоту, дальш по над Дніпром яри: Берестовець, Яблоновець, Водяний і такі інші гори: Жидівка, Ганчариха, Сухий Потік, гора Смаліна, а коло неї стояв монастирь в долинї.

В околицї Канева у той бік, де село Пекарі, єсть висока гора, а на їй наш незабутнїй кобзарь Тарас Шевченко ще за життя свого уподобав собі землї шматок і хотїв її купити, що б оселитися тутечки, збудувати собі будинок, запровадити садок, однак на горі росли багато яблунь та груш; попід ногами плинув Днїпро, а ёго Шевченко так любив, так бажав, коли не жити, то принаймне бути похованим так,

„Що б лани широкополі, і Днїпро, і кручи
Було видно, було чути, як реве ревучий".

Не довелось батькові Тарасові скласти собі оселю, як був живий, бо звела ёго з сьвіту теж московська культура, укоротивши віку мабуть років на 10, коли не більше, а все-ж таки земляки вволили ёго волю, що вимовив він в своєму заповітї і справдї року 1861 привезли ёго та й поховали на Чернечій горі біля Канева, насипавши над ним високу могилу. На могилї поставлений був на початку високий дубовий хрест і ёго геть далеко було видати і з Днїпра, і з суходолу. С часом сей хрест почав старітися і треба було поміркувати спорудити новий, але вже такий, що б не швидко довелось ёго міняти. Але і в сёму сьвятому дїлї Москва відшукала причепку і довго не дозволяла становити хреста, вбачаючи в сему якусь демонстрацію, що вадитиме інтересам держави, бо нагадуватиме Українцям, що вони мають своє власне минуле, свого власного пророка, що був замучений за народне дїло. Нарештї дозвіл прийшов, але і тут дещо було попсовано. На чугунному хрестї мав бути зроблений напис: „Свою Україну любіть, любіть її, бо время люте; в останню тяжкую годину за неї Господа молїть"; такого напису заборонив уряд робити. Однакже вже отсе пішов четвертий рік, як зовсїм опоряджена могила: хрест постановлений чотири сяжнї заввишки, могила висипана

ще вище, збудований коло могили невеличкий будинок — дві хати по один і по другий бік сїней, розведений садок і все мі̇сце навкруги могили огорожене. Тай то, каже Москва, занадто.

А чи так треба б і повинно було опорядити могилу того, що сливе власними силами відродив Україну, став її батьком, натхнув живу душу усїм тим, хто тепер живе думкою і яким небудь дїлом для України та для її народу.

Май 1889 року.

ВІСТІ.

С Чернигова.

Що наш чернигівський „поміщик“ (дїдич) І. М. Дурново, став міністром вн справ, се вже запевне, знаєте. Отже подаю вам факт, що потроху може характеризувати д. Дурнова і вкупі буде, може й зайвою вже, ілюстрацією того террору, який править у нас ґубернатор Анастасьєв. В селї д. Дурново єсть ставок, де звичайно наші селянки прали білизну, зробивши собі для того на ставку поміст, чи, як кажуть у нас, „плот“. Якось перебуваючи лїто на селї д. Дурново загадав постановити на тому ставку купальню. На лихо управитель, (крестянин с того самого села) з нетямку показав місце під купальню низше „плоту“, через що брудна вода під час прання проходила повз купальню. Д. Дурново звелїв перенести той „плот“ (просто кладка с кількох дощок) низше купальнї. Баби, довідавшись про се, зібрались до ставка, що б не дать „руйнувати їх добро“. Д. Дурново довгенько усовіщував їх, казав, що б вони не змагалися, запевняв, що плот тільки перенесуть, шкоди через те жадної бабам не буде та до того-ж ставок той єго власність... Баби не слухали, „бунтували“. Тодї управитель силоміць розігнав бабів і переніс плот... Другого дня зібрався „сход“ (громада) і уважаючи, що управитель крестянин і громадянин їх, присудив вибити єго різками за те, що він учора духопелив жінок. (На такий присуд громада має право.) Отож перегодом ідуть посланцї громадські, що б привести управителя та вихворостити. Управитель переляквся тай метнувся швидче до урядника з доносом, що „баби бунтують проти „власті“. Прибіг урядник... Д. Дурново, тямлячи, який тепер час і який террор над народом завів ґубернатор, запевнив урядника, що жадного „бунту“ нема, а се простїсенькє, „домашне непорозуміннє“ і казав урядникові, що б він про сей випадок забувся і не писав до начальства. Урядник відповів, що жадним чином сего не може вчинити, бо інакше, як довідається ґубернатор, „так і єго, урядника, вибє різками“. І от за день, чи два налїтає ісправник, становий, військова команда, ґубернатор і ну! чухрати різками усїх без розбору, хто був на тому сходї, що присудив під різки управителя. Усїх вибили та й „смирили супротивленіе властямъ“... Кажуть д. Дурново заступався за крестян, не хотїв, що б їх катували нї за що, нї про що;

але ґубернатор не послухався ёго. Певна річ, що коли б д. Дурново був добре налїґ, то не пішов би і ґубернатор проти ёго волї, бо вже-ж таки і Анастасьев не відважився б нехтувати волю такої особи, якою вже й тоді був д. Дурново... Та нехай-же й так; але може тепер, ставши мінїстром і прямим начальником ґубернаторів, д. Дурново згадає про се і про тисячі подібного людодерства в Чернигівщинї.

Смоктій.

С Київа.

Мая 21 дня помер у Київі Михайло Юзефович (дѣйствительный тайный совѣтникъ) на 87 роцї свого віку. Історія українсько-руського письменства, осьвіти і культури повинна на своїх округах записати імя Михайла Юзефовича буйними лїтерами. Хто хоч трохи сьвідомий з життєм славного Костомарова, той повинен відати, що за десятилїтнє засланнє Шевченка, Костомарова і інч. Україна мусить дякувати Юзефовичові не менш як і першому доносчикові Петрову. Юзефович був обивателем с Полтавщини (рід Юзефовичів з жидів вихристів). Ледві чи був коли на Україні такий годованець її, що б так ворогував коли проти осьвіти і національного розвою українсько-руського народу. Минаючи ті нелюдські вчинки, якими Юзефович „вславився", коли був помічником куратора київського учебного округа (1846—1858), варто нагадати тілько останнї ёго подїї: він був головним привідцею, а потім і діячем тиєї комісії, що року 1876 прирадила цареві скасувати у Київі часопись „Телеграфъ" і наукове ґеоґрафічне товариство, видати „знаменитий" закон 18 Мая, що забороняє українське слово і нарештї, заборонити Павлові Чубинському жити де будь на Українї. Від року 1881 вага Юзефовича у Київі упала так, що навіть унїверсітет, сьвяткуючи р. 1884 юбілей не пошанував ёго нічим. Ще доки був живий цензор Рафальский, Юзефович робив на ёго величезний вплив, підбиваючи усїма заходами нівечити українське слово, а останнї 2—3 Юзефович стратив усяку вагу, навіть панславісти не слухали вже ёго голосу; а голос ёго нїколи не обзивався на користь сьвіту, волї і громадського добра; се був обскурант чистої води.

Як послухаєш гомін київського славянського комітету, та прирівняєш ёго до вчинків ёго, так мимоволї нагадаєш собі ту синицю, що хвалилася спалити море. Скілько лементу наробив комітет стрічаючи, та провожаючи сербського митрополїта Михайла! Слухаючи той лемент, можна гадати, що київські панславісти орудують такою силою, що тілько нехай дозволить їм поліція, так вони зараз спорудять військо, рознесуть Туреччину і Австрію і наробляють нових ґуберній. А справді яка у їх сила? хиба „галицький піп" Іван Наумович?! Нї, у їх велика фінансова сила! Он $^{11}/_{23}$ мая вичитали вони „торжественно" і прилюдно своє справозданнє; з ёго знати, що за рік минулий комітет мав приходу від товаришів цїлїсеньких... 225 руб. та в скриньку наскидали ёму „пожертвованій" 100 руб... В загалї видатки комітета були двичі більш нїж приход. Між видатками варто помітити: запомогу славянським гостям, що приїздили на 900-лїтнїй ювілей — 898 р.; на стипендії і з а п о м о г и Славянам (яким? Ред.) 1043 р., та на товариські „значки" 200 руб.

ЧУДОВА КАРТИНА.

Он дївчина гарна по воду ідучи,
У вечері пісню любенько сьпіває,
А місяць чудовий і зірки блискучі
Проміннячком срібним її обливає.
Чудова картина! Мов та чарівниця
У відра с криницї води набірає,
Колишеться в відрах холодна водиця
І личенько місяць в водицї купає.
Чудова картина: он паробок гарний
Дївчину кохану свою доганяє:
Догнав і дївчинї — голубцї коханій —
Дивиться у вічи і так промовляє:
Постій, бо, постій, моє вірнеє серце,
Постій, поговорим хоч трошки с тобою...
Постав бо, постав бо на землю відерця,
Ходім, посїдаєм — отам під вербою.
Чудова картина: дївчина відерця
Становить на землю, с коханцем сїдає,
Цїлує, милує... коханий до серця,
До серця палкого її пригортає.
Чудова картина: і місяць за хмару
Не хоче ховатись, проміння кидає
Під темную вербу й щасливую пару
Промінням своїм чарівним обливає.

Київ. *Грицько Голота.*

ОГЛЯД ПОЛЇТИЧНИЙ.

(*До 1/13 червня*).

(Змови і ворохобня по Европі. — Новий закон в Нїмеччинї і нїкчемність єго. Звістки з Росії. — Росийське православіє. — Остров Суворова. — Кнут в Англії.— Колотнеча в Сербії.)

Уряд нїмецької імперії пікованнєм своїм про зазброєний мир не вгамовуєтся руйнувати економічний і моральний добробит народів европейських: спілки, до котрих Бісмарк притьмом тягне навіть маленькі держави, скрізь побільшують податки і народні злиднї, а через те й недиво, що, як показали недавно минулі подїї, ледві чи є в Европі така держава, де б панував спокій вну-

трішній і задовольненнє народне. Іскри народного бідовання сю весну прокинулися майже скрізь по Европі, де більш, де менш, а найвиразнїйше в Німеччинї. Змови робітників почалися з Відня змовою погоничів на трамваю, а потім і пішли гуляти по Европі, прибіраючи ріжні постаті. Але-ж скрізь, де прокидалися ті змови чи ворохобня, — істота їх була скрізь однакова: непомірна праця, невідповідна їй, мала, платня і елементарне бажаннє — полїпшити свій побит економічний.

Змови, а з ними і ворохобня, а де інде сама ворохобня без жадної змови, прокинулися найбільш між робітниками пролетаріями, кажемо найбільш, бо ворохобню піднімали часом і „власники“. В Чехах змовилися і покинули роботу копачі вуголля камяного. Таку-ж змову зробили копачі вуголля в Квенастських і в Маригейських копальнях в Бельгії. По Італії змовилися: в Римі — погоничі і кондуктори на трамваю і на омнїбусах; в Льомбардії в Галлараті (біля Ляґо-Маджоре) змовилося і підняли ворохобню 2000 робітників на шовкових фабриках, вимагаючи, що б господарі фабрик дїлилися з робітниками зиском; в Миланї, найпаче в місточку Седріянї — змовилися були каменярі: ворохобня перекинулася в Арсуно і Маньяко, а 8 мая в Берреджіо; тут піднялася була не аби-яка колотнеча: руйнованнє будинків з гуканнєм „смерть власникам!“

Часопись Temps повідає, що чим більш поступилися в умовах господарі, тим більш вимагали робітники. В Росії хоч з відтіль вельми скупо на всякі такі звістки, але довідуємося, що й там не пройшла весна без ворохобнї: на Подолї (кореспонденцію подамо в X Н-рі) „бунтували“ селяне; в Катеринославі — міщане руйнували жидів; в Витебску змовилися були фіякрщики і т. д.*) Але-ж найзначнїйша змова з'явилася в Німеччинї. Змова почалася властиво в Прусах між копачами вуголля в гірськім окрузї Дортмундськім і звідтіль розгорнулася геть широко на цілий камяно-угольний басейн Вестфалїї, на горішню Силезію і Саксонїю. До змови в Німеччинї належало не менш 200 тисячів робітників; тим й не диво, що вже отся тілько сама сила примусила уряд, звернути пильну увагу на змову. Цїсарь Вільгельм мусив приняти депутацію робітників і промовив до них, що він уживе усїх заходів, що б господарі вволили справедливі бажання робітників; але-ж, коли уряд довідається, що рух повстає через баламуцтво аґітаторів соціяль-демократів, то уряд не вагатиметься ужити строгих заходів, що б спинити змову.

По звісткам часописей до 17 мая в Дортмундськім окрузї 80 тисячів змовників взялися вже до роботи і ніби то комітет робітників прирадив, що б 31 мая скінчити змову.

Нема що й казати, що всї отсї змови, найпаче Вестфальских копачів, наробили величезної шкоди фабрикантам; нїчого казати й про те, що зазброєна сила урядова вкупі з голодованнєм робіт-

---

*) Зараз дістали ми коротку звістку, про аґрарну ворохобню в маєтности Ґр. Іґнатьєвої, Олександрийського пов. в Херсонщинї.

ників, їх жінок і дітей — спромоглися і спроможуться спинити змови і втихомирити рух, але чи на довго? Бельгія зазнала змови копачів вуголля в р. 1886 і 1887; змова не обійшлася там без пожарів, без душегубств, в загалї без крові; уряд мусив був мобілїзувати частину війська,*) оголосити стан облоги, почастувати голодних робітників кулями і таки спинив ворохобню; нарештї взявся уряд виробити нові закони, що б якось уладнати робоче питаннє, але-ж досї окрім нових сегорічних змов нїчого не вийшло с тих заходів і не вийде, доки справдї не будуть задовольнені справедливі бажання робітників. Тілько нам здається, що уряди і робітники не однаково розуміють, що таке сущі „справедливі“ бажання. Зупинїмось на годину біля причини змови вестфальских копачів: що її викликало? Вже-ж нїщо більш, як єдине людське бажаннє, полїпшити тяжкий злиденний матеріяльний побит. Останнїми часами побит робітника геть вельми погіршав в Нїмеччинї; хлїб і мясо подорожшали; сему не мало сприяло „боєвниче“ мито, наложене кн. Бісмарком на росийський хлїб. У робітників запасу грошей — Біг ма; платня за працю не більшала; а видатки на прожиток росли. Тим часом господарі Фабрик і заводів добували с продукції і працї робітників більш зиску на власну кишеню. Робітники благали вельми не багато: прибавити до платнї ще 15% з неї, та поменшити щоденну роботу до 8 годин і господарі на се не згодилися, кажучи що через те вони дійдуть до банкротства. От тут і вгадуйте, за ким стоїть та „справедливість“, чи за повною кишенею, що вагається виняти 15 крейцарів, чи за тією порожнею, що благає собі на хлїб насущний 15 крейцарів? Здається, загадка не трудна; не трудно зрозуміти, де корінь лиха, де причина недугу і взятися гоїти ёго, радікально, відповідно хворобі. Але Бісмарк думає гоїти лихо палїятивами, та ще здалека, жахаючись підійти до ёго близько і прямо подивитися ёму в вічи.

До таких палїятивів належить і новий закон, принятий в сему місяцї нїмецьким парляментом про асекурацію робітників підчас старості і невдатності працювати. Імператор Вільгельм II. так зрадів, що обняв і поцїлував війскового мінїстра Верді де-Вернера, котрий першим приніс ёму звістку, що парлямент приняв сей закон. Певна річ, що така радість постигла цїсаря через те, що він щиро йме віри, що новий закон стане криницею добробиту для

**) Не зайвою ілюстрацією відносин бельгійского клерикального уряду до ворохобнї 1887 р. служить процес 22-х соціялїстів, що в маю с. р. судилися в Монсї. Процес вияснив занадто незвичайні речи, що клерикальне мінїстерство Бернерта вживало особливих неморальних заходів і баламуцтва, що б викликати рух робітників і ворохобню: воно не тілько наймало своїх avocat-provocateur'ів, само друкувало від імени соціялїстів манїфести, що підбурювали робітників, а навіть кілько динамітних вибухів було заподіяно під впливом і указкою клерикалів. Ще більш: динаміт задля вибухів давали з складів війскового мінїстерства. Одно слово: вияснилося в судї, що де які революцийні подїї 1887 р. були споважені наче самим урядом. Не диво, що сей процес викликав в Бельгії цїлу бурю проти мінїстерства. Здається, Бернерт і все ёго клерикальне мінїстерство повинно буде хоч трохи посоромитися і піти собі геть на спочинок.

старих і невдатних до праці робітників, в загалї приверне робітників до уряду і значно приборкаε аґітацію соціяль-демократів. Коли б воно так було справдї, то, — дивна річ — чому проти такого доброго закону була в парляментї така завзята опозиція, що мусив сам кн. Бісмарк усовіщувати парлямент і радити швидче ухвалити новий закон і чому, не вважаючи на Бісмаркову промову в парляментї ледві-ледві набралося 20 голосів більшости за новий закон? (185 проти 165). Певна річ, що опозиція добре зрозуміла, що новий закон силкуεться лишень залїпити пластирем голодні уста робітників; обіцяε їм те, чого вони нїколи не добудуть і за отсю химерну обіцянку накладаε новий величезний податок і на державу і на Фабрикантів та господарів і на голодних робітників. Перш усего новий закон призначаε старикам і невдатним до праці робітникам вельми злиденну пенсію (пересїчно 150 марок річно), на такі гроші і одній людинї тяжко прожити, а то-ж то з родиною! Далї ще гірш: отся злиденна пенсія призначена старикам 70 лїт! Боже-батьку! та се-ж такий вік, до якого доживе в сотнї робітників — хиба оден!...

І отакою „асекурацією" забеспечувати старість і калїцтво робітника! та про таку забеспеку не глумлячись не можна й говорити! Розмовляти про таке „благо" в парляментї можна хиба знечевя, або вважаючи, що в голові робітників, замісць людського мозку, понапихано клоччя. І за отсе химерне „благо" робітники забудуть би то і холод і голод і тяжку працю і підуть сьпівати урядові Te Deum!... Новий закон набереться сили лишень в Січнї р. 1891; час ще далекий .. Хто вгадаε, що станеться за $1^1/_2$ року. Але треба порахувати, що виходить практично: не маючи певної статистики, беремо хоч більш менш близьку цифру 700 тисячів пенсіонерів-робітників. Кладучи пенсію 150 марок, добудемо нового податку річно 105 мілїонів; третину ёго повинна заплатити дірава кишеня робітників!... Чи не нагадуε нове „благо" нашу приказку „казав пан: кожух дам, та слово ёго тепле"...

Король Італїї Гумберт віддав візиту імператору Вільгельму, се перша відплата на ті візити, які поробив державцям нїмецький цїсарь. Сьлїдом за візитою короля Гумберта часописі (Figaro, XIX Siecle і інч.) подали звістку, що Італїя і Нїмеччина склали конвенцію війскову, такого змісту, що, нїби то підчас війни, армія Італїї стане під руку нїмецького цїсаря.

І шах Перський і князь Чорноїгори Микола те-ж подорожують; шах, почавши з Росії, гадаε побувати і по інчих державах Европи, а князь Микола приїздив до Петербургу, де неблж царя Олександра, в. к. Петро Миколаевич, посватав Миколину доню Милицю. Варто звернути увагу, що цар на обідї, пючи до свого нового свата, промовив, що князь Микола на всю Европу εдиний тілько щирий, та певний приятель ёго! .. За нашого часу кревність і шлюби державців і їх дїтей — жадної ваги не мають задля межинародних відносин, але в Росії на шлюб Петра Мик. з донькою князя Миколи дивляться яко „на широкий ступінь в славянському питанню" се б то, що отсе й буде той князь, що сяде спершу

в Болгарії, а далї прилучить до неї і Босну і Герцоговину... Сербію і сербсько-угорські землї. Тим-то і в Петербурзї під проводом єнерола Іґнатьєва і в Київі панславісти по наказу з гори вітали демонстративно кн. Миколу. Брат російського царя, Павло, береться з донею грецького короля, Олександрою; цікаво додати, що російська цариця, рідна сестра грецького короля, а жінка останнёго, доня рідного дядька російського царя, (в. к. Константина Миколаєвича). Здається, по канонїчному праву російський „святїйший“ сінод не дав би дозволу на такі шлюби приватним людям.

8 (20) червня Росія захожуєть ся сьвяткувати в столицї Литви — Вильнї 80 лїтнїй ювілей найгіршого насильства над людським сумлїннєм, се б то акт „возсоединенія униятов!“ На се сьвято велено приїхати до Вильни Київському митрополїтові Платонові, котрий укупі з Сїмашками докладали рук, що би приневолити уніятське духовеньство „возсоединитися“ с православієм. — Вже-ж тут треба розуміти не українсько-руське, а московське православіє. А що між ними величезна ріжниця, — про те починають признаватися по троху і осьвічені, несфанатизовані москалї. От напр. що каже д. В. С. Соловьєв (Вѣстн. Евр. Май, ст. 290 і далї): „Через роз'єднаннє від Европи, через вплив Монголів і односторонного візантизму в московській державі склався такий духовий і життєвий устрій, „якого не можна назвати справдї християнським; уся релїгія зводилась тут єдине тілько на „правовіріє“ та на обрядовість, котрі нї на кого не накладували жадних обовязків моральних. Отся формальна релїгійність могла в тій, чи інчій особі випадково єднатися з добродїйностю, але так-же зручно мирилася і з скрайним злодїйством (варварством); благочестивим і „правовірним“ був сьв. Сергій, але он і Іван IV (Грізний) те ж був „благочестивим і вельми твердим в вірі“. Може який чудак скаже, що се „духинщина“... Не знаємо; знаємо тілько запевне, що се не „общерусскість“...

На Спокійному океанї є остров „Суварова“; як бачимо назва є московська, через те мабуть Росія вважала ёго за свою власність, але не що давно Англїя взяла та прилучила ёго до себе. На острові людности нема, а через те, певна річ, не заведе там Англїя ірляндських порядків; за те зробить там ту браму, через яку небеспечно буде під час війни проходити російському „добровольному“ флотові. — Сучасний уряд Англїї, властиво мінїстерство Сальсбюри, не засоромив процес Парнеля; сидить мінїстерство як сидїло і проводить в парляментї біль; соромно й вимовити, про що? — Що б завести кару кнутом задля тих розбишак, що грабують заазброєні...

Хоч як соромно було нам у нашому соймі чути, що корчма „święta“, але ще соромнїйше було читати, що депутат Россель в лондонській палатї громад, як читано вдруге 8 (20) мая біль про кнут, доводив, що треба кнут завести, бо карати кнутом... „дешево!!“ Сокирою — певна річ — ще дешевше. . Ще соромнїйш, що й мінїстер вн. справ промовляв на користь кнута, і в палатї

подано 194 голоси проти 126 за те, що б уживати отсїеї „дешевої“ кари!... Се так на порозї XX віку!..

Та сербська „ластївка“, що прилетїла з Росії до Білгороду, се б то митрополїта Михайло, мабуть не принесе Сербам вітки згоди. Не добра річ скуёвдилася в Білгородї того самого дня, якого ся „ластївка миру“ переїздила границю. ,,Напредники“ давно вже загадалися скликати віче своеї партії. Зібралося на віче більш 1500 чоловіка; рада відбувалася в саду одного ресторану, а тимчасом, коли йшла рада, біля ресторану зібрався натовп ворогів Гарашанина; найбільш, кажуть було ґімназистів і в загалї школярів.

О годинї 11, як скінчилася рада, вічовики повітали Гарашанина живіо! На се вітаннє натовп з вулицї пустив каміннєм на вічовиків! скоїлася несподївана буча, коли Гарашанин виходив з саду, оден ґімназист ударив ёго; а він вихопив револьвер і вбив ґімназиста. Натовп накинувся на готель і зруйнував ёго; а потім кинувся до друкарнї часописї Видело, наробив тут руїни, повибивав вікна в домі Гарашанина... Колотнеча втихомирилася на другий день.

Цїкаво, що часописї угорські або і інчі австрийські бачать тут заходи полїтики панславістів, найпаче заходи Хитрова, а російські часописі навпаки кажуть, сю колотнечу спорудили аґенти Австрії... Не скажемо, хто каже правду, але-ж не треба забувати що не Гарашанин і не ёго прихильники першими дали привід до колотнечи; не треба забувати, що російські панслависти вважають Гарашанина ворогом панславізму і Росії, ergo і супротивником митр. Михайла, котрого панславісти випроважали з Росії з великими демонстраціями. Правда, деякі часописі запевняють, що ті демонстрації справляли приватні люде, на власну руку, без волї і дозволу уряду; але треба хоч крихту, коли не сумлїння, так шаноби до самого себе, що б не таке верзти. На чолї петербургських панславістів стоїть Іґнатьев; хиба він, не спитавшись в уряду, посьмів би демонструвати на власну руку, та ще так прилюдно? Хиба київська або кишинєвська адміністрація, хиба каменецький, київський і кишинєвський єпископи відважались би демонструвати без дозволу начальства? Хиба без волї начальства бендерські земцї, міська рада і духовенство пішли б самі і повели б усїх школярів зустрічати Михайла? Їздив він досї не раз по Росії і всїм було байдуже, а чого-ж тепер і полїція і адміністрація і жандарми, і пани, і залїзнодорожники, так взяли, та наче „наитіемъ святого духа“ і перенялися потребою поблагословитися у сербського владики!?... Та де-які російські часописі таки не втерпіли і прямо натякнули на те, що перш усего повинен чинити Михайло, прибувши до Білгороду... „Найперша річ—возворот Королеви Наталії.“

Оповіщенне

про Гомерову Одиссею

на українсько-руській мові.

В місяці червні с. р. стала редакція „Правди" своїм накладом друкувати „Гомерову Одиссею" на українсько-руській мові в двох частинах по 10—11 аркушів. Препуменранти „Правди", що пришлють найдальш до 1/13 липця с. р. препумерату за цілий сей рік, діставатимуть аркушами, з IX випуском почавши, „Гомерову Одиссею" яко безплатний додаток. Інші пренумеранти „Правди" можуть діставати за доплатою 50 кр. а. в. за одну частину.

Заграничні пренумеранти „Правди", зволять ще на рекомендовану пересилку кожних двох аркушів доплатити по 30 к.

Непренумеруючі „Правди" можуть дістати одну частину „Одиссеї" за 1 ґульд. і 5 кр. с пересилкою (1 ґульд. 15 кр. рекомандовано). Ціна книгарська буде висша.

Оповіщення редакції.

Накладом редакції „Правди“ вийшли:

1. **Пропащі,** повість Нечуя, ціна 15 кр. а. в.

2. **Казка про Правду та Кривду** П. Мирного ціна 10 кр.

3. **Княгиня** повість Т. Шевченка (переклад Перебенді) ціна 15 кр.

Хто замовляє всї три книжечки, зволить надіслати опріч поданої ціни 5 кр. на почтову пересилку. Позаяк наклад невеликий, просимо поспішити з замовленнями.

Редакція „Правди“ розіслала вже яко премію дві гарно виконані картини великої 8°.

1. **Верещагина:** Тарас Шевченко в домовині.

2. **Сластёна:** Могила Т. Шевченка біля Канева в теперішнёму виді.

За пересилку рекомендовану треба доплатити 20 кр. а. в.

Інші пренумеранти можуть дістати сї картини за 70 кр. с пересилкою.

З IX випуском кінчиться третій квартал нашого видавництва. Редакція „Правди“ дбала пісьля найліпшої спроможности прямувати до витиченої собі мети і піклуватиметься, дальше і ширше розвивати нашу національну проґраму україньсько-руську, не зважаючи на ніякі перепони та інтриґи наших противників, навикших до байдужости та сонної дрімоти, котрим „Правда“ солію в оці. Просимо тому усїх пренумерантів, котрим пренумерата скінчилася, відновити її, а тих, що наш вістник замовили, надіслати як найскорше належитість, бо ми не користуємось ніяким кредитом і мусимо все платити г о т і в к о ю. Новоприступаючі пренумеранти зволять заявити, від якого випуска пренумерують. Можна ще дістати усї випуски почавши від I-го. Однак с I—III випуска лишилось вже небагато.